AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

KASIM 1997 SAYI 2

ISSN 1301-5307

300.000 TL. (KDV DAHİL)

virgül 2

Milliyetçilik, derin devlet, faşist estetik

Büyümenin tarihi
Nurdan Gürbilek

Aşk, edebiyattır
Yıldırım Türker

Marksist iktisat, yeniden!
Nail Satlıgan

Kırgınlıklar Galası
Mehmet H. Doğan

İçinden uyuşturucu geçen kitaplar
Ogan Güner

Madalyonun iki yüzü: R. Dahl
Sevin Okyay

FÜSUN AKATLI • MUSTAFA ARSLANTUNALI • EMİNE BORA • ALİ ÇAKMAK • MEHMET H. DOĞAN • METİN DURAN • CLAUDIA FOGU • ORHAN KOÇAK • OSMAN KÖKER • ERTUĞRUL KÜRKÇÜ • FEZA KÜRKÇÜOĞLU • NURAY MERT • İNCİ ÖZKAN • MAHİR ÖZTAŞ • İSKENDER SAVAŞIR • BÜLENT SOMAY • MÜGE G. SÖKMEN • TANSI ŞENYAPILI • MAHMUT TEMİZYÜREK

onlar genç edebiyatçılar

c.hakan arslan
ercüment aytaç
tuncer erdem
bayram keten
tayfun pirselimoğlu
ayfer tunç
semra topal
murat yalçın

...eserleri yapı kredi yayınları'nda

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI

İstanbul: 212-293 08 24, İzmir: 232-463 82 90, Ankara: 312-435 85 94

İÇİNDEKİLER

virgül

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

KASIM 1997

300.000 TL (KDV DAHİL) ISSN 1301-5307

Genel Yayın Yönetmeni
ORHAN KOÇAK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
MUSTAFA ARSLANTUNALI

Editörler
İHSAN BİLGİN, EMİNE BORA, ALİ ÇAKMAK, OGAN GÜNER, NURDAN GÜRBİLEK, FATİH ÖZGÜVEN

Sahibi
PUSULA YAYINCILIK VE İLETİŞİM LTD.

Reklam-Abone
BÜNYAMİN GÜNEŞ

Düzelti
ALİ ÇAKMAK

Arşiv
FEZA KÜRKÇÜOĞLU

•

Film Çıkışı - Renk Ayrımı - Baskı
Boyut Matbaacılık A.Ş.
Tel: (0212) 629 01 30

•

Dağıtım
Biryay A.Ş.

•

Virgül'de kullanılan yazı ve görsel malzemeler, ancak kaynak gösterilerek kullanılabilir.

Yurt içi yıllık abone ücreti, 3.500.000 TL.dir. Yurt dışı abonelik, kişiler için 60, kurumlar için 120 ABD dolarıdır. Abone olmak için, bu tutarın Pusula Yayıncılığa ait, Yapı Kredi Bankası Parmakkapı Şubesi 1042 3042 10 536103 no.lu hesaba yatırılması, daha sonra da dekontun Pusula Yayıncılığa ulaştırılması gerekmektedir.

Pusula Yayıncılık ve İletişim Ltd. Şti.
Büyükparmakkapı Sk. 1/2
80060 Beyoğlu / İstanbul
Tel-faks: 0.212. 252 42 80
e-posta: pusula@doruk.net.tr

2	**Nail Satlıgan**	**Jacques Gouverneur** *Kapitalist Ekonominin Temelleri*
7	**Mustafa Arslantunalı**	**M. Emin Özel-Talat Saygaç** *Gökyüzünü Tanıyalım*
8	**Metin Duran**	**Sargun A. Tont** *Sulak Bir Gezegenden Öyküler*
10	**Bülent Somay**	**Richard Appignanesi- Chris Garratt-** **Ziauddin Sardar-Patrick Curry** *Yeni Başlayanlar İçin Postmodernizm*
		Darian Leader-Judy Groves *Yeni Başlayanlar İçin Lacan*
12	**Ogan Güner**	**Martin Booth** *Haşhaştan Eroine*
		Ali N. Babanoğlu *Uyuşturucu ve Tarihi*
		Evelyne Buchmann *Benim Oğlum Bir Eroinman*
		Kanat Güner *Eroin Güncesi*
		William Burroughs *Canki*
		Elizabeth Wurtzel *Prozac Toplumu*
		Muallim Şövalye Hasan Bahri *Esrarkeşler*
16	Okur Mektubu	**Berna Ülner, Neşet Kocabıyıkoğlu**
18	Med-Cezir	*Dostlar Arasında, Dario Fo, Alan Sokal, Toni Negri, Mark Twain, Nihal Atsız, Frankfurt Kitap Fuarı, Tüyap Kitap Fuarı*
24	**Söyleşi**	**Enis Berberoğlu** ile Susurluk Üzerine
26	**Ali Çakmak**	**Suat Parlar** *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet*
29	**Ertuğrul Kürkçü**	**Talat Turhan** *Özel Savaş Terör ve Kontrgerilla, Kontrgerilla Cumhuriyeti*
33	**Osman Köker**	**Eşref Kuşçubaşı** *Hayber'de Türk Cengi*
		Philip H. Stoddard *Teşkilât-ı Mahsusa*
36	**Sevin Okyay**	**Roald Dahl**, *Büyülü Parmak, Çarli'nin Çikolata Fabrikası, Matilda, Yaman Tilki, Amcam Oswald*
40	**Emine Bora**	**Sema Kaygusuz** *Ortadan Yarısından*
42	**Nurdan Gürbilek**	**Jean Paul Sartre** *Sözcükler*
		Nathalie Sarraute *Çocukluk*
45	**İskender Savaşır**	**Birhan Keskin** *Cinayet Kışı + İki Mektup*
		Bejan Matur *Rüzgâr Dolu Konaklar*
		Nuala Ni Dhomhnaill *Selected Poems: Rogha Danta*
46	**Mehmet H. Doğan**	**Akif Kurtuluş** *Kırgınlıklar Galası*
47	**İnci Özkan**	**Dominique Schnapper** *Yurttaşlar Cemaati*
50	**Orhan Koçak**	**Tanıl Bora** *Milliyetçiliğin Kara Baharı*
54	**Claudia Fogu**	**Dawn Ades vd.** *Art and Power: Europe Under the Dictators*
		Wendy Kaplan *Designing Modernity: The Arts of Reform and Persuasion*
58	**Mahmut Temizyürek**	**Tadeusz Borowski** *Böyle Buyurun Gaz'a Bayanlar Baylar*
60	**Tansı Şenyapılı**	**Sema Erder** *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*
62	**Feza Kürkçüoğlu**	**Halide Edip Adıvar** *Maske ve Ruh*
64	Yeni Çıkan Kitaplar	*Tünel • Güvercinim Harput'ta Kaldı • Mektup Var İlhami Bekir'den • Televizyon Üzerine • Aziyade • Fizik • Nikomakhos'a Etik • Tekeşlilik • Ben Bir Feministim*
71	Benim Kahramanlarım	**Füsun Akatlı, Mahir Öztaş**
72	Deneme	**Yıldırım Türker**

Marksist iktisat, yeniden!..

NAİL SATLIGAN

1960'larda ve '70'lerde sosyalist siyasete katılanların önemli bir bölümünün gözünde Marksist "teorik eğitim"in hem başlı başına hem de siyasal pratik açısından büyük bir önemi vardı. Bu eğitimde, o günlerin yaygın deyimiyle "ekonomi politik" seçkin bir yer tutardı. Leontyev, Nikitin vb. gibi ünlü Sovyet iktisatçılarının ders kitapları elden ele dolaşırdı. Ancak bu kitaplar, Marksist iktisat kategorilerini tanıtmak açısından büsbütün yararsız sayılmasalar bile, onulmaz bir kusurla malûldü. Yazarlarının başta gelen kaygısı, Marksist iktisadî tahlilin harbi bir sergilemesinden çok, yozlaştırılıp ülkelerinin resmî ideolojisi hâline getirilmiş bir öğretinin apolojisini yapmaktı. Nitekim bu kitapların çoğunun ikinci yarısı, "sosyalizmin ekonomi politiği" denilen bir alana ayrılırdı. Bu ikinci alanın anahtar kavramı "sosyalist meta üretimi" idi. Marx'ın özgün iktisat teorisinde sosyalizmin anlamı, meta üretiminin aşılmasıyken, "sosyalist meta üretimi" gibi bir "terimler arası çelişki"nin icadının kaçınılmaz uzantısı, meta kavramının kendisinin, yani *Kapital*'deki ekonomi politik eleştirisinin başlangıç adımının iğdiş edilmesiydi.

Eleştirmek ve eleştirilmek, oluşumunun her evresinde Marksizmin hayatiyet kaynağı oldu. Resmî ideolojiler ise her türlü tartışmanın dışında ve üstünde tutulur. Bu kitapların yazarlarının, ülkelerindeki, resmîleştirilip karikatürleştirilmiş Marksizm versiyonu karşısındaki tutumu da tam buydu. Bunları okuyanlar, Marksist teorinin gerek kendi içerisinde gerekse Marksizm ile başka düşünce akımları arasında sıcak tartışmalara konu olan "sorunlar" üzerine ya hiç bilgi edinmezler ya da ortada hiçbir sorun yokmuş gibi, tartışmaları örtbas eden bir anlatımla karşılaşırlardı.

O yıllarda, Sovyetler Birliği kökenli kitapların bu kusurlarını taşımayan ekonomi politik el kitapları hiç yayımlanmadı değil. Bunların en önemlisi kuşkusuz Paul Sweezy'nin, bugün dahi Marksist iktisada giriş olarak yaygın bir şekilde önerilen *Kapitalizm Nereye Gidiyor*'uydu.[1] Bir başka örnek P. Salama ile J. Valier'nin el kitabı olabilir.[2] Bu tür yapıtların o tarihlerde fazla ilgi görmemesinin bir nedeni, solun, Sovyetçi ve Mao'cu çizgiler arasında aşırı parsellenmiş ortamında İsa'ya da, Mûsâ'ya da yaranamamaları olabileceği gibi, haklı ya da –Sweezy örneğindeki gibi– haksız bir şekilde Troçkist diye nitelenmeleri de olabilir. Gene de Sweezy'nin kitabının yeni bir basımının, aradan çeyrek yüzyılı aşkın bir zaman geçmesine karşın yapılmamış olmasını anlamak zor.

Jacques Gouverneur,
Kapitalist Ekonominin Temelleri: Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliline Giriş
Çeviren: Fikret Başkaya,
İmge Kitabevi, 1997, 317 s.

Peki, Marksist iktisadî tahlilin temel kaynağı *Kapital* olduğuna göre yapıtın kendisi, Marksist iktisadı özümlemek için en iyi başlangıç noktası olamaz mıydı? Bence hayır. Çünkü birtakım "ortodoks" Marksistler daima tersini ileri sürseler de *Kapital* hem tamamlanmamış hem de okunması alabildiğine zor bir metindir. Muhakeme, Hegel diyalektiğine özgü felsefî giriftliklerle örülüdür ve bu tür bir gidimli düşünmeye alışık olmayanların henüz (ve özellikle) I. ciltte yollarını kaybetmeleri işten değildir. Ayrıca *Kapital*'in Türkçeleştirilmesinin oldukça maceralı bir tarihçesi var.[3] 1978'e dek Türkçede *Kapital*'in bitmiş bir çevirisi yoktu. Alaattin Bilgi'nin, yayımlanışı o yıl tamamlanan çevirisi ise, *Kapital* ile haşir neşir olan herkesin minnettarlık duyması gereken bir emek ürünü olmakla birlikte, hem çevirinin özgün dilden yapılmamış olması hem de kimi kritik noktalarda, çevirmeninin iktisat teorisine ve iktisadî düşünce tarihine yeterince aşina olmayışından ileri gelen zaaflar taşıması yüzünden, kusursuz olmaktan uzaktır.

Marksist İktisat

Marksizm, o yıllarda, dünya çapındaki düşünsel akımları belirleyen batı ülkelerinde ilginç ve çelişik gelişmelerin merkezinde yer alıyordu. Bir yandan 1973-74'ten başlayarak dünya kapitalizminin içine girdiği uzun dönemli bunalım, bu bunalımda kâr haddinin azalışının anahtar rol oynadığını gösterir ampirik kanıtların ortaya konuluşu, Marksizme, tarihinde belki hiç görmediği denli akademik saygınlık kazandırdı. Bu gelişme, akademik kurumlarda o güne dek mutlak bir egemenlik kurmuş olan neo-klâsik iktisadın gerilemesiyle el ele gidiyordu. Ne var ki neoklâsik iktisadın boşalttığı alanın tek talibi Marksizm değildi. İtalyan komünizminin yakın çevresinden gelen ve A. Gramsci'nin dostu olan Piero Sraffa, 1960'ta İngiltere'de yayımladığı küçücük bir kitapta neo-klâsik fiyat teorisinin psikolojik tercihlere dayalı temeline ağır bir darbe vurmuş, metalar arasındaki mübadele oranlarının üretimin teknik koşullarından ve bölüşüm alanındaki sınıflar arası dengenin bir göstergesi olarak kâr haddinden türetilebileceğini göstermişti.[4] Komünist partilere üye ya da Sraffa gibi bunların nüfuz alanlarından gelen bazı ünlü iktisatçılar (İngiltere'de Dobb, Meek, İtalya'da Komünist Partili iktisatçılar) Marksçı ve Sraffa'cı yaklaşımları sentezleştirme çabalarına giriştiler.[5] Ne var ki Marksçılık ile Sraffa'cılık arasındaki bu balayı uzun sürmedi. İktisadî düşünce tarihi ve sosyolojisi açısından ilgi çekici bir örnek olaya tanık olundu. '70'li yılların sonlarında bir kısım komünist partili akademisyen, Sraffa'cı yaklaşımın yalnız neo-klâsik iktisadın değil, Marx'ın emek-değer teorisinin de içsel tutarsızlığını gösterdiğini, kapitalizmin eleştirisini, Marksist teoriyi terk ederek Sraffa'cı temeller üzerinde yeniden inşa etmek gerektiğini öne sürerek Marksizm tarihinin belki en ağır "Marx eleştirisi"ni başlattı.

Marksistler, 1980'lerin yeni muhafazakârlığının karanlık ortamında, akademik dünyanın 1970'lere göre çok daha kenarlarına savrulmuş olmakla birlikte bu eleştiriye göğüs gerdiler. İç tutarsızlık eleştirisini çürütmekle kalmadılar; eleştiriyi gerisin geri püskürterek, asıl tutarsızlığın Sraffa'cılığın

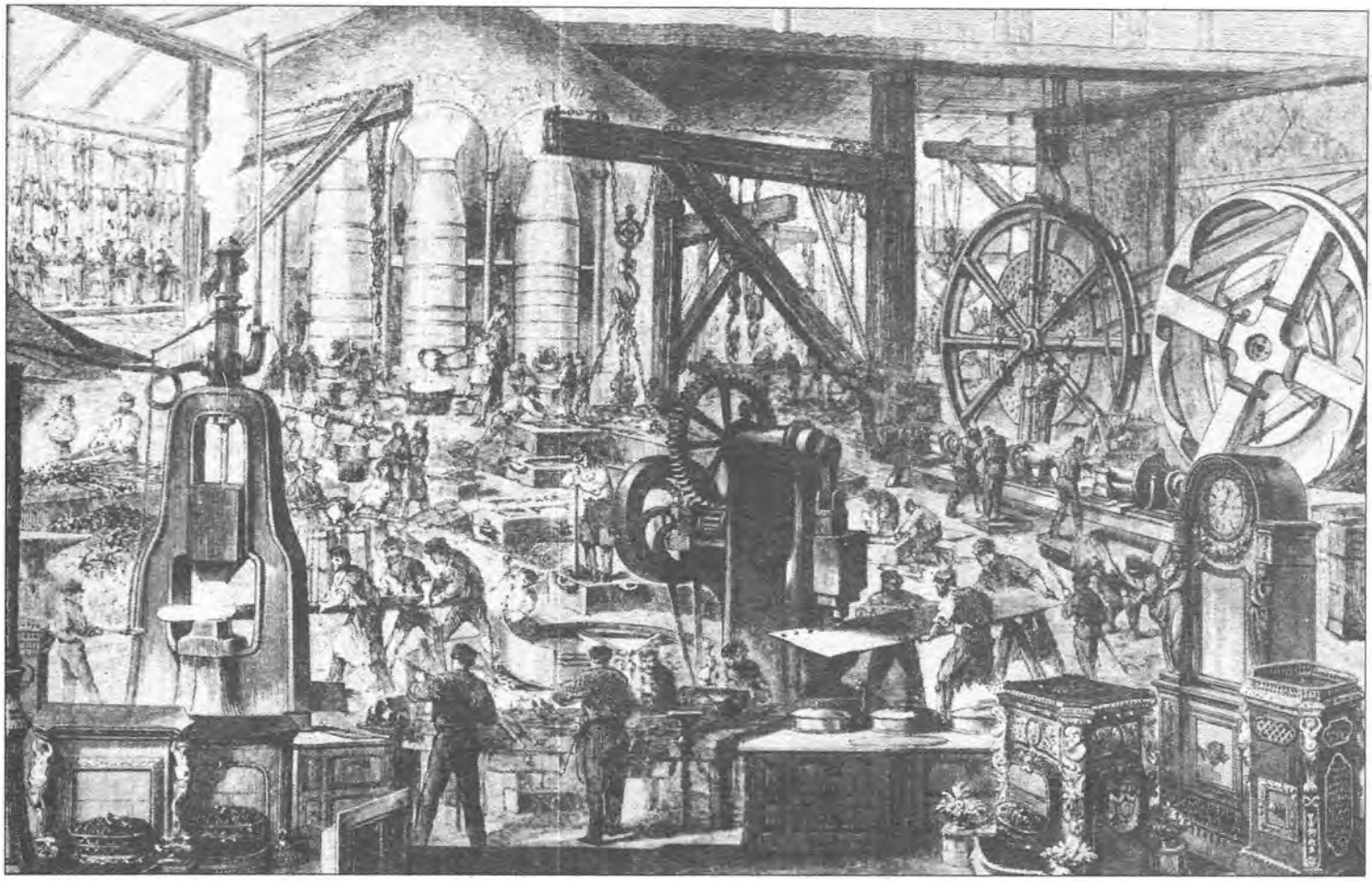

kavramsal çerçevesinde saklı olduğunu açığa çıkardılar.[6] Elbette bu süreç boyunca Marksistler, kendi teorik sistemlerinin biçimsel ve özsel birçok kusurunu giderme fırsatını da bulmuş oldular. Sonuç olarak Marksist iktisat, bu ciddî meydan okumadan güçlenerek çıktı. '70'li yılların anti-kapitalist Sraffa'cılarının ise çoğu, ya sosyal demokratlaştı ya da barikatın ötesine geçip liberalizmin saflarına katıldı. Böylece Marksizmin tarihinde sık görülen bir gerçek bir kez daha doğrulandı: Marksizme yönelik teorik hücumlar, sınıflar mücadelesi karşısında, başlangıçtaki kişisel niyetlerden büyük ölçüde bağımsız olarak çoğu zaman masum değildir. Bir başka deyişle, Marksizmin kendisi sınıf mücadelesinin bir konusudur.

İşte *Kapitalist Ekonominin Temelleri*, böyle bir ortamda, Marksizmin öğrenilmeyi en çok hak ettiği dönemlerden birinde yayımlandı. Aynı zamanda, bu öğrenimi kolaylaştıracak kaynak sıkıntısının, son yirmi yılda doğru dürüst bir Marksizme giriş kitabının yayınlanmadığı Türkiye'de kendini fazlasıyla hissettirdiği bir dönemde... Bu koşullarda *Kapitalist Ekonominin Temelleri*'nin çevrilip yayımlanmasının başlı başına olumlu bir çaba olduğu su götürmez. Ama bu çaba asıl, arkası geldiği zaman değer kazanacaktır. Yani şu ya da bu ölçüde farklı bakış açılarının sunulduğu yeni yeni "girişler", bunların, izlenmelerini mümkün kılacağı daha ileri düzeyde incelemeler yayımlandığı zaman... Öyleyse yazarın, metnin, çevirinin ve yayının kimi özellikleri üzerinde durmakta yarar olsa gerektir.

Yazar

Jacques Gouverneur, Belçika'nın Louvain-la-Neuve Üniversitesi İktisat Bölümünde öğretim üyesi. Fransızca dışında yayımlanmış kitapları, makaleleri de olduğu için, bu dilin konuşulduğu ülkeler dışında da tanınan bir Marksist iktisatçı. Başlıca uğraşılarından birisi, Marksist teorinin kategorileri ile ampirik-istatistik veriler arasında ilişki kurmak, böylece Marksist teorik önermelerin geçerliliğinin pratik gelişmeler karşısında sınanmasını mümkün kılmak. Gouverneur'ün somut olanı aralıksız kollayan bu tavrı, teorik kategorileri türetme tarzına da, Marksist iktisadın temel kavramlarının işlemsel tanımlarıyla tanışmak isteyen bir giriş kitabı okurunun işini kolaylaştıracak bir disiplin kazandırıyor. Kitabın bir başka olumlu özelliği, Sovyetler Birliği ve doğu blokunun çöküşünden sonra yazılmış olması. Böylece yazar, bu "dünya-tarihî" olaylar zincirinin Marksizmin geçerliliği açısından vargıları konusundaki görüşlerini okurla paylaşma fırsatı buluyor. Bu görüşler, Mao'cu Sovyetler Birliği eleştirisinden esinlendiği izlenimini verseler de ana çizgileriyle doğru ve kimseyi fazla irkiltmeyecek yumuşaklıkta.

Kitabın önemli ve yararlı bir metodolojik özelliği, basit meta üretimi ya da mutlak kapitalist üretim gibi gerçeklikten kopuk soyutlamalara iltifat etmemesi. Böylece okur, daha baştan, meta üretimi ile meta dışı üretimin, kapitalist işletmeler ile kamu işletmeleri ve bağımsız üretim birimlerinin, üretici emek ile üretici olmayan emeğin karmaşık ve çelişik ilişkiler içinde yan yana yer aldığı bir dünyaya adım atıyor. Bu sayede güncel tartışmalarda ve sınıf tahlillerinde kilit yer tutan kategorilerin de, bazıları tartışmalı olsa bile derli toplu tanımlarıyla Marksist iktisada girişinin ilk basamaklarında karşılaşıyor.

Bu kategorilerin en önemlilerinden birisi üretici emek ile üretici olmayan emek arasındaki ayırım. Gouverneur, üretici emeğin maddî ürünler üretimiyle sınırlı olmadığını, her ücretli emeğin üretici emek, her üretici emeğin de ücretli emek olmadığını, Marx'ın bu konudaki dağınık görüşlerinin akla yakın bir sentezini yaparak açıklıkla ortaya koyuyor. Ne var ki sıra "dolaşım emeği"ne geldiğinde, "her türlü mülkiyet hakkı devri veya para ve ürünlerin kullanım hakkı devrini, kısaca, üretimin meta karakterinin zorunlu kıldığı faaliyetleri kapsayan" *(s.170)* satış, finansman, ticaret, bankacılık gibi hizmetlerin de üretici emek olduğunu öne sürerek Marx'ın çizgisinden uzaklaşıyor. Gouverneur, bu aykırı görüşünü, bu emeklerin de "kapitalist toplumda toplam gelirin yaratılmasına katkıda bulunduğu" *(s.171)* gerekçesine dayandırıyor. Burjuva iktisat teorisine ve resmî istatistiklere göre kuşkusuz öyle. Ama Gouverneur'ün, "milletlerin zenginliği"ne hiçbir şey katmayan bu tür emekleri üretici sayan bir yaklaşımı Marksist iktisadî tahlilin içine yerleştirmek için öncelikle, Marx'ın, bankacılık kârını toplam girişimci kârından bir kesinti olarak gören yaklaşımıyla hesaplaşması gerekirdi. Yazarın bunu yaptığını söylemek olanaksız. Ancak ilgili bölümde, birinci olarak, Gouverneur'ün "Alternatif Görüş"ünün *(s.171)* yanı başında "Klasik Marksist Anlayış"ın da doğru bir biçimde sergilenmiş olması *(s.170-71)*, ikinci olarak da, ücretli olan ve olmayan emek arasındaki ayrımın sınıfsal bir farklılığa tekabül etmediğinin vurgulanması *(s.172-73)* sözünü ettiğim sakıncayı önemli ölçüde hafifletiyor. Ne yazık ki bu ikinci vurgunun yapıldığı alt bölümün başlığının Türkçe basımda, muhtemelen kitabın aslında var olan soru işaretinin atlanması sonunda "Verimli ve Verimsiz Ücretliler: İki Sosyal Sınıf" diye yer alışı, okurun kafasını karıştıracak bir dikkatsizlik.[7]

Değer

Gelelim, hem Marx'ın teorisinin hem de kitabın omurgası olan değer teorisiyle ilgili bölümlere... Marx'ın değer teorisinin, farklı soyutlama düzeylerinin hiyerarşik biçimde eklemlendiği bir mimarîsi vardır. Soyuttan somuta yükselinirken kategoriler karmaşıklaşır, ek belirlenimlerle zenginleşir ve gündelik gerçekliğe adım adım yaklaşır. Bu değişimin nicel bir boyutu da vardır ve iktisadî düşünce tarihinin ünlü "dönüşüm sorunu" çevresindeki tartışmalar, esas olarak bu nicel boyut üzerinde odaklanmıştır. Kategorilerin türetilmesine "değer biçimi" alanı, bunun nicel ifadesine "değer büyüklüğü" alanı denebilir. Bununla birlikte dönüşüm nihayet "transformasyon", yani biçim değişimi demektir ve bu hâliyle, bu konuda bugüne dek harcanan teorik çabalar, ağırlıklı olarak matematiksel nitelikte olmuşsa da son irdelemede değer biçimi sorunsalının bir parçasıdır. Bu paradoks dahi, Marx'ın kavramsal yapısı içinde soyut ile somut arasındaki teorik güzergâhın ne denli çetrefil olduğunu göstermeye yeter. Nitekim Marksist iktisatçılar arasında, teori ile görgü arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı hararetli tartışmalar doğurmuş, değer kategorilerine dayanarak türetilmiş eğilim yasalarının, örneğin kâr haddinin azalma eğiliminin, ampirik verilere başvurularak sınanamayacağını öne sürenler çıkmıştır. Yukarda belirttiğim gibi, Gouverneur'ün bu tür "teorisist" yaklaşımlara itibar etmemesi olumlu bir özellik. Gelgelelim onun da çubuğu ters yönde fazla büktüğünü saptamak gerekiyor.

Gouverneur değerlerden fiyatlara geçiş sorununu neredeyse tamamen bir nicel büyüklük ve ölçme birimi değişimine indirgiyor –üretimde harcanan emek-zaman E kat sayısıyla çarpıldı mı, para birimi cinsinden fiyat büyüklüğüne ulaşılır. Bu kat sayının Marksist iktisada girişin erken bir aşamasında işin içine sokulması yerinde; böylece okur, bu parametrenin "değerin", "emeğin" veya "emek-zamanın parasal ifadesi" ya da "paranın değeri" gibi adlarla sık sık kullanıldığı güncel tartışmaları daha rahat izleme olanağını bulabilir. Ancak Marksist iktisatta nitel biçim değişimleri –hem mantıken hem de sergilenme sırası bakımından– nicel başkalaşımlardan önce gelir. Gouverneur'ün izlediği yöntem ise, "üretim fiyatı" kategorisinin buharlaşmasına, daha doğrusu, yazarın kullandığı terimlerle "basit fiyat" ile "efektif fiyat" arasında çözünmesine yol açıyor. Sonuç olarak, Sovyet "bilim emekçileri"nin giriş kitaplarında dönüşümün bir sorun olduğu örtbas edilirken burada dönüşümün kendisine yer verilmiyor.

Kapital'in ilk Fransızca baskısının kapağı

Gouverneur'ün farklı soyutlama düzeylerine ait kavramları birbiri içinde çözündürücü tutumu düzlemler arasındaki geçişlere yaklaşımına da yansıyor. Örneğin Marksist iktisadî tahlilin temelinde yatan değeri nasıl tanımladığına bakalım. Yazarın tanımının iki öğesi var. Birincisi, "değerin mal üretimini varsayması" *(s.56)*. Bu ne denli doğruysa ikincisi, "değerin, üretilen malların satılmasını varsayması" *(s.56)* o denli yanlış. Bu tanımda üretim süreci ile dolaşım (mübadele) süreci birbirine indirgeniyor. Oysa Marksist iktisatta bu ikisi arasında, bu tür bir indirgemeciliğe cevaz vermeyen bir gerilim vardır. Bir başka deyişle, değer üretim sürecinde yaratılır; ama mübadele sürecinde "gerçekleşir", paraya dönüştürülür. Değeri üreten emek harcanırken, bu emeğin ürününün satılacağı, bir varsayım olmaktan o kadar uzaktır ki Marx, metaın satılışı için "*salto mortale*" mecazını kullanır. Uzun söze ne gerek var? Gouverneur'ün tanımının ikinci öğesi doğru olsaydı Jean-Baptiste Say'in "mahreçler yasası" Marx'ın değer teorisiyle bağdaşırdı.

Gouverneur kitabın sonuna bir "Ekler" bölümü eklemiş. Yukarda sözü edilenlerin yanında başka metodolojik ve teorik sorunlara da değindiği bu bölümde yazar, kendi yaklaşımını "heterodoks" *(s.272)* olarak niteliyor; "dikkate alınmayan klasik temalar" *(s.274)* için okuru daha eski tarihli başka bir kitabına gönderiyor. Yazarın kitapta yer vermediği bu temalar arasında dönüşüm soru-

nunun yanı sıra "yeniden üretim şemaları" da var. Gouverneur'e bakılırsa "teorinin bu veçheleri Marx'ın tezlerini çürütmek ya da onu gerçeği anlamada hiçbir değeri olmayan modellere entegre etmede kullanılan iki 'kremalı pasta' niteliğindedir" *(s.274)*. Bir başka deyişle, yazar, Marx'ın kimi tezlerini çürütülmekten sakınmak için bu tezleri –en azından elimizdeki kitapta– devre dışı bırakıyor. "Kremalı pasta" benzetmesine gelince, pastanın tadı yenmeden bilinemeyeceğine göre ve Türkçe basımı okuyanların muhtemelen büyük çoğunluğu gibi ben de Gouverneur'ün öteki kitabına başvuramayacağım için bu konuda daha fazla bir şey söylemek istemiyorum. Ama bence Gouverneur'ün yaklaşımı "heterodoks" değil, olsa olsa "kişiye özgü" (idiosyncratique)dür. Buradan, kitabın Türkçeye çevrilmesine yön veren tercih için bir sonuç çıkarılabilir: Gouverneur'ün seçilmesi doğrudur; ama ilk çevrilen kitabı, dönüşüm sorunu ve yeniden üretim şemalarını ele aldığı öteki yapıtı olsaydı daha iyi olurdu.

Çeviri

Söz Türkçe basıma gelmişken, kitabın künye sayfasındaki ilginç bir özelliğe değinmeden geçmeyeyim: Burada "yayıma hazırlayan" olarak seçkin bir toplumsal bilimcimizin adına yer verilmiş: Mehmet Ali Kılıçbay. "Yayıma hazırlayan" sıfatı "editör" yerine kullanılmış olamaz. Çünkü kitap bir seçme değil, Fransızca bir kitabın baştan sona çevrilmesinden ibaret, Türkçe basıma özgü yorumlar yok (olması da gerekmezdi). Kitap, İmge Kitap Evinin herhangi bir dizisi içinde de yer almıyor. Öyleyse Kılıçbay'ın yaptığı, dizi yöneticiliği de olamaz. Geriye tek bir olasılık kalıyor: Kılıçbay, her yayın evinde mutlaka yapılması gereken bir işi yapmış, yayın evinin yaptırdığı ya da ona sunulan bir çeviriyi basımdan önce incelemiştir. (Bu işi yapanlara başka dillerde "lektör" deniyor.) Dilimize çevrilmiş Marksist edebiyatın ne denli büyük bir bölümünün bozuk ve yanlış çeviriler sonunda okunmaz ve anlaşılmaz hâle geldiğini yakından bilen birisi olarak yayın evinin bu tutumunu kutluyorum. (Lektörün "yayıma hazırlayan" olarak sunulmasını ise yanlış buluyorum. Lektörün adının anılmasını, daha önce pek tanık olmadığım bir uygulama olarak yadırgadıysam da, yayımcılık mesleğinin içinde olmadığım için, bu konuda bir yargıda bulunmak istemiyorum.)

Akademik kitap basmak, hele simgesel bir yazılış biçimi içeriyorsa, matematik ve cebir işin içine giriyorsa özel bir sorumluluk ister –hem basım öncesinde hem de basım sırasında. Çünkü Marksist iktisadın Marksizm içindeki vazgeçilmez yerinin farkında olanlar dâhil, toplumsal bilimler alanındaki okurların büyük çoğunluğu için simgeler, formüller, diyagramlar ne yazık ki daha baştan caydırıcı ve ürkütücüdür. Bunlarda yanlış yapılırsa ürkek okur işin içinden hiç çıkamaz. Türkçe basımı bu açıdan gözden geçirdiğimizde, birkaç noktayı saptamak zorundayız.

Birincisi, ilk bakışta sanılabilecek olanın aksine, simge ve kısaltmaların çevrilmesi diye bir sorun vardır. Bununla elbette "değişmez sermaye"nin c ile, "değişir sermaye"nin v ile gösterilmesini kastetmiyoruz. Bu simgeler evrenseldir ve her iki kavram Türkçede aynı harfle başladığı için, Türkçeleştirilmeleri olanaksızdır. Ama başka simgeler için aynı şeyi söyleyemeyiz. Söz gelimi parasal büyüklükler, salt birer örnek olarak iş gördükleri yerlerde f (frank) değil, pekâlâ TL cinsinden verilebilirdi. Daha önemlisi: Paranın A ile, üretim sürecinin P ile, üretim araçlarının MP ile, emek gücünün FT ile gösterilmesinin ne anlamı olabilir –bunların söz konusu kavramların Fransızca karşılıklarının baş harfleri olmasından başka? Buralarda sırasıyla P, Ü, ÜA, EG kullanılmış olsa okur, metin ile şemalar arasındaki bağlantıyı daha kolay kurmaz mıydı?

> Kitabın önemli ve yararlı bir metodolojik özelliği, basit meta üretimi ya da mutlak kapitalist üretim gibi gerçeklikten kopuk soyutlamalara iltifat etmemesi...

İkincisi, simgeler cebirsel işlemlere konu olduğunda, gösterilmesi gereken dikkat, büsbütün artar. Ne yazık ki kitapta tam da bu noktada üst üste dizgi yanlışları göze çarpıyor. Örneğin 67. sayfada "100 milyon sf"olarak verilen fiyatlar toplamı "100 milyon f" olacak; kitaptaki yanlış, E'nin biriminin, nasıl olup da "f/s" olduğunu kavramayı güçleştiriyor. Birkaç paragraf ilerde (s.68, par. 1), değer ile E kat sayısının çarpımının fiyatı verdiği formülde hem çarpı işareti yerine "X" harfi (hem de majiskül!) kullanılmış, hem de arkasına gereksiz yere virgül konmuş. Bir başka örnek: 278. sayfadaki dipnotta "...sistematik olarak italik kullanılacak" deniyor. Oysa gözlediğimiz, italiklerin sistematik olarak kullanılmadığı. İtaliklerin sistemli olarak kullanılmayışı, en vahim sonucu, 293. sayfada başlayan matematiksel türetimlerde veriyor. Bu sayfada hem "MP başına ortalama fiyat", yani parasal bir büyüklük, hem de "MP başına değer", yani emek-zaman cinsinden bir büyüklük, aynı simgeyle, Pm ile, verilmiş. Oysa ikincisi için italik kullanılması gerekirdi. Kullanılmayışı, bütün bir "IV. Bölüme Ek" bölümünü okur açısından anlaşılamaz, bu yazı açısından da eleştirilemez kılıyor.

Kitaptaki muhakemenin doğası gereği içeriği de etkileyen bu yanlışlardan sonra birkaç kavramsal eleştiriye (ya da öneri) geçelim. Kitabın başlarında *(s.19)* hoş görülmesi olanaksız bir yanlış yer alıyor. Bilindiği ve Gouverneur'ün vurguladığı gibi, kapitalist toplumu öteki sömürücü toplumlardan ayırt eden özellik, kapitalizmde sömürünün eşit ve gönüllü mübadele peçesi ardına gizlenmiş olmasıdır. Bir bütün olarak Marksizmin, özel olarak da Marx'ın değer ve artık değer teorisinin insanlığın bilgi birikiminde meydana getirdiği asıl devrim tam da, bu peçenin kaldırılıp atılmasıdır. Oysa çeviri, yazara şunu söyletiyor: "Feodal toplumdakinden farklı olarak, gerekli çalışmayla fazla çalışma arasındaki ayrım kapitalist toplumda görülmez [italikler yazara aittir] değildir." *(s.19)* Elbette "görülür" olacak! "Arif olan anlar" denemez... Bu tür giriş kitapları, okuru "arif" yapmak için yazılıp yayımlanmıyor mu?

Dar anlamda yanlış olmasa bile isabetsiz bir Türkçe karşılık tercihi: 3. bölümde "küçük meta üreticisinin ... çevrimi" *(s.79)* ile "sermayenin çevrimi"nden *(s.83)* söz ediliyor. Çevrim (*Kapital*'in dili olan Almancada *Zyklus*, Fransızcada *cycle*) inişli çıkışlı bir hareketi, bir dalgalanmayı anlatır. Bu bölümde sergilenen harekette ise basit ya da genişle-

Toplum ve Bilim

SAYI 74 YAZ 1997

Türk Muhafazakârlığı

TANIL BORA Türk muhafazakârlığında bazı yol izleri • **AHMET ÇİĞDEM** Muhafazakârlık üzerine • **C. NAZIM İREN** Kemalizm ve gelenekçi-muhafazakârlık • **SÜLEYMAN SEYFİ ÖĞÜN** Peyami Safa'nın muhafazakâr yanılgısı • **SİMTEN COŞAR** Ahmet Ağaoğlu - Türk liberalizminin açmazları • **ELİZABETH ÖZDALGA** Necip Fazıl üstüne • **HAKKI UYAR** Resmî ideolojinin iki yüzü • **LEVENT TEZCAN** Kemalizmi düşünmenin sorunları

Birikim Yayınları

Selânik Caddesi 64/11, Yenişehir 06640 Ankara
Tel. (0312) 425 36 00 Fax: (0312) 425 18 15

yen bir yeniden üretim söz konusu. Burada kullanılması gereken terim "dolaşım" ya da "döngü" olmalı, "çevrim", "Büyüme ve Krizler"e ayrılan 9. bölüme *(s.238 vd.)* bırakılmalıydı. Böyle yapılmayışı, bu ikinci bağlamda, "konjonktürel"in eş anlamlısı olarak "devrevi" denmesine yol açıyor ki bu hem eskimiş hem de dar anlamda yanlış (doğrusu "devrî" olacak) bir karşılık.

Aynı türden bir başka örnek: Yazarın en çok önem verdiği konulardan biri, yukarda değindiğimiz, üretici olan ve olmayan emek ayırımı. Çevirinin bu bağlamda kullandığı terimler "verimli" ve "verimsiz" ya da "verimli olmayan" emek *(s.167)*. Burada bir yanlışlık yok. Ama çevirmenin tercihinin isabetsiz olduğu kanısındayım. Çünkü yazar, bu çerçevede nitel bir ayırıma işaret ediyor: Emek, artık değer üretiyorsa "produktif"tir; artık değer üretmiyorsa produktif değildir. Verimli-verimsiz ikilisi ise, daha çok aynı ölçek üzerindeki farklı düzeyleri, nicel bir ayırımı çağrıştırıyor. Nitekim 5. bölümün 2. alt bölümünde *(s.127 vd.)* "Verimli ve Verimli Olmayan Kapitalist İşletmeler Arasındaki İlişkiler"den söz ediliyor. Burada söz konusu olan, artık değer üretimi bakımından aynı statüde olan işletmeler arasındaki nicel bir farklılıktır. Verimlilik kavramı bir kez burada kullanılınca, çevirmenin, nitel bir ayırım yapıldığı zaman –Türkçe buna elveriyorsa– değişik bir kavram kullanabilmesi gerekirdi. Kaynak dilde mümkün olmayan bir açıklık hedef dilde sağlanabilir.

Bu ve buna benzer eleştiriler, Marksizmin her zamankinden çok doğrulandığı, kapitalizmin yıkıcılığının her zamankinden çok açığa çıktığı, dolayısıyla Marksizmi öğrenme ihtiyacının her zamankinden çok kendini duyurduğu, ama ülkemizde Marksist iktisat edebiyatı yayıncılığının uzun süreden beri neredeyse durduğu bir ortamda *Kapitalist Ekonominin Temelleri*'nin basılmasının kendi içinde son derece önemli ve sevindirici bir gelişme olduğu gerçeğini kesinlikle gölgelemez. Bu kitabı, eline kâğıt kalem alıp "çalışanlar", güncel Marksist tartışmaların büyük bölümünü, okul sıralarında biraz matris cebri öğrenmişlerse neredeyse tamamını izleyebileceklerdir.

Kitabın çevirmenine, yayımcılarına, sıfatı ne olursa olsun, emeği geçen herkese teşekkür borçluyuz. Umarız, arkası gelir... ◆

DİPNOTLAR

1 Çev. Aslan Başar [Başer] Kafaoğlu, k. y., Ağaoğlu Yayınevi, 1970.

2 Pierre Salama ve Jacques Valier, *Ekonomi Politik El Kitabı*, çev. Bülent Özen, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1974.

3 Alaattin Bilgi, "Kapital'in Türkçe Çevirileri, Terim ve Kavram Sorunları," *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, der. Ertuğrul Kürkçü, 1, s. 262-63. Bu ansiklopedinin bütün "Kapital" bölümü, gerek imzalı yazılarıyla gerekse kısmen Anwar Shaikh'ın kaleminden çıkma, kısmen imzasız olan ana metniyle *Kapital*'e, onun oluşumuna, hatta Marksist iktisat teorinin temel kavramlarına mükemmel bir giriştir.

4 Piero Sraffa, *Malların Mallarla Üretimi: İktisat Kuramını Eleştiriye Açış*, çev. Ümit Şenesen, İstanbul, T.C. İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, 1981.

5 Bu yolda bir örnek için, bk. "Kapital'in 1964 Yılında Yapılan Bir Yeni İtalyanca Baskısı İçin Maurice Dobb'un Yazdığı Giriş,"çev. Salih Ak, *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, c. I/1, 2. B., çev. Mehmet Selik, Ankara, Odak Yay, 1974, s. 9-30.

6 Burada bu savunma ve karşı hücum sürecinin ayrıntılarına girmeme olanak yoksa da, bu süreç içerisinde en çok önemsediğim damarın üç nirengi noktasına kaynakçasal atıf yoluyla işaret etmeden geçmeyeyim: Sungur Savran, "*Emek Değer Kuramları Karşısında Sraffa İktisadı*" (basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi); Ernest Mandel ve Alan Freeman, der., *Ricardo, Marx, Sraffa: The Langston Memorial Volume*, London, Verso, 1984 ve Alan Freeman ve Guglielmo Carchedi, der., *Marx and Non-Equilibrium Economics*, Cheltenham, UK, Edward Elgar, 1996. Savran'ın 1977'de temelini attığı çerçeve, bugün, üçüncü kaynağın derleyicilerinin önayak oldukları bir uluslar arası çalışma grubunca (International Working Group on Value Theory) derinleştirilip genişletiliyor. Bu grubun basılmamış tebliğlerinin bulunduğu Web adresi: http://www.gre.ac.uk/~ fa03/.

7 Üretici olan ve olmayan emek sorunu dâhil, Marksist teorik kategoriler ile ampirik büyüklükler arasındaki eşleştirme konusunda, doktrin tarihini de kapsayan, şimdiye dek yazılmış en yetkin karşılaştırmalı kaynak için, bk. Anwar M. Shaikh ve E. Ahmet Tonak, *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Göğe bakalım

MUSTAFA ARSLANTUNALI

Kağıt oynamak gibi, çok çalışmak gibi birtakım tutkuları nedense gökyüzüne bakmaktan kaçınmanın sonuçları olarak görürdüm eskiden. Şöyle düşünürdüm: Berrak gecelerde insanın kafasını kaldırıp gökyüzüne bakması, yıldızlara dalarak düşünmesi kadar güzel, ama bir o kadar da korkutucu başka bir şey olamaz. Giderek ufaldığını hissederek, kendiyle baş başa kalarak gökyüzüne dalıp gitmenin ürkütücü güzelliğinden kaçmanın bir yoludur kağıt oyunları ya da başımızı kaldırmamıza bile izin vermeyen bir yığın uğraş. Bozkırda, kentin gözü kararan ışıkları olmaksızın, duru bir gecede gökyüzüne baktıysanız, bu duyguyu bilirsiniz. Turgut Uyar'ın *Göğe Bakma Durağı* şiirini de bilirsiniz: *Seni aldım bana ayırdım durma kendini hatırlat / Durma kendini hatırlat / Durma göğe bakalım*

M. Emin Özel-Talat Saygaç
Gökyüzünü Tanıyalım
TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları
1997, 228 s. büyük boy, renkli,
iki gökyüzü atlası ve iki kasetle birlikte

Gökyüzüne baktığında insan çok şey görebilir. Neyi nasıl göreceğini öğrenmesi koşuluyla. M. Emin Özel ile Talat Saygaç'ın yazdığı, TÜBİTAK yayınlarından çıkan *Gökyüzünü Tanıyalım* adlı kitap, çıplak gözle (isteyenler için dürbün ya da teleskopla) görülebilecek olanları okura tanıtmak için hazırlanmış. Ama *Gökyüzünü Tanıyalım*, bir kitaptan daha fazlası... Bir set. Kitapla birlikte iki kaset ve iki afiş var. Metin kasetlerle beraber okunmak üzere (ya da kaset kitapla birlikte dinlenmek üzere) tasarlanmış. Gökyüzü atlası ve kitap içindeki resimlerle çizimler de bilinmeyen bir ülke için ayrıntılı harita vazifesi görüyor...

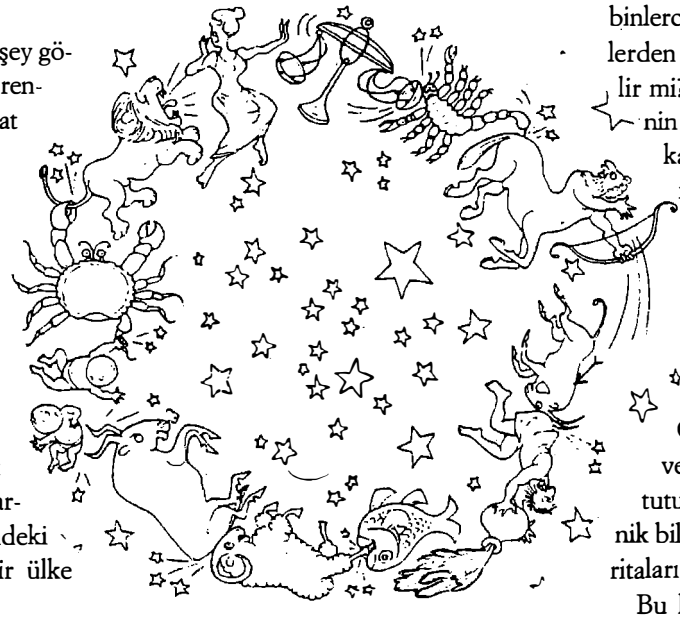

Eskiden, astronominin ve kadim astronomiden türeyen astrolojinin daha gözde, yön ve iz bulmanın teknik gereçlerinin çok daha yetersiz olduğu zamanlarda, insanlar gökyüzüyle daha haşır neşirmiş. Bugün, kaçımız Kutup Yıldızına bakarak yön tayin edebiliyor?

Gökyüzünü Tanıyalım, parlak yıldızlar, burçlar, takımyıldızlar ve göktaşları ile tanışmak isteyenler için eksiksiz ve şık bir kılavuz. Kasetler ve kitap mevsimlere göre planlanmış. Kitabı okumaya, diyelim ki, yazın başladınız, kasetlerin içinden yaz bölümünü teybe koyuyor, açık havadaki yerinizi alıyor (tercihan gökyüzünün net görülebildiği, şehir ışıklarından uzakta bir yer), kasedi dinleyerek - gerektiğinde atlasa bakarak- gözlem yapmaya başlıyorsunuz. Gökkubbenin tam kaset ve çizimlerdeki gibi olması için tarih ve saate de dikkat etmelisiniz. Örneğin, yazın gökyüzündeki gezinti Türkiye yaz saati 22:30'a doğru 5 Ağustos civarı günler için düzenlenmiş. Bu tarihten öncesinde, her gün için 4 dakika erken gezintiye çıkmalısınız ki, gördüklerinizle kitap ve kasetler tastamam çakışsın.

Gökyüzünü Tanıyalım, son derece açık ve yalın bir dille yazılmış. Bir iki kurala uyduktan sonra biraz dikkatli bir gözlemci için kitapta yazılanları uygulamamak olanaksız. Bir örnek: "Şimdi yönümüzü belirleyerek işe başlayalım. Güneşin nereden battığını hatırlıyor musunuz? O taraf ana yönlerden batıdır. 90° solunuz, yani sol omuzunuzun işaret ettiği yön güney, 90° sağınız yani sağ omuzunuzun işaret ettiği yön ise, kuzeydir. Doğu ise tam arkanızdadır. Şimdi sola dönün ve yüzünüz güneye baksın. Evet... Gezimize Kanatlı At'la başlıyoruz.." Hiç kimseyi korkutmayacak, kimsenin zor diye itiraz edemeyeceği, yalın bir dil. Konuşma dili. Çünkü kitapta okuduğunuz metin, kasetten dinlediğinizle aynı ve "İyi akşamlar!" diye başlıyor. Madem öyle, kitabın yanında niçin kaset veriliyor diyebilirsiniz ilk anda. Sebebi basit: Gökyüzüne bakarken metni okuyacak ışığı bulduysanız, göğü incelemeniz mümkün değil demektir. Dolayısıyla bütün metin, yanıbaşınızda birisi size bilmediğiniz bir şehri gezdirir gibi oluşturulmuş.

Yıldızlara bakmak, o yıldızlar hakkında binlerce yıldır yaşayan efsanelerden, mitolojilerden ve hurafelerden bağımsız bir şey olabilir mi? *Gökyüzünü Tanıyalım*, gökcisimlerinin hareketlerine ve konumlarına olduğu kadar, haklarındaki eski hikâyelere ve farklı isimlendirmelere de yer veriyor. Astronomi ile astroloji arasındaki önemli farkların da, binlerce yıllık yakınlığın da, metni okurken hemen farkına varıyorsunuz... Başka? Nemrut Dağında bulunan 2000 yıllık horoskop hakkında kısa bir yazı, Ay ve Güneş tutulmalarına dair açıklamalar ve önümüzdeki yıllarda gerçekleşecek tutulmalar hakkında ayrıntılı bilgi ve teknik bilgiler, ayrıntılı ve renkli takımyıldız haritaları...

Bu kitabı okuyun, ama okumakla yetinmeyin: Bulutsuz, pussuz bir havada, kasetlerinizi ve walkman'inizi unutmadan, şehirden uzaklaşın, bozkırda bir yerlere giderseniz daha da iyi; sonra gökyüzünü seyredin. Öğüt verdiğime bakmayın, ben bunu yapmış değilim; ama niyetliyim, çünkü kitap insana o hevesi veriyor: *Gökyüzünü Tanıyalım*, ilgisi, merakı ve birazcık olsun vakti olanlarımız için dikkate değer bir "Göğe Bakma Durağı"... ◆

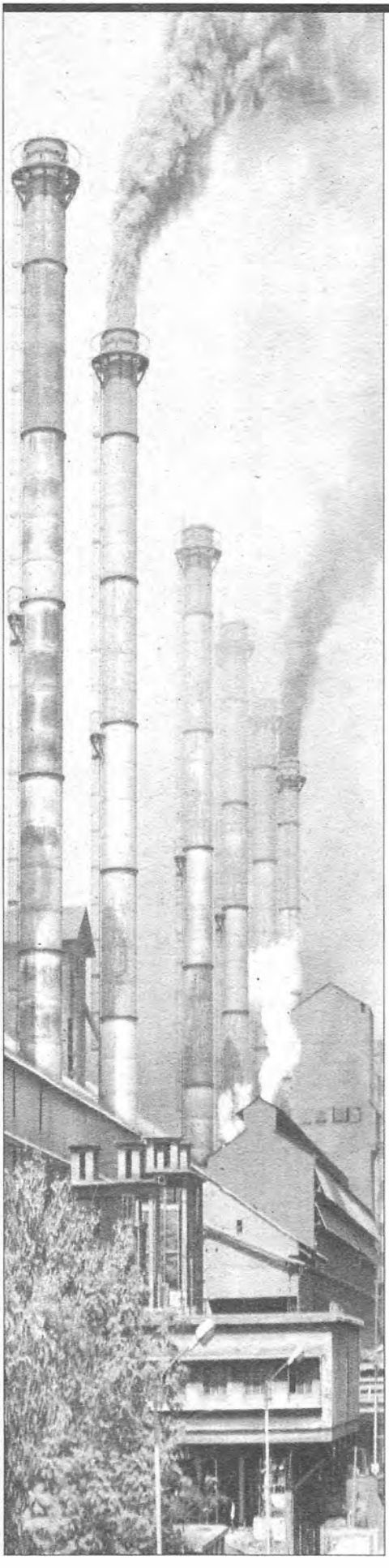

Sulak Bir Gezegenden Öyküler

METİN DURAN

Sargun A. Tont
Sulak Bir Gezegenden Öyküler
Tübitak Popüler Bilim Kitapları
1997

Çevre ve ekoloji ile ilgili bunca kitap varken bir yenisi neden sorusu ile başlayan, Sargun A. Tont'un Tübitak Popüler Bilim Kitapları serisinin 44. kitabı, *Sulak Bir Gezegenden Öyküler*, gerçekten de bu konuda alışılagelmiş kitaplardan oldukça farklı bir çizgide. "Çevre ile uyumlu yaşayabilmek için bilinçli olmak kadar duygusal faktörlerin de göz önüne alınması gerekir" diyen Sargun, kitabının önsözünde, 'neden bir kitap daha' sorusunu şöyle yanıtlıyor; "... bu kitap 'klasik' anlamda bir ekoloji ya da çevre kitabı değildir. ... Mevlana'dan bir beyit veya Wordsworth'ten bir kıta, veya Orhan Veli'nin Türkçeleştirdiği bir Çin şiiri, takdir edebileceğiniz gibi, bu çeşit kitaplarda (*'klasik' çevre ve ekoloji kitapları, M.D.*) bulunmaz..."

Kitap iki ana bölümden oluşuyor. Uzmanlığı deniz ekolojisi olan Sargun Tont, Çevre ve Ekoloji başlığını taşıyan ilk bölümde, günümüzde insanlık gündeminin önemli bir maddesini oluşturan ekolojik dengenin bozulmasını, Doğu Afrika'daki Victoria Gölü'nden California'daki Clear Lake'e kadar, yaşanmış birbirinden ilginç örnekle gözler önüne seriyor. Çevre sorunlarının bugün ulaştığı boyutun abartılıp abartılmadığından daha öte nasıl çözülebileceğinin tartışılması gerektiğini söyleyen Tont, aynı başlık altında çevresel determinizmi, doğa bilimlerinin ve çevreciliğin tarihsel gelişimini özetlerken, günümüzdeki bazı radikal ekolojik düşünce akımlarını ana hatlarıyla okuyucuya aktarıyor. Birinci bölümde yer alan Kültürel Ekoloji başlığı altında, Batı'da Romantizm Çağı ile başlayan doğa sevgisi ve Lord Byron, William Wordsworth gibi Romantizm'in ünlü isimlerinin doğaya bakış açılarını ve doğa tutkusunun sanatlar üzerindeki yansımalarını inceleyen Tont, Doğu kültürlerinde doğa temasının önemini vurgularken, Türk edebiyatında pastoral şiir eksikliğinin de altını çiziyor. Yazar, 'çevre sorunlarının çözümünde yeni bir etik anlayışı gerekli mi' sorusunu yine bu bölümde yer alan Çevre ve Ekim başlığı altında irdeliyor. Doğa Tarihi Öyküleri başlığını taşıyan ikinci bölümde Tont, Türk edebiyatında nadiren görülen doğa tarihi makalelerini, Batı'dan verdiği örneklerle inceliyor. İsveç'li bilim adamı Carl Linnaeus'den Alman doğa bilimci Alexander Humboldt'a, doğa bilimlerine önemli katkılar yapan bilim insanları ve Batı'da Romantizm ile başlayan doğa sevgisinin edebiyat ve diğer sanat kollarına yansımaları ayrıntılarıyla inceleniyor. Tont, bisiklet tarihini, bisikletle Ankara'dan Antalya'ya yaptığı geziyi ve sigara alışkanlığından nasıl kurtulduğunu, ikinci bölümün sonlarına doğru okuyucusu ile oluşturduğu formel olmayan bir ortamda kendine özgü tarzı ve hoş bir diyalog havası içerisinde aktarıyor.

"... Çevre sorunları denince akla genellikle sağlık ve ekonomi ile ilgili faktörlerin geldiği ülkemizde bu sorunlara çok daha geniş bir mercekle bakılmasında, özellikle duygusallığın yanı sıra ahlakî ve estetik faktörlere çok daha önem verilmesinde büyük yarar görüyoruz..." diyen yazar, düşünsel olarak, günümüzde yaşanan çevre sorunlarının bu boyutlara ulaşmasında kültürlerin doğaya karşı bakış açılarının önemli bir yer tuttuğuna inanıyor ve "... Çevre kavramının her toplumda aynı anlama gelmediği ve daha doğrusu aynı değerleri taşımadığını da göz ardı etmememiz gerekir..." diyerek çevresel determinist bir çizgi çiziyor.

Çevresel ve ekolojik sorunların bugün ulaştığı boyutların günümüz modern toplumlarını belirleyen ekonomik modelin doğrudan bir uzantısı olduğuna ve çözümün bu sistem dışında aranması gerektiğine inanmayan yazar, toplumsal ekoloji, sosyal ekoloji, ekosentrisizm, eko-feminizm gibi radikal

ekolojik hareketlerin çözüm önerilerine sıcak bakmadığını şu cümle ile vurguluyor: "... alternatif akımlar bugünkü düzeni etkileyerek bazı önemli değişikliklere sebep olabilirler, fakat kendi diledikleri yaşam tarzını küresel düzeyde gerçekleştirebileceklerini pek sanmıyoruz..."

Ancak bu konuda "... Demokratik bir ortamda herkesin bütün canlılara saygı duyduğu, sadece ihtiyaçlar kadar tüketim yapıldığı, kirlilikten arınmış tertemiz bir doğayı herkes ister. Fakat olaya pratik bir yöntemle bakarsak, kişisel çıkarların toplum çıkarlarına galip gelmesi, kişilerin kendilerine düşen görevleri yerine getirmemeleri ve kendilerini eski kötü alışkanlıklarından bir türlü kurtaramamaları gibi nedenlerden dolayı geçmişte denenen bu tür ütopyaların başarılı oldukları söylenemez..." diyen Tont, insanlardaki bu davranışların, bireyselliği öne çıkaran kapitalist ekonomik modelin bir uzantısı olduğunu göz ardı ederek, bu tür kişisel çıkar gözetiminin insan doğasının bir parçası olduğu gibi bir yanılgıya düşüyor.

Kültürel ekoloji, günümüzde insanlığın yaşamakta olduğu çevresel ve ekolojik sorunların, doğanın kültürlerimizde yeterince vurgulanmadığından kaynaklandığını savunan bir akımdır. Bu akımın çevresel ve ekolojik sorunlara bakışında, sorunların karmaşık sosyal, ekonomik ve toplumsal yapısı göz ardı edildiği için, genel bir iyiniyet havası hakimdir. Çevresel ve ekolojik sorunların bireysel olarak doğa ile uyumlu yaşama ve doğa kültürünü kazanma yoluyla önemli oranda çözülebileceği kanısı genelde bu görüşün temsilcileri arasında yaygındır.

Kitabında haklı olarak çevre sorunlarının çözümüne ilişkin hazır reçeteler vermekten kaçınan Tont, çevre sorunlarının bugün ulaştığı boyutlar ve bu sorunların "çözümüne" ilişkin atılan adımlar konusunda kültürel ekoloji akımında genel anlamda var olan naif iyiniyetliliği sürdürüyor. "... bir sokağı kirleten insanı yaptığı işin kendi evini, diğer 10 milyar insan ile paylaştığı dünya evini, kirlettiğini veya yaptığı hareketin bütün sağlık sorunları ötesinde, bir ahlaksızlık olduğu konusunda ikna edebilirseniz işte o zaman kirlenme sorunları daha ortaya çıkmadan önlenir..." diyen yazar çevre sorunlarını doğrudan etkileyen ekonomik ve sosyal faktörleri göz ardı ediyor.

Çevre sorunlarının radikal toplumsal değişimlerle önlenebileceği düşüncelerini, bürokratların bu tür toplumsal değişikliklere izin vermeyeceği gerekçesiyle ütopik bulmak, çevre sorunlarının, 'herkes kendi evini önünü temiz tutsun' basitliğine indirgenmesi, endüstrileşme sonucu ortaya çıkan çevre sorunlarının kâr güdümlü olduğu ve sermaye sahiplerinin kârlılıklarının devamı için çevreyi kirletmeye devam edecekleri gerçeğini görmezden gelmeye denk düşüyor.

Tont, Birleşmiş Milletler'in, pratik anlamda hiçbir sonuç doğurmayan ve gelişmiş ülkelerin karşı çıkmaları sonucu çevre sorunlarının çözümüne ilişkin uluslararası bir platformun bir türlü oluşturulamadığı 1972 ve 1992 çevre zirvelerini kutlanacak olaylar olarak görerek ya da TBMM'de bekleyen hayvan hakları ile ilgili bir kanun tasarısının Türkiye özelinde çevreye bakış açısının değişmekte olduğuna dair önemli bir gösterge olarak algılayarak, kitabın genelinde görülen çevre sorunlarının karmaşık yapısının basitleştirilmesi hatasına tekrar düşüyor ve genelde taşıdığı iyimser bakış açısını sürdürüyor. "... Her ne kadar doğa duygusallığı ile doğa tahribatı arasında bire bir ilişi kurmasak da, inançlarında, sanat ve edebiyatında doğa sevgisine daha çok yer veren toplumların doğa ile daha uyumlu yaşadıkları bir gerçektir..." diyen Tont, ABD'nin yoğun petrol arama çalışmaları sonucu kirlettiği Alaska'da yerli toplumların daha 20 yıl öncesine dek doğa ile oldukça uyumlu bir şekilde yaşamlarını sürdürmekte olduklarını pek dikkate almıyor.

Sargun Tont, kitabının ikinci bölümünde ülkemizde pek de bilinmeyen ancak bir çok özgürlükçü akımın büyük ölçüde etkilendiği, yaşadığı dönemdeki eğitim sistemine, siyasal işleyişe, emperyalist yayılıma karşı bireysel başkaldırının eşsiz bir örneğini veren, gerçek özgürlük savaşçısı ve sivil itaatsizliğin önemli isimlerinden Henry David Thoreau'nun mükemmel bir biyografisini sunuyor. Ancak kitabın akışı doğrultusunda Thoreau'nun daha çok doğaya olan tutkunluğu ön plana çıkınca, yaşadığı düzene karşı bireysel anlamda yükselttiği muhalefet biraz da olsa gölgede kalmış.

Özetle, çevresel ve ekolojik sorunların sosyo-ekonomik bileşenlerinin göz önüne alınmayışından kaynaklanan boşluklara karşın *Sulak Bir Gezegenden Öyküler*, kendine özgü tarzı ile bizleri doğa bilimleri tarihinin derinliklerinde hoş bir gezintiye götüren, doğa ve sanat ilişkisini ayrıntılarıyla irdeleyen düzeyli bir yapıt. Tont'un yapıtı, yazın birikimimizde ender rastlanan nitelikleri dolayısıyla kutlanmayı hak eder nitelikte. ◆

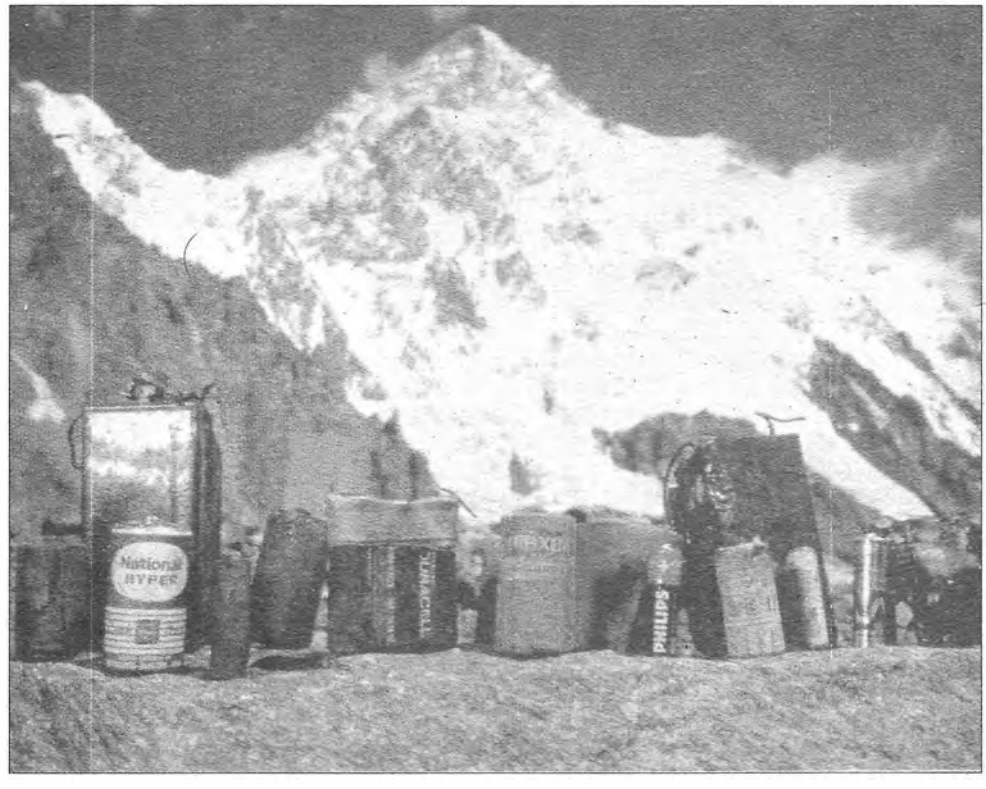

NASIL ÖĞRENİLECEĞİNİ ÖĞRETEN "YENİ BAŞLAYANLAR" DİZİSİ

Orta karar bilenler için de!

BÜLENT SOMAY

"Yeni Başlayanlar İçin" dizisi, dizildikçe diziliyor. İngilizceyi ilk anlar olduğum sıralar, "For Beginners" kitaplarıyla biraz ilgilenmiştim, ama gençlik yıllarında insan "basitleştirilmiş" metinleri okumayı kendine yediremiyor; "ne yani ben anlamaz mıyım?" tepkisini engelleyemiyor, biraz adam yerine konulmama gücenikliği taşıyor bu tür kitaplar karşısında. Daha sonraları "For Beginners" kitapları Türkçeye çevrilmeye başlandı; ben de her fırsat bulduğumda birkaç tanesini karıştırmayı ihmal etmedim (biraz büyümüştüm artık, tevazuu öğreniyordum).

"Popüler" kitaplar, uzmanların at oynatma alanındaki konuları alıp "herkesin anlayabileceği" bir dille yazan kitaplar iki çeşit oluyor: Birinci çeşit, okuru alenen hıyar yerine koyan, "çocuğa anlatır" ifadesiyle yazılan (ki bu ifadeyi çocuklar da hak etmez) ve babacan, "bilimci" bir yukarıdan bakışla tasarlanan kitaplar. Bu kitapların yazarları, bizim neyi bilip neyi bilmememiz gerektiğini bizden daha iyi bilirler; neyi anlayıp neyi anlayamayacağımızı da. Sanki tek amaçları, ele aldıkları konunun ne kadar anlaşılmaz, ne kadar yüce olduğunu bir kere daha kanıtlayıp, o konunun uzmanlarının bilgi hiyerarşisindeki yüksek makamını biraz daha sağlamlaştırmaktır.

İkinci çeşit kitaplara ise en iyi örnek, Asimov'un neredeyse yüzlercesini yazdığı popüler bilim kitaplarıdır. Konuyla ilgili her şey vardır o kitapların içinde. "Hap" değildirler, yutamazsınız. Okuma emeği ister. Ama eğer niyetliyseniz, uzman olmasanız da konuyla ilgili her şeyi *nasıl öğreneceğinizi öğrenirsiniz.* Birer şehir haritasıdır bu kitaplar. Size içki sunmazlar, film göstermezler, müzik dinletmezler, müze gezdirmezler; yalnızca herbirini nerede bulacağınızı tarif ederler. Size kalan niyet, ayrılacak vakit ve biraz yön duygusudur.

"Yeni Başlayanlar İçin" kitaplarını gönül rahatlığıyla bu ikinci kategoriye sokabilirim.

Son zamanlarda iki "Yeni Başlayanlar İçin" kitabıyla haşır neşir oldum; ikisinin nedenleri başka başka. Kitaplar *Yeni Başlayanlar İçin Postmodernizm* ve *Yeni Başlayanlar İçin Lacan.* İlk kitabı "Postmodernist"lerle (her kimseler bunlar!) dalaşmalarımda hazır malzeme olarak kullanmak niyetiyle almıştım. İkincisini ise gerçekten "Yeni Başlamak" için. Çünkü birçok tartışmada "Ayna Evresi", "Annenin Arzusu", "Babanın Adı" ya da, daha beteri "Jouissance" gibi kavramlar geçip duruyordu, ama ben kavramlar hakkında biraz fikir sahibi olsam da, oluşturdukları bütünden pek haberdar değildim. Bu yüzden, *Postmodernizm* kitabını neşeyle elimde taşıdım, ama "Lacan"ı gizledim (sanki görenler aradaki farkı anlayacaklarmış gibi).

Richard Appignanesi-
Chris Garratt-
Ziauddin Sardar-Patrick Curry
Yeni Başlayanlar İçin
Postmodemizm
Çeviren: Doğan Şahiner
Milliyet Yayınları, 1996, 173 s.

•

Darian Leader-Judy Groves
Yeni Başlayanlar İçin Lacan
Çeviren: Gül Çağla Güven
Milliyet Yayınları, 1997, 174 s.

Çoğu "entelektüel" projemde olduğu gibi burada da durum geri tepti. "Postmodernizm", bana hazır malzeme vermek şöyle dursun, önyargılarımın canına okudu; "Lacan" ise bildiğimi zannettiğim Freud ve Jung'u yeniden düşünmeye itti.

Fazla abartmayalım. "Önyargılarımın canına okudu" derken kırkımdan sonra "postmodernist" olduğumu söylediğim filan sanılmasın, haşa. Ama kitap o kadar net ve (sağolasın Doğan Şahiner) Türkçesi de o kadar "okunaklı" idi ki, kestirme yargılara pek izin vermiyordu. Her zaman ayrı tutmaya çalıştığım iki alanı, "Postmodern durum" ile "Postmodern düşünce"yi birbirinden çok net ayırıyor; Postmodernizmi kolay yoldan harcamıyor, ama çoğu kerameti kendinden menkul "Postmodernist"in yaptığı gibi, insanlık tarihinin önemli düşünce akımlarını "Büyük Anlatı" adı altında çöpe de atmıyordu. Marksizmden feminizme, psikanalizden yapısalcılığa bir sürü akımın kesiştiği ve çarpıştığı bir "düğüm noktası" olarak sunuyordu postmodern düşünceyi; bir neksus, bir pazar yeri, agora, Coliseum.

İşin ilginç yanı, modernizm/postmodernizm sürekliliğini vurgulayarak "postmodernizm tartışmalarını" bir kördö-

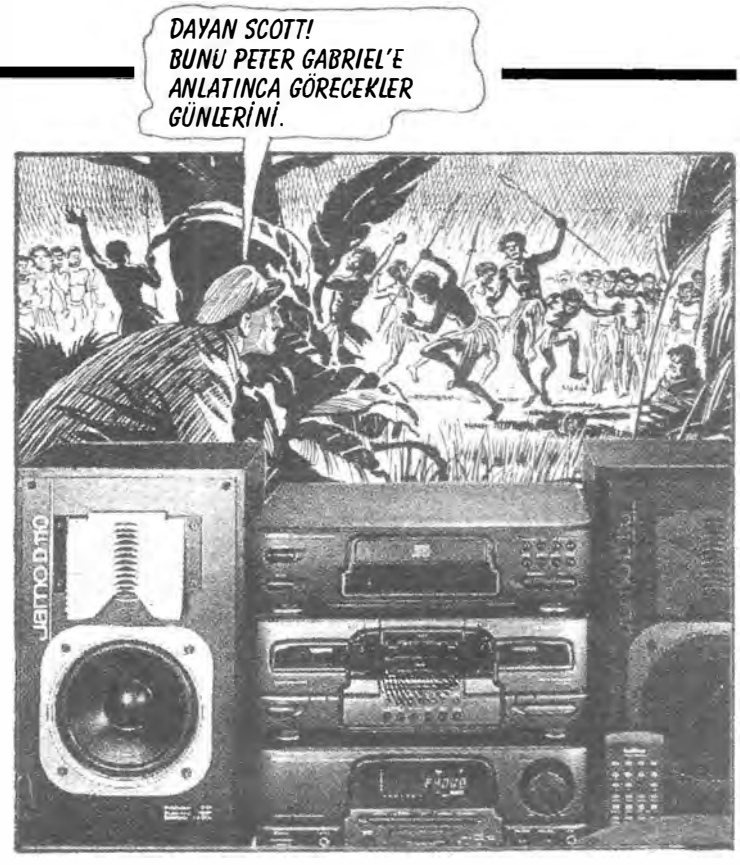

ğüşü olmaktan çıkarma yolunda da faydalı bir malzeme sunuyordu bana. Yani amacıma ulaşamamıştım, ama başka bir yöne çevrilmiştim. *Yeni Başlayanlar İçin Postmodernizm* bana günümüzde artık hiçbiri kendine yeterli olamayan, salt kendi paradigması içinde ayakta duramayan "Büyük Anlatı"ların hem inkarı, hem de biraraya gelmesi anlamında bir "postmodernizm" tanıttı. Bunların hepsinin ortak paradigması (bir tür "Grand Paradigm") olmaya gayret etmeyen (böyle bir şeyin olamayacağını iddia eden), ama kendi sınırlarını da çizemeyen, kendini düşünce alanında "konumlandıramayan" bir anlayış olarak postmodernizm. Beni "postmodernist" olmaya ikna etmedi, ama "Büyük Anlatı"lar arasında bir "heteroparadigmatik" alanın olabileceğine, bu alana girilmeden de ancak şu ya da bu kördöğüşüne kilitlenip kalınacağına ikna etti.

Yeni Başlayanlar İçin Lacan'a gelince. Fransızcam sözünü etmeye değmeyecek kadar sınırlı. Bilenlerse Lacan'ın İngilizce çevirilerinden pek sitayişle söz etmiyorlar. Dolayısıyla Lacan hakkındaki bilgim (a) Saffet Murat Tura'nın *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz* kitabında tanıttığı kadarıyla ve (b) "Orijinalinden okumuş"ların orada burada düşürdüğü bilgi kırıntılarıyla sınırlı. Ama bu kadarı bile Lacan anlaşılmadan, genel olarak psikanaliz düşüncesi hakkında kapsamlı br fikre sahip olunamayacağı konusunda beni ikna etmeye yeterli.

Yeni Başlayanlar İçin Lacan, öncelikle bir "Türkçe Lacan terminolojisi" oluşturuyor, ki bu çaba *Yeni Başlayanlar İçin Postmodernizm*'de de kısmen vardı. İkisi birbirini tamamlıyor ve Lacan'ın içinde seyrettiği sular hakkında bir fikir sahibi olabiliyor insan. Kuşkusuz Lacan'ın "nereden nereye"sini kavrayabilmek için biraz Freud bilmek (en azından "*Yeni Başlayanlar İçin Psikanaliz*"i okumuş olmak) şart. O zaman bile işler kolay değil. En başta "Yeni Başlayanlar İçin" dizisi benzeri kitapların bir "şehir rehberi" olduğunu iddia etmiştim. Lacan örneğinde ise, o rehberi kullanmak için önce o şehre gitmek, yani Lacan'ı ana dilinden okuyabilmek gerek, çünkü Türkçe'ye güvenilir Lacan çevirilerinin yapılması pek yakın görünmüyor.

Ama gene de, Lacan'ın tasvire ve dil oyunlarına dayalı üslubunun, "Yeni Başlayanlar İçin" dizisinin yazı/çizgi yapısına oldukça uyumlu olduğunu tahmin ediyorum. Dizinin iddiasız, ekonomik ama çoğu kez yerinde görselleştirme anlayışı, Lacan'ı kavramamızda bayağı yardımcı olabiliyor. Zaten kitabın amacı da Lacan'ın "aslında ne dediğini" özetlemekten ziyade, onun paradigması hakkında kapsamlı bir fikir vermek; görselleştirme böyle bir amaca hizmet ediyor işte. Böylece, Türkçesinde "Gerçek/Simgesel/İmgelemsel" diye geçen (ben olsam üçüncüsünü "Muhayyel" diye çevirirdim) "*le reel/le symbolique/l'imaginaire*" üçlüsü hakkında bir fikir edinebiliyor insan; bu benim ilk gençliğimde "basitleştirilmiş Freud" kitaplarından ezberlediğimiz, ama ne anlama geldiğini yıllar sonra kavrayabildiğimiz "id/ ego/ süperego" üçlüsünü anla(yama)mamızın oldukça zayıf düştüğünü, en azından bir dizi "yeniden okuma"ya ihtiyaç duyduğumu gördüm.

İnsan bir "popüler bilim" kitabından başka ne bekler bilemiyorum doğrusu. ◆

DİZİNİN DİĞER KİTAPLARI

Jonathan Miller, **Darwin**
Stephen Croel, **Ekoloji**
Joseph Schwartz, **Einstein**
Felix Pirani, **Evren**
Richard Osborne, **Felsefe**
Susan Alice, **Feminizm**
Richard Appignanesi, **Freud**
Oscar Zarak, **Hawking**
Ziauddin Sardar, **Hz. Muhammed**
David Norris, **Joyce**
David Zane Mairowitz, **Kafka**
Peter Pugh, **Keynes**
Galina Stilman, **Rusça**
Joanna Buick, **Siber-Uzay**
Haim Bresheeth, **Soykırım**
Aaron Rosenblatt, **Virginia Woolf**
Rius, **Marks**
M. Eke, **Resimli İngilizce**

İçinden uyuşturucu geçen kitaplar

OGAN GÜNER

Uyuşturucu, son birkaç yıldır Türkiye'nin soğuk malzemelerinden biri konumunda. Ne zaman konu sıkıntısı çekilse, medyada yeni bir 'uyuşturucu batağı' ve dolayısıyla 'uyuşturucu sorunu' tartışmalarından biri daha başlıyor, birkaç hafta 'oyalanıyoruz'. Sorunun adının 'uyuşturucu' konmasından da belli; kimsenin ciddi bir şey tartışmaya nedeni yok. Medyamıza göre uyuşturucu sorunu kötü gençlerden, ilgisiz anne-babalardan, eğitim yetersizliğinden, kötü arkadaşlardan ve elbette 'mafya'dan müteşekkil bir sis perdesi. Yine de bunun bir sorun olarak tanımlanmasında, gerçekliğe tekabül eden bir yan var: Birileri ölüyor, birileri tutuklanıyor, birileri son anda yırtıyor, gemiler batıyor, baskınlar yapılıyor... Uyuşturucu sorununun medyadaki yansıması, içler acısı medyamızın genel geçer formatlarına uygun: Ağlayan anneler, pişman olan gençler, uzman doktorlardan tavsiyeler, ceset teşhiri, sembolik şıringalar ve kurukafalar...

> Uyuşturucu sorununun medyadaki yansıması içler acısı; ağlayan anneler, pişman gençler, uzman doktorlardan tavsiyeler, ceset teşhiri, sembolik şıringalar ve kurukafalar.

Hal böyle olunca, ortalıkta uyuşturucuya dair pek bir şey tartışıldığı söylenemez. Uyuşturucu sorununun kültürel, politik yanlarının tartışılmasını geçtik, bu terimin hangi madde için kullanıldığı bile belli değil. Televizyon, gazete ve dergiler 'içinden uyuşturucu geçen' hikâyeler anlatmakla yetinirken, "Piyasada bu boşluğu bir nebze olsun doldurabilecek kitaplar var mı acaba?" sorusu geliyor insanın aklına. Ne de olsa uyuşturucu bir 'sorun' olmaya başladığından beri, bu konuyla ilgili yayınlanan kitap sayısında belli bir artış oldu. Uyuşturucuyla ilgili kitaplara genel olarak bakıldığında, durumun medyadakinden daha sağlıklı olduğu kesin (elbette Savaş Ay'ı ya da Reha Muhtar'ı aratmayacak kitaplar da var ortalıkta).

Yayınlanan kitapların konularına bir göz atmak bile uyuşturucu sorununun gerçek adını anlamaya yetiyor: Eroin. Dolayısıyla, bir maddeden bahsedeceksek eroinden, bir ekonomiden bahsedeceksek de afyon üzerine kurulu ekonomiden bahsetmemiz gerekiyor. Haşhaş-afyon-eroin üçgenini anlatan, uyuşturucu sorununa, deyim yerindeyse 'makro' açıdan yaklaşan iki kitap var: *Haşhaşdan Eroine* ve *Uyuşturucu ve Tarihi*.

Martin Booth'un, *Haşhaşdan Eroine (Uyuşturucunun 6000 Yıllık Tarihi)* adlı kitabı geçtiğimiz günlerde yayınlandı. Ne yazık ki, uyuşturucunun albenisi sayesinde yüksek

satış şansı olacağı düşünülerek rastgele seçilmiş ve çevrilmiş izlenimini veriyor bu kitap. Booth'un kitabı, haşhaş ve haşhaş ürünleri ile ilgili tarihsel, estetik, politik ve ekonomik bilgiler vermekle birlikte, temelde Türkiye'deki sıradan okura çok uzak olan Uzakdoğu'daki afyon tarihini yazmaya soyunuyor. Yazarın kendisi de kitabın başında, "Uzakdoğu'daki Britanya faaliyetleri konusunda uzman" olarak tanımlanıyor zaten. Dolayısıyla yazar iyi bildiği bir konuda döktürmüş. Kitabın neredeyse üçte ikisi, inceleme konusu olarak kendini Uzakdoğu'yla sınırlamış durumda. Tabii her makûl araştırmacı gibi, asıl konusuna girişmeden önce afyonla ilgili çok yönlü, genel bilgiler vermeyi de ihmal etmiyor. Kitabın ilk bölümlerinde afyonun botanikteki yerinden kimya dünyasındaki evrimine (önce morfine, ardından da eroine terfi edişini), İngiliz romantiklerinden başlayarak afyonun bir ilham perisi olarak sanattaki örneklerine kadar doyurucu ve 'güvenilir' (doğru bilgiye ulaşabilme konusunda bahtsız olan Türkiyeli okur için önemli bir unsur) bilgiler veriyor.

Haşhaşdan Eroine bu yönüyle temel bir işleve sahip. Haşhaşın, afyonun, morfinin, eroinin, metadonun ve daha birçok maddenin birbirinden farkını ve birbirleriyle olan benzerliklerini ortaya koyuyor. Kamuoyu önünde boy gösterip uyuşturucu sorunuyla ilgili konuşmalar yapanların dahi bu farkları ayırt etmekten aciz olduğu bir ortamda, temel başvuru kaynağı bile sayılabilir Booth'un kitabı.

Ancak ondan sonra sömürge dönemi İngiliz ve Çin İmparatorluğu'nun tarihine ve kirli çamaşırlarına gömülüp, belki de daha önce hiç muhatap olmadığınız birçok ismin içinde boğulup gitmeniz olası. Güncel tartışmaları az çok takip eden bir okur, elinde olmadan Türkiye'ye daha yakın bağlantıları ve soru işaretlerini açacak sayfalar bekliyor. Asla gelmiyor...

Bu boşluk göz önüne alındığında ise karşımıza Ali N. Babaoğlu'nun *Uyuşturucu ve Tarihi* kitabı çıkıyor. Babaoğlu uyuşturucu bağımlılığını tedavi konusunda uzman bir psikiyatrist, yani bir Doç. Dr. Ancak kitabın önsözünde şöyle diyor: "Arşivimi ortaya dökmeye başladıkça, önümde başkahramanı afyon olan bir heyecanlı macera romanı beliriyordu. Bu romanı belki Eric Ambler, John le Carré gibi bir ustanın kaleme almasını yeğlerdim. Ama öykünün onların eserlerine benzer bir tat bırakmasına kasıtlı olarak çalıştığımı itiraf ederim."

Babaoğlu'nun bunu başarabildiği söylenemez, ama ortaya çıkanın etraflı bir çalışma olduğu kesin. İşin garibi, Babaoğlu'nun kitabında en az yer tutan alan, kendi uzmanlık alanı. O da tıpkı Martin Booth gibi, haşhaş-afyon ve eroin üçgenini anlatan tarihsel bir araştırmaya girişmiş. İki kitabı arka arkaya okuyunca afyonla ilgili tarihsel gerçeklerin üzerinden çifte dikiş geçmiş oluyorsunuz. Ancak Babaoğlu'nun kitabı biraz daha iddialı. Son iki yüzyılın tarihini afyon bakış açısıyla kaleme almış. Bunu yaparken kaçınılmaz olarak komplo teorilerine bolca yer veriyor. Türkiye'yle ilgili bölümleri ise yüzeysel olmakla birlikte ilginç (örneğin, 12 Mart'ın bir haşhaş savaşı olarak değerlendirilmesi...).

Babaoğlu kendi uzmanlık alanıyla ilgili konulara ise kitabın sonuna doğru giriyor ve 'çuvallıyor'. Güncel tartışmalara pabuç bırakmadığı belli olan Babaoğlu, bağımlılık tedavisiyle ilgili farklı görüşleri tek bir cümlede elinin tersiyle iterek kitabını noktalıyor. Metadon tedavisinin niye bu kadar tartışıldığını tartışmaya bile gerek görmeden, 'olmaz öyle şey' deyip işin içinden çıkıyor. Değişik uyuşturucu türlerinin bağımlılık tedavilerine ayrılmış bölümde yer alan ve esrar bağımlılığının kapalı bir klinikte nasıl tedavi edildiğini anlattığı bölüm ise bir 'muamma'.

Olaya makro düzeyden baktığını söylediğimiz bu iki kitap da aynı handikapı paylaşıyor. Her iki yazar da global ya da yerel uyuşturucu politikalarını tartışmak için bir çaba göstermiyor. Martin Booth'un kitabı da, Ali N. Babaoğlu'nun kitabı da tarihsel bir panorama çizmekle, "Uyuşturucu ile mücadele edilmelidir" demekle yetiniyor. Madem uyuşturucu sorunu Türkiye'nin gündemine girmiş durumda, uyuşturucu politikalarıyla ilgili bir tartışmanın başlamamasının yanı sıra, Batılı ülkelerdeki politikaları tartışan kitapların çevrilmiyor olması da garip. Booth'un kitabı bu yüzden de sıradan bir seçim.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılından başlayan, üstü kapalı ama sistemli bir uyuşturucu politikası olduğu, bilinen ama telaffuz edilmeyen bir gerçek. Uyuşturucu politikasından söz açıldığında, "Bizde bu sorunlar daha önce yoktu ki... Dolayısıyla bir politika oluşturma gereği duymadık," deniyor. Bağımlıların tedavileri konusunda sistemli bir politikanın olmadığı doğru, ama genel bir politikanın asla varolmadığı doğru değil. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasındaki önemli unsurlardan birinin de Osmanlı'daki esrar kültürüne darbe vurmak olduğu biliniyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin temsilcileri, daha 1923 yılında uluslararası örgütlerle işbirliği yaparak uyuşturucuyla mücadele çalışmalarına katılmaya başladı, Suriye ile ortak bir ra-

Bayer firmasının eroini aspirinin yanında --herhalde tıbbi amaçla– resmeden bir gazete ilanı

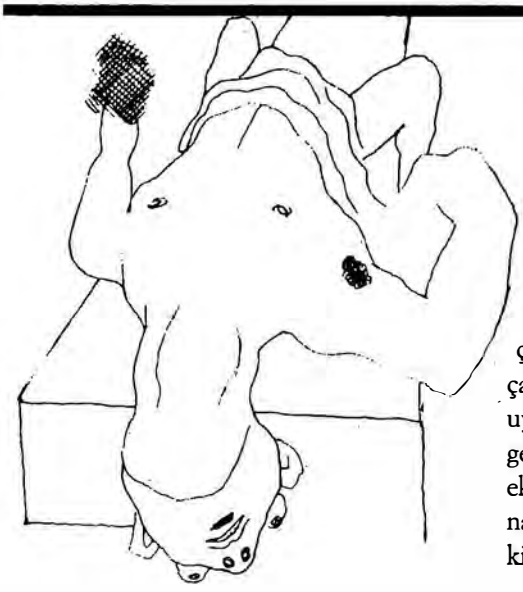

Cocteau'nun bir kriz anını yansıtan deseni (solda), Amerika'da uzun yıllar önce gazetelerde rahatlıkla rastlanılabilecek bir küçük ilan (üstte).

por hazırladı. Milli Cephe hükümetinin haşhaş ekim yasağı, bu sürekli politikanın zirvelerinden biriydi. Bütün bunlara rağmen devlet politikalarının tartışılmıyor olması, uyuşturucunun kötü gençler-kötü ebeveynler ve mafyadan ibaret gibi gösterilmesi, en hafif kelimeyle 'vurdumduymazlık'.

Gelelim 'mikro' kitaplara... Bu konuda çok satan kitaplardan biri, Evelyne Buchmann tarafından yazılan *Benim Oğlum-Bir Eroinman*. Elinizin altında eroin ve eroin bağımlılığıyla ilgili farklı bir bakış açısı olduğunu düşünebilirsiniz. Kitap, bir annenin eroinman oğluyla olan ilişkisini aktarma niyetinde. Kitabın arka kapağından Buchmann'ın uyuşturucuyla mücadele örgütleriyle birlikte çalıştığını öğreniyoruz, ancak Buchmann çalışma alanına fazla ilgi duymuyor olacak ki, uyuşturucularla ilgili teknik bir bilgi edinme gereği duymamış. Buna bir de berbat çeviri eklenince, kitapta göz gözü görmüyor (Cannabis bitkisine düşülen dipnotta "haşhaş bitkisine verilen ad" deniyor).

Buchmann, 'ilgisiz anne-baba' saldırılarına karşı gardını alarak girişmiş kitabı yazmaya. Ancak kimin hikâyesini anlattığı pek belli değil. Oğlu doğduğunda kitabı yarılamış oluyorsunuz. Eroin bağımlısı olduğunda ise son yüz metredesiniz. Buchmann daha çok kendi hayatını anlatıyor; arada sırada oğlu da, anlaşılmaz ve 'yasadışı' (annenin uyuşturuculara karşı çıkışının en temel dayanağı yasadışı olmaları) maddelerle hikâyeye girip çıkıyor. Buchmann'ın mektup formatındaki hikâyesi hiç de yabancısı olmadığımız bir söyleme sahip: "... Seni durdurmak istiyordum, ama beni dinlemiyordun; hiçbir zaman da dinlemedin", "Bu anda o acınacak durumunla bana tarifsiz kederler yaratıyordun", "... Sen yapışkan, renk zengini saçların ve bu tümüyle pankçı elbiselerinle öyle yanımda durduğunda, senin yüzünden bir kez daha oldukça utanıyordum."

Kitabın mesajı 'inkârla' sonuçlanıyor, ancak yazarın kendini "Mecburum, çünkü kanunlar" adını verdiği bir konumda hissetmesi kafaları biraz karıştırıyor. Buchmann, bir anne olarak kendini haklı çıkarmaya çalışırken, neredeyse tüm suçu, torununu çok seven kendi annesine atmaktan da geri kalmıyor. Kısaca, bu da öylesine bir kitap işte... Dizi haline getirilmeye oldukça uygun.

Eroin Güncesi ise, birinci elden bir tanıklık sunuyor. Belki de bu yüzden ikinci baskısını yaptı. Kanat Güner kendi hayatını ve eroini anlatıyor.

Kitap, adında "günce" kelimesi geçse de, roman olarak sunuluyor. *Eroin Güncesi*, romandan ya da günceden çok, birkaç gün içinde çalakalem yazılmış bir özyaşam öyküsü. Kitap kimi yerlerde edebi iddialara bürünmekle birlikte, genel olarak tıknefes bir koşturmaca içinde başlayıp bitiyor. Bu açıdan bakınca, Elizabeth Wurtzel'in barbitüratlar arasında geçen hayatını anlattığı *Prozac Toplumu* ile karşılaştırılabilir. *Prozac Toplumu*, Amerikalı bir kitabın avantajlarına sahip: Rafine bir dil, epigraflar, kültürel göndermeler... Üstünde çalışılmış, emek verilmiş, editör eli değmiş, sonra bir başka editör eli değmiş... *Eroin Güncesi* ise bütün bunlardan mahrum. Yine de belli nedenlerden dolayı, dört başı mamur bir kitap.

Kanat Güner'in kitabı, "Bir alt-kültür yazını olarak bizdeki ilk örnek" olarak tanımlanmış. Doğru olup olmadığı tartışılır. Ancak şurası kesin ki, *Eroin Güncesi* bir kitaptan çok, bir popüler kültür nesnesi. Ayakları gerçekliği olan bir zemine değiyor. *Eroin Güncesi*, bugün binlerce insan tarafından rahatlıkla kelimesi kelimesine yeniden yazılabilecek bir kitap. Yani kendi kendini üretebiliyor. Kanat Güner isminin bu kitaptan silinmesi kitaba bir şey kaybettirmez, aksine kazandırır. *Eroin Güncesi* yazarına has bir üslup ya da bakış açısı barındırmıyor, en azından genelinde...

ESRARKEŞLER

Yazıdaki kategorilerden hiçbirine dahil olmamakla birlikte, okuması çok zevkli bir 'klasik'. Muallim Şövalye Hasan Bahri'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun köklü esrar kültürüyle ilgili gözlemlerini aktardığı bu kitap 1915 yılında basılmış. Yayınevinin "Arka Sokak Kitaplığı" dizisi altında bastığı ilk kitap olan *Esrarkeşler*, gerçekten de okumaya pek alışkın olmadığımız, Osmanlı'nın arka sokağı ile ilgili dürüst ve canayakın gözlemlerle dolu.

Esrarkeşler, esrar altkültürünü anlatmanın yanı sıra, o dönemin esrar terimlerini ve âdabını da ayrıntısıyla naklediyor: "Esrar Sigarası Nasıl Yapılır?", "Esrar Takımları", "Esrar Dalgası Nedir?" gibi bölümlerin yanı sıra, esrarkeşlerin şarkılarından örnekler ve hatta "Vefât Eden Meşhûr Esrârkeşlerclen Elde Ettiğimiz Ba'zılarının Esamisi" gibi listeler, tadına doyulmaz bir okuma sunuyor.

Esrarkeşler, kendini İstanbul'la kısıtlamayıp dönemin ünlü esrar merkezlerinden Kahire'yi de tanıtıyor.

Kitap yayına hazırlanırken dili olduğu gibi korunmuş, ancak rahat anlaşılabilmesi için kullanımdan düşmüş Osmanlıca kelimelerin Türkçe karşılıkları dipnot olarak verilmiş. İster otantik bir okuma yapın, ister bir tarihî belge olarak yaklaşın, ister rastgele sayfalar arasında gezinin, sonuç değişmiyor: Enfes bir tat!

Muallim Şövalye Hasan Bahri
Esrarkeşler
Haz: Süha Ünsal
Kebikeç Yayınları, 1997

Anadolu'daki bir şehirden kaçıp üniversite öğrencisi olarak kapağı İstanbul'a atan bir gencin, öğrenci yaşamı, arkadaşlıkları ve mekânları aracılığıyla eroinle tanışması ve evlenmesi anlatılıyor. Her yönüyle anonim bir anlatı bu. Anonimliği sayesinde *Eroin Güncesi* piyasadaki kitaplar arasında sivriliyor.

Bir eroinmanın otobiyografik romanını okumak isteyenler, *Eroin Güncesi* yerine William Burroughs'un *Canki*'sine başvuracak ve aradıkları tadı bulacaklardır nasılsa. *Canki*'de, yaşanan olaylara ve eroinin kendisine karşı takınılan soğuk ve mesafeli tavır insanın tüylerini diken diken etmeye yeter. *Eroin Güncesi*'nde ise herhangi bir tavır yok. Yaşanan bir şeylere denk düşmüyor olsa, *Eroin Güncesi*'nin hiçbir değeri olmazdı, ama denk düştüğü için önemli bir kitap.

Kitapçıya girdiğimizde bulacağımız bu 'makro' ve 'mikro' kitaplar biraraya geldiğinde nasıl bir manzara ortaya çıkıyor? Uyuşturucu medyada bir gündem oluşturmasına rağmen, yayın dünyasında ciddi bir kategori olmaktan uzak. Uyuşturucu kategorisindeki maddelerle ilgili derli toplu bilgi içeren iki kitap mevcut olmasına rağmen, devlet politikalarından ya da bu politikaların tarihinden (yani 'cıss' konulardan) bahseden hiçbir çalışma yok. Madalyonun öbür yüzünde ise, İstanbul'da yoğunlaşan eroin altkültürüyle ilgili tek belgesel örnek *Eroin Güncesi*. Anlaşılan, Türkiye'de uyuşturucu henüz bir soruna dönüşmüş değil.

Bir de bahsetmeye değmeyecek kitaplar var piyasada. Olur da konuyla ilgilenip varolan bütün kitapları almaya kalkanlar olur diye, uyarmayı vazife bildik. Örneğin Nevzat Bayhan'ın *Uyuşturucuda Harlem Modeli* (Birleşik Yay., 1997) adlı evlere şenlik kitabı... Kitaba niye bu ismin verildiğini anlamak zor değil. Yazarın iddiasına göre, Harlem gibi adı kötüye çıkmış bir semtte dahi, İslam'ın yükselişiyle birlikte uyuşturucu kullanımında ciddi bir azalma gözlenmiş. Bayhan bu büyük buluştan yola çıkarak Batı'dan gelen sapkınlıklara karşı gençlerimizi uyarmayı bir görev bilmiş. Kitap sürekli olarak 'yapılan geniş çaplı araştırmalardan' dem vuruyor. Bahsi geçen araştırmalardan biri de, klozette kitap okumaktan kaynaklanan hemeroidin Amerika'da ne kadar yaygın olduğu ile ilgili. İsterseniz, bir mizah kitabı olarak edinebilirsiniz.

Bir başka şenlik de Yıldız Sağtürk ve Bülent Büyükakın'ın el ele verip 'kotardığı' *Eroin Dosyası* (Kastaş Yay., 1997). Kitabın, değişik uyuşturucuların etkilerine ve kötü olgularına ayrılmış teknik bölümü, gerçeklerin bir hayli dışında geziniyor. Uyuşturucu kullanan gençlerle yapılan röportajlar ise uyuşturucu kullanımının aile kaynaklı olduğunu kanıtlamak üzere kurgulanmış neredeyse. Kayda değer tek bir cümle yok. ◆

DEĞİNİLEN KİTAPLAR:

Martin Booth
Haşhaştan Eroine
Sabah Kitapları, 1997, 304 s.
•
Ali N. Babanoğlu
Uyuşturucu ve Tarihi
Kaynak Yayınları, 1997, 264 s.
•
Evelyne Buchmann
Benim Oğlum Bir Eroinman
Arion Yayınları, 239 s.
•
Kanat Güner
Eroin Güncesi
Era Yayınları, 1997
•
William Burroughs
Canki
İletişim Yayınları, 1994, 159 s.
•
Elizabeth Wurtzel
Prozac Toplumu
İletişim Yayınları, 1997, 360 s.

telos yayıncılık

ALÇAKLIĞIN EVRENSEL TARİHİ / JORGE LUIS BORGES
ALTIN GÖZDE YANSIMALAR / CARSON McCULLERS
ARI BALI / TORGNY LINDGREN
AŞKA İLAHİLER / ANNE WIAZEMSKY
AŞKIN ÜÇ YÜZÜ / YASUSHI INOUE
AVCI SIFIR / PASCALE ROZE
BAŞTAN SONA YALNIZLIK / ÖZCAN KARABULUT
BEYAZ AT / ELSA TRIOLET
BİR KATİLİN BABASI / ALFRED ANDERSCH
BİR SANRI İÇİN GECE MÜZİĞİ / AHMET OKTAY
BUNDAN SONRA BANA İLK DOKUNANIN / BODIL MALMSTEN
BUTTERFLY'IN İNTİHAR SEFERİ / CUMHUR ORANCI
ÇARK / JEAN-PAUL SARTRE
DERİ TİCARETİ SERÜVENLERİ / DYLAN THOMAS
DİŞİ DOMUZ / MARIE DARRIEUSSECQ
DOMINGO GARCIA'DAN GERİYE KALAN ÖYKÜ / CUMHUR ORANCI
DÜŞÜŞ EFSANELERİ / JIM HARRISON
ESKİ KIŞ / SADIK KARLI
FESAT / PAUL NIZAN
GRİ YOSUN YANIYOR / THOR VILHJÁLMSSON
GUBBIO KAPILARI / DANIELE SALLENAVE
HAMAL'IN UŞAKLARI / FİKRET HAKAN
IŞIK BAHÇELERİ / AMIN MAALOUF
İYİ YÜREKLİ YAŞLI ADAMLA GÜZEL KIZIN ÖYKÜSÜ / ITALO SVEVO
KADERİN OYUNLARI / ELSA TRIOLET
KIRMIZI KAHVERENGİ DEFTER / NİLGÜN MARMARA
KIZIL / ALFRED ANDERSCH
KULEDEKİ ADAM / MICHAEL KRÜGER
LABİRENT / LAWRENCE DURRELL
LAURA'YA DAİR / LARA CARDELLA
MAŞENKA / VLADIMIR NABOKOV
MERHAMET SOKAĞI / ADOLFO CAMINHA
METRUK ZAMANA SEYAHAT / TANER AY
NEKSUS / HENRY MILLER
ÖZEL BİR GÖRÜŞ / ANITA BROOKNER
PANTOLON İSTİYORDUM / LARA CARDELLA
PAPATYA BAHÇESİ / MARY WESLEY
SAYDAM / CUMHUR ORANCI
SEKSUS / HENRY MILLER
SEVGİLİ RICHARD GERE / CARMELA FRATANTONIO
SICAK ÖĞLE / YORDAN RADİÇKOV
SÜRGÜNDE BİR KOVBOY / JEAN YVANE
ŞEYTANIN OROSPUSU / CATHERINE CLEMENT
TAVAN / ROBER HADDECİYAN
TENES BURNU NİŞANLILARI / VENUS KHOURY-GHATA
UTANÇ / HUGO CLAUS
YANLIŞ İLİŞKİLER / ANITA BROOKNER
YAZILI KAYA / NURSEL DURUEL
YILDIZSAYAN / HALDUN ÇUBUKÇU
YİTİK ZAMAN SATICISI / YURDAER ERKOCA
YÜREKTEKİ HAYVAN / HERTA MÜLLER
ZİKZAK SOKAK / LOUIS GAULIS

İmam Adnan Sok. 2/3, 80080 Beyoğlu-İstanbul Tel: 0. 212. 249 24 80-Fax: 0. 212. 249 25 48

ŞARK'TAN MEKTUP

Thierry Hentch'in kitabı *Hayali Doğu* ile Zeynep Sayın'ın *Virgül*'ün geçen sayısında yayımlanan yazısı "Oryantalizmin Ötesi" ortak bir izleği paylaşıyor: "Öteki üzerinden dolanarak kendine, kendinin bilincine varmak, kendini anlamak". Taşıyıcısının bilinçlilik düzeyi bakımından iki kola ayrılmış bir izlek bu. *Hayali Doğu*'dan yararlanılarak özetlenecek olursa, önce, "geniş ölçüde bilinçsiz" biçimde –ya da bir "bilinçlenme sürecinde"– "öteki"nden dolanarak Batı kimliğini kuran, dallı budaklı, kitaplı dergili, misyonerli dernekli, toplu tüfekli bir Şark'a bakış tarihi var; ardından da olup biteni bugünden gören, bu "geniş ölçüde bilinçsiz" kendi kendini ifade biçimini bilinç düzeyine çıkartmayı, böylece kendini anlamayı öngören (yerine 'biz' adılı kullanılan) özne geliyor. Bu özne, Batı'nın Şark'a bakışının tarihini boydan boya kateden kimlik/ötekilik diyalektiğini sorgulamakla "bizim tutumumuzun doğal olarak vardığı son noktayı oluşturmaktadır" *(s.250)*. Bu sorgulamanın hedefi "kendini anlamak"tır, gereci de sorguladığı şeyin kullandığı gereçle aynıdır: Ötekinden geçer kendini anlamak... ama nasıl? "Oryantalizmin Ötesi"nde, Hentch'in Batı'ya "kendi yüzünü göstermek ve bu yüzü gösterirken ona negatifi üzerinden değil, kendi içindeki –Doğu'yu da kapsayan– bilgi üzerinden ulaşmak" istediği söyleniyor, "çünkü bütün bu serüvenlerden sonra Batı'nın kaybı, yalnızca Doğu'yu değil kendini de anlayamamak olmuştur" *(s.6)*. Bu söylenen, "ötekinin ve deneyiminin zihinsel olarak kullanılacağı koşulları düşünme"nin *(s.3,4)* önemini daha

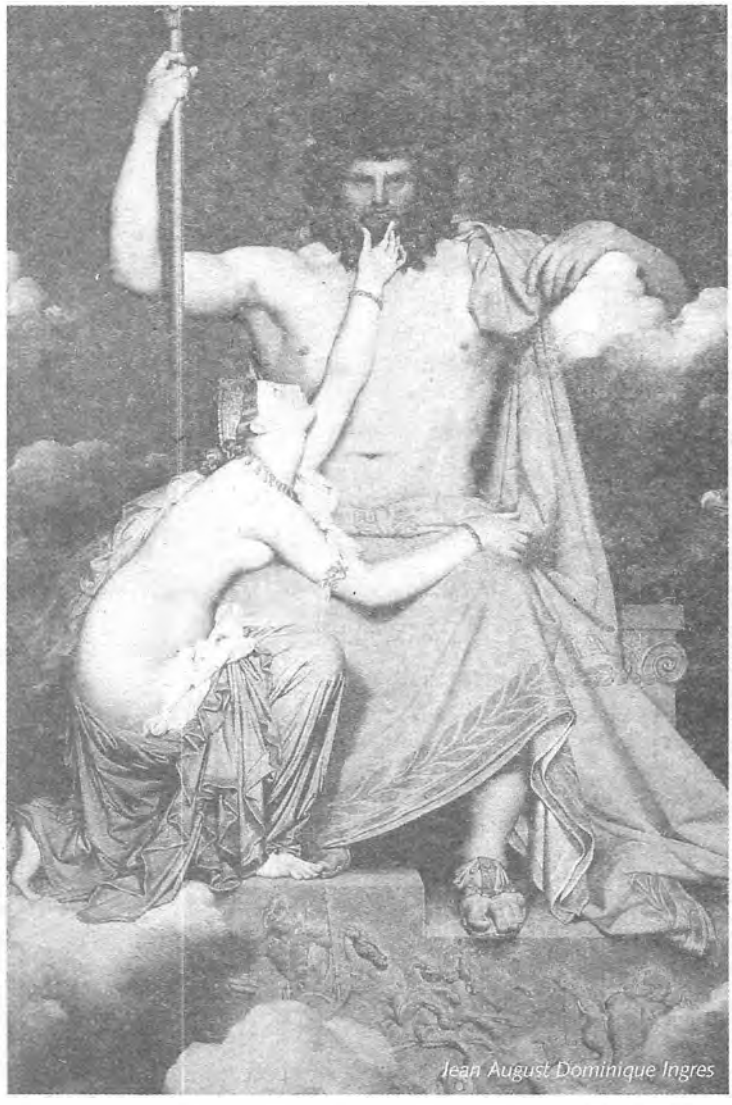
Jean August Dominique Ingres

baştan saptayıp bu koşulları -dolayısıyla konumunu- açık yüreklilikle belirleyen, "[öteki] ile değilse bile, hiç olmazsa onunla ilgili olarak, anlayışa dayalı bir ilişki kurmaya çalışmak zorundayız -sırf dünyada kendi kendimizi en iyi biçimde tanıyabilmemiz için" *(s.247)* diyen Hentch'in gerekçesiyle, öngörüsüyle çakışıyor. Ne ki bu kavrayış biçiminde tedirgin edici bir şeyler var.

Şarkiyat yarım kalmış bir tasarı sayılmıyor kuşkusuz; ama, "öteki"ne nasıl bakılacağı konusundaki titizlenmeye rağmen, "ötekinden dolanarak kendinin bilincine varma, kendini anlama" işinin hem bütünlüklü bir süreç hem her şeyi taşıyan bir omurga hem de bir tür hedef olduğu açık. Öncelikle naif bir saptama dile getirilecek olursa: Anlaşılacak şeyin neliği konusunda bir sorun var. Batı kendi kendinin bilincine mi varıyor yoksa bu bilinci oluşturuyor mu; "kendini tanıma" mı, "kendini kurma" mı, yoksa -aynı anda ya da sırayla- ikisi birden mi söz konusu, öyleyse aradaki bağıntı ne? Okurun gönlü hangisinden yana olursa olsun, diğer seçeneği haklı çıkaracak deyişlerle, sözcüklerle karşılaşıyor, kitapta da yazıda da. Oysa bu ikisi arasında korkunç bir uzaklık var. Edward Said'in Şark'ın şarklıaştırılışı ele alırken ya da imgesel olanın dönüşümünü incelerken aştığı bir sorun bu; söz konusu coğrafi kesimleştirme imgeseldir imgesel olmaya ya, 'şark çıbanı'nı üretecek kadar evrilmiştir tanınabilir gerçekliğe doğru (*Oryantalizmin Ötesi*'nde Said'in "hayali bir Doğu'ya karşılık gerçek bir Doğu konumlandırmaya kalkıştığı" *[s.5]* söyleniyor; gerçi tam olarak Said'in hangi sözlerinin kastedildiği belli değil ama, eğer eleştirilen şey var kılınmış bir Şark'tan söz etmekse, "Doğu haline gelme"den dem vuran ya da "gerçek Doğu"yu anan Hentch de Said'ten geri kalmaz bu konuda). Said'in çözümü bir yana, söz konusu kitaptaki (dolayısıyla yazıdaki) gelgitin, tarihselliği güzelce eleştirilip budanmış, ama Mantık Bilimi'ndeki zaman dışı diyalektikle tıkır tıkır işleyen, 'negatif' ile 'pozitif'in kullanılış biçimiyle de iyice pekişip keskinleşen bir özbilinç devinimi tasarımının sonucu olduğu düşünülebilir. Bu tasarım Batı'nın dengi, neredeyse tanımı olarak çıkar okurun karşısına. "Ötekinden dolanan kendini anlama" devinimi hem Batı'nın Şark'a bakışının tarihini kateder hem de "vardığı son nokta"da tutumumuzla, tavrımızla örtüşür. Öyle kapsayıcıdır ki, 'peki nasıl' diye başlayan sorular ikincil kalır.

"Ötekinden dolanarak kendini anlamak" vurguyu dolanma edimine yükleyen, 'öteki'nin hemen her şeyin kod adı olmaya elverişli olmasından ötürü de geniş bir çeşitleme olanağı sunan kullanışlı bir deyiş. Ne ki, deyişlerde temiz şecereler aramak ayıp sayılsa bile, Tinin Görüngübilimi denen anonimleşmiş des-

tanın bambaşka değişkelerle ikide bir yinelenen bazı bölümlerini (sözgelimi Özbilincin maceralarını, "kendi dışından dolanıp geri dönerek kendine varma"yı) anıştıran kalıpları, eğretilemeleri, terimleri, çoğu zaman özcülük ile hakikatçilik güdülmediğini belirten 'ama'lı açıklamalarla birlikte kullanma zorunluğu duyulabiliyor. Verimli bir çaba bu belki; ancak böylesi açıklamalar, hatta *Hayali Doğu* ile *Oryantalizmin Ötesi*'nde yapıldığı gibi, bu kendini anlama örnekçesinin sınırlı –diyelim Batı'yla sınırlı– bir çerçeve olduğunu belirten açıklamalar bile, "ötekinden dolanarak kendini anlama" gibi her derde deva bir kalıbı bir klişe olmaktan (üstelik "klişelik"le çelişen bir işlevle donatılmış "tanımlayıcı" bir klişe olmaktan) her zaman alıkoyamıyor. Hele hele Şark'ı –gerek bilgisel gerek imgesel– klişelerde kapsayıp dondurma ediminin neliğini sorgularken, "kendini ötekinde anlama" izleğini ağırlıklı, "tanımlayıcı" bir klişe, bir yönüyle git gide imgeye dönüşen bir klişe haline getirmek, hem tanım hem hedef niteliği taşıyan 'ötekinden dolanma'daki 'öteki'yi "arap"ta değil suretin kendisinde bulma fikriyle birleştiğinde, şarkiyatçılığın bir tür garbiyatçılığa evrildiğini düşünebiliyor okur. Soru şu: Söz konusu izlek uçsuz bucaksız şarkiyatçılığı düşünmek için uygun ya da yeterli bir gereç, bu yüklü birikimin eleştirisini taşıyabilecek bir başlangıç noktası olabilir mi?

Belki de erken sorulmuş bir soru bu. Zira Hentch, kitabın sonlarında, uğraştığı kimlik/ötekilik diyalektiğinin, geniş bilgisel uzantılarıyla *Hayali Doğu*'nun kapsamını ister istemez aşan bir sorunsalın içinde de yer aldığını, bunun da başka bir incelemenin konusu olabileceğini söylüyor.

BERNA ÜLNER

YILDIZLARIN DÖNÜŞÜ

Stanislaw Lem'in yakında İletişim'den çıkacağını öğrendiğimiz *Yıldızlardan Dönüş* adlı kitabı daha önce Baskan Yayınlarından 1984 yılında, Aslı Kayabal çevirisiyle ve *Yıldızların Dönüşü* adıyla yayımlanmıştı. Bilmenizde yarar var diye düşündüm.

NEŞET KOCABIYIKOĞLU

•

Editörün notu: Evet, kitabın adı bile yanlış çevrilmişti! Bu ciddi yanlışa değinmeye gerek görmedik. Çünkü kitabın baskısı tükenmiş durumda, herhalde yeni baskısında aynı yanlış tekrarlanmaz. Kitabın Maya Yayınlarından çıktığı şeklindeki bizim yaptığımız yanlış ise, Metis Yayınlarının bilimkurgu bibliyografyasına dayanmamızdan kaynaklanıyor. Orada da kitap Maya Yayınlarından çıkmış görünüyor. Uyarınıza teşekkür ederiz. Bu arada, *Atılgan* bilimkurgu dergisinin yazarlarından Bülent Akkoç, Ogan Güner'in yazısında Philip K. Dick'in daha önceden Türkçeye çevrilen iki kitabının unutulmuş olduğunu hatırlattı: Okad yayınlarından aynı yıl (1971) çıkan *Uzayda Suikast* (*Solar Lottery*) ile *Yaratılan Dünya* (*The World Jones Made*). Kendisine teşekkür eder, özür dileriz.

Bir başka hata, Ştrugatski kardeşlerin *Zor Şey Tanrı Olmak* adlı romanı, geçen sayımızda Mitos yayınları tarafından basılmış görünüyor. Oysa doğrusu İmge olacaktı.

Bu küçük ama –önemsediğimiz– hatalar için *titiz Virgül* okurlarının faks ve telefonla bizi uyarmalarına sevindik.

Bu gibi hatalar tekrarlanırsa, umarız bizi yine sevindirirsiniz.

telos yayıncılık

İmam Adnan Sok. 2/3, 80080 Beyoğlu-İstanbul
Tel: 0. 212. 249 24 80-Fax: 0. 212. 249 25 48

telos deneme

BAŞKA GÖKLER ALTINDA / ATAOL BEHRAMOĞLU
BU NE BİÇİM MEMLEKET / ÖZDEMİR İNCE
DİKTATÖR İLE PALYAÇO / ZÜLFÜ LİVANELİ
DİNOZORCA / ÖZDEMİR İNCE
MENSONGE'UN PEŞİNDE GARİP ARAYIŞLARIM / MALCOLM BRADBURY
ORTA ZEKÂLILAR CENNETİ / ZÜLFÜ LİVANELİ
SOSYALİZM ÖLDÜ MÜ? / ZÜLFÜ LİVANELİ
YAPMA CENNETLER / CHARLES BAUDELAIRE

telos inceleme/bilim

ETİK VE ESTETİK DEĞERLER / NECLA ARAT
DÜNYA'NIN EN GÜZEL ÖYKÜSÜ / REEVES-DE ROSNAY-COPPENS
KADIN DÜŞMANI SÖZLÜK / AGNÈS MICHAUX
TUNA, SAVA, MORAVA VE DRİNA'YA BİR KIŞ YOLCULUĞU / PETER HANDKE
TÜRKİYE'NİN ÖNÜNDE ÜÇ MODEL / SİNA AKŞİN
YAŞASIN MODERNİST REFLEKS / ERGİN YILDIZOĞLU

TELOS FUAR KİTAPLARI

ARAPLARIN GÖZÜYLE HAÇLI SEFERLERİ / AMİN MAALOUF
BİR KADIN / PETER ESTERHAZY
BÜYÜLÜ BİR YOLDA / IŞIL ÖZGENTÜRK
DOĞMADI KUTSAL ÇOCUK / PASCAL BRUCKNER
KARA TAVUK / ANNE-MARİE GARAT
KIRBAÇ İNİNCE / JEREMY REED
MERKEZ İSTASYONU'NDA OTURUP AĞLADIM / ELİSABETH SMART
ŞİİRİN DOLAMBAÇLI YOLLARI / PAUL ELUARD
VOLİ / FAİK BAYSAL

DAĞITIM: YÖN DAĞITIM Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, 29/30 Cağaloğlu-İstanbul Tel: 0. 212 511 79 16-Fax: 0. 212 511 06 26

Dostlar arasında

Gazetelerde hatırlı ahbaplar bulundurmanın sonuçlarını alıyoruz: İlk sayı fena satmadı. Paralı ilanların da yararı olmuştur herhalde. Ama iadeler gelmedi henüz, belki de kendi kendimize gelin-güvey oluyoruzdur. Tanıdığımız insanların çoğunun dergiyi beğendiğini de belirtmeliyiz. Daha okumamışlardı, incitmek istemiyorlardı.

Fuar... Yayıncıların nakit ihtiyaçlarını geçici olarak gidermenin, kitap satışını uzun süre durdurmanın ve dizgi yanlışlarını kural haline getirmenin dışında sonuçları oluyor mu?

Bu sayıda, bazı tahmin edilebilir yazıların yanında, bir yenilik de var: Bir mektup bölümü açıyoruz. Burada, dergide çıkmış yazılara gelen cevapları, itirazları ve genel olarak dergiyle ilgili değinmeleri yayınlayacağız. Savaşa karşı değiliz ama kişiselleşmesini istemeyiz. Çok hunharlaşmasını da. Mektup ve değinilerin bir daktilo sayfasını (bilgisayar vuruşuyla üç bin karakter) aşmamasını rica ediyoruz. Daha kısa da olabilir. Üst sınır iki sayfa.

Susurluk'un birinci yıldönümü de kutlanıyor bu sayıda. Konuşan Türkiye ve şeffaf karakol diyenlerin amaçladığı da bu değil miydi: Konuşuyoruz, bazen ışıkları söndürmeyi de unutarak. "Bunların, Komanların ve Gürvitlerin, Şahinlerin ve Güreşlerin anladığı tek dil kendi dilleridir," diyordu bir dost, Abdi İpekçi Caddesinde maytapların yanışını ve sönüşünü kaldırımdan izlerken, "Kuyucu Murat Paşaların ve Kazıkçı Voyvodaların dili."

Yine de...

ORHAN KOÇAK

ATSIZ'A ARMAĞAN

Peşpeşe yaptılar: Önce Yeni Yüzyıl, bir iki gün sonra da Radikal. Tabak çanak yerine öğretim yılının başında Tarih Atlası veriyordu ikisi de. Hani şu bütün tarihi Ergenekon'dan başlatan oklu haritalar... Bize Borneo'ya kadar gittiğimizi öğreten ve "keşke orada kalaydık!" dedirten. Orta Asya'dan çıkıp kabımıza sığamadan her yere gittiğimizi, ama şu meşhur "2000'li yılların eşiğindeyken" Nihal Atsız'dan bu yana kafaca iki arpa boyu yol gitmediğimizi kanıtlayan...

Bundan sonraki 'kültür promosyonu' ne olabilir? Güneş-dil teorisinin yeni basımı mı yoksa sado-mazo-şovenizm toplu gösterisi Ömer Seyfettin külliyatı mı?

Gökbörü dergisinin tıpkıbasımları mı, tefrika edilmiş *Dokuz Işık* mı? Seçenekler bol: Sekiz yıllık eğitim için ders kitapları da promosyon olarak verilebilir, onların da bir farkı yok nasıl olsa.

ANTONIO NEGRİ'YE ÖZGÜRLÜK

İtalyan otonom-Marksist teorisyen Antonio Negri, serbest bırakılması için yürütülen kampanyalar çerçevesinde yeniden gündemde. 1979'da Kızıl Tugayların fikir babalığını yaptığı iddiasıyla hapse konan Negri, Radikal Parti tarafından aday gösterildiği seçimlerden milletvekili olarak çıkmıştı. 1983 yılına kadar özgürlüğü kısıtlanan Negri, milletvekiliği süresi dolunca Fransa'ya gitmişti. Negri, af talebiyle değil tam tersine, Parlamentoyu İtalyan siyasi göçmenlerin durumunu tartışmaya zorlamak amacıyla döndüğü İtalya'da, Ağustos ayından itibaren hapiste bulunuyor. Klasik Marksist emek kuramının, dünyayı korporatist biçimli global bir fabrikaya dönüştüren günümüz kapitalizmini açıklamaya yetmediğini düşünen Negri, bu ihtiyaca karşılık gelen bir kuramın Marx'ın *Kapital*'inden ziyade *Grundrisse*'sine dayanması gerektiğini savunuyor. 1998 Şubat'ında Michael Hardt ile birlikte yazdığı *Dionysos'un Emeği* adlı kitabı, Birikim Yayınları tarafından çevrilecek olan Negri ile dayanışmak için şu adrese başvurulabilir. Fax: (011 311) 45 41 53 91/ e mail Yann.M.Boutang@wanadoo.fr

YÜZBİNLERCE OKUR

Viviane Forrester'in *"Ekonominin Terörü"* adlı kitabı Fransa'da en çok satan kitaplar arasında. Emeğin gereksizleşmesiyle birlikte kitlelerin sefalete terkedilmesi, toplumu yöneten ve iktidarı elinde bulunduran kesimlerin küresel pazar vasıtasıyla kar maksimizasyonundan başka bir şey düşünmemesi, emekçilerin makineden daha değersiz görülmesi gibi kapitalizm eleştirileri kitabın temel direklerini oluşturuyor. Yazara göre insanlık, tarihin en karanlık dönemlerinde olduğundan daha fazla yokolmak tehlikesiyle karşı karşıya. Eleştirmenler, çözüm önerilerinde bulunmak yerine, analiz ettiği durumların müsebbibi olarak gördüğü küreselleşme ve teknikleşmeye karşı insanları direnmeye çağıran yazarın, açıklık olarak öne sürdüğü tavrının önyargılarla bezenmiş olduğunu ileri sürüyor.

Nobel'in yeni sahibine şaşıranlar kadar köpürenler de var. Wall Street Journal'da Stephen Schwartz imzalı bir yazıda şunları okuyoruz:

"Geçen perşembe, Kongre Kütüphanesinin öğle yemeğinde Nobel'i Dario Fo'nun aldığını duyan ünlü yazarların çoğu, bu İtalyan oyuncusu konusunda hiçbir şey bilmediklerini itiraf ettiler. Sadece bir kişi, Sanatlar Ulusal Vakfı'nın yöneticisi Jane Alexander, Fo'nun adını duymuştu. 'Tabii tanıyoruz,' diyordu Amerika'nın sanat komiseri, 'yaşayan en büyük oyun yazarlarımızdan biri.' Nasıl 'bizim' yani? Kendi de eski bir oyuncu olan Bn. Alexander'in bu zatı daha iyi tanıması gerekmez mi? Bütün yaşamını modern kültürün en kötü ve yıkıcı yönlerine adamış olan biri nasıl 'bizim' yazarımız olabilir? Bay Fo, Berlin duvarı yıkılalı on yıl olmasına rağmen hâlâ sıkı anti-Amerikancı bir ekstremisttir. Kapitalizme, dine ve normal ahlâka duyduğu nefret bir gram azalmış değildir. Gerçek şu ki, Bay Fo'nun eserleri edebiyat da değildir –eğer edebiyattan anladığımız dilin, algının ve düşüncenin inceltilmesi değilse tabii. Oyunlarına sadece sol'un önyargılarını, efsanelerini ve klişelerini bir kez daha işitmek ve görmek isteyenler tahammül edebilir. Monologları o kadar yeknesak ve aşikardır ki, Lugi Pirandello ve Samuel Beckett'den çok, radyo reklamlarının şarkı sözlerini hatırlatmaktadır. *Bir Anarşistin Kaza Sonucu Ölümü* [Türkçesi 1996, Remzi] adlı oyununda, kendini ve Stockholm'daki patronlarını çok iyi betimleyen bir cümlesi vardı Bay Fo'nun: 'Sadece zavallı ve hasta manik depresiflerdir bunlar, kendilerini devrimcilik maskesi ardında gizleyen kasvetli hipokondriaklar.' Şimdi de maskelerin en iyisiyle ödüllendiriliyor bu radikal: Bir Nobel."

Şunu da biz ekleyelim: 1980'de Reagan yönetimi, Dario Fo'ya ABD'ye giriş vizesi vermemişti. Gerekçe: Fo'nun tutuklulara yardım amacıyla kurulmuş "Soccorso Rosso" (Kızıl İmdat) örgütüne üye olması. İtalyan KP üyeliği bir sorun yaratmıyordu demek.

Bizden Dario Fo gibi Nobel alan henüz çıkmadı, şimdilik Stephen Schwartz gibilerin bolluğuyla teselli bulabiliriz.

O.K.

HAKİKAT NE?

Faillerin ve kurbanların birçoğu ya öldü ya da yaşlılar arasında karıştı, ancak tartışmalar bitmek bilmiyor, eldeki malzemelere her gün bir yenisi ekleniyor ve diğer yandan da tarihin bu kesitine duyulan ilgi gün geçtikçe azalacağına artıyor. Konu hem uluslararası hem de en Alman konulardan biri. Bu konuyu niteleyen sözcüklerden ikisi, Holocaust ve Shoah, Yahudilerin dünyada en çok kullandıkları iki dilden alınma. Bunlara bir de olayların geçtiği yerlerden biri olan Auschwitz (hani o ünlü "Auschwitz'den sonra" ya da "Auschwitz'den önce" nitelemelerinde söz konusu olan Auschwitz) sözcüğü ekleniyor. "Bilinebilecek her şeyi zaten biliyoruz" tutumu yıllarca geçerliliğini sürdürmüştü. Ancak şimdi yeniden bir hareketlenme sözkonusu. Shoah ya da Holocaust Yahudilerin yaşadığı her yerde yeniden gündemi belirliyor. Yeni yorumların ve yeni olguların ortaya çıkmasının yanısıra, şimdiye kadar üzerinde durulmamış olan kaynaklar de yeniden değerlendiriliyor ve dilden dile çevriliyor. Yeni yayınlanan kitapların Slovakça, İngilizce, İtalyanca, Almanca ve Yiddiş dillerinde yazılmış olması da konunun uluslararası bir karakter taşıdığını ve sorumlunun yalnızca Almanlar değil, belki de "tüm bir uygarlık" olduğunu açıkca gözler önüne seriyor. Ne katledilen Yahudiler tek bir ülkede yaşıyorlardı, ne de Nazilerin tüm yardımcıları Almandı. Çeşitli edebi türlerde kaleme alınan Holocaust kitaplarının hepsi de hakikati yansıttıkları iddiasında. Peki hakikat ne?

Öyle görünüyor ki, Yahudi katliamı hakkındaki yeni kitaplar bize yalnızca olgusal bilgi vermek yerine, bu olgularla nasıl yaşayacağımızı ve bu olguları zihinsel dünyamızda nereye oturtacağımızı tartışıyorlar. Unutmayalım ki, kitaplarda sözü edilen olaylar yalnızca psikopatolojik bir istisna değil, her zaman bizi tehdit eden bir olasılıktır. Bu kitapların üçünün roman biçiminde yazılmış olması, yaşananların estetize edilip edilemeyeceği sorusunu da gündeme getiriyor. Holocaust edebiyatı bir yandan bir kerelik ve diğer yandan tekerrür edebilecek bir olayın kesişme noktasını temsil ediyor. Sözkonusu olan ister şiir, ister tiyatro oyunu, isterse de roman ya da herhangi başka bir edebi tür olsun. Burada güzellik ya da çirkinlik kavramları da ikincil bir öneme sahip, çünkü bu edebiyet bize hakikati anlamakta, yani kim olduğumuzu anlamakta yardımcı oluyor. Türkiyeli okur şimdilik, yani bu kitaplar çevrilinceye kadar benzer bir tema üzerine inşa edilmiş olan *"Okuyucu"* adlı romanla yetinmek zorunda.

İşte soykırım sorununu kişisel hayatları, tarihleri ihmal etmeden yeniden işleyen kitaplardan bazıları:

Les Vrai Riches: **Kenardaki Notlar** *(günlük)*

Anita Lasker–Wallfisch: **Size Hakikat Miras Kalmalı** *(belgesel, Almanca)*

Boris Pahor: İlkbaharla Mücadele (roman, Slovakça)

Liana Millu: **Birkenau Üzerindeki Duman** *(belgesel, İtalyanca)*

Edgar Hilsenrath: **R. Jablonski'nin Maceraları** *(Otobiyografik roman, Almanca)*

Anna Maria Jokl: **"Geçmişle Hesaplaşma" Konusunda İki Vaka** *(psikoanalitik vaka tarihi, Almanca)*

Melvin Jules Bukiet: Sonra (Roman, İngilizce

KİTAPLAR VE FAHİŞELER

I. Kitaplarla ve fahişelerle yatılabilir.

II. Kitaplar ve fahişeler zamanı dokur. Geceye gündüz, gündüze geceymişcesine hükmederler.

III. Ne kitaplar ne fahişeler dakikaların onlar için değerli olduğunu belli ederler. Ama biraz daha yakından tanındıklarında, ne kadar büyük bir telaş içinde oldukları görülebilir.
Biz kendimizi kaptırdığımızda onlar dakikaları saymaktadır.

IV. Kitaplar ve fahişeler öteden beri mutsuz bir aşkla birbirlerini severler.

V. Kitaplar ve fahişeler –her ikisinin de onlardan geçinen ve onlara kötü davranan bir erkeği vardır. Kitaplarınki, eleştirmenler.

VI. Kitaplar ve fahişeler umuma açık yerlerde hizmet verirler –öğrenciler için.

VII. Kitaplar ve fahişeler –onlara sahip olanlar nadiren sonlarına tanık olurlar. Göçmeden gözden yitmenin bir yolunu bulurlar.

VIII. Kitaplar da fahişeler de nasıl bu yola düştüklerini anlatan hikâyeler uydurmaya bayılırlar. Oysa çoğunlukla ne olduğunu kendileri bile fark etmemişlerdir. Yıllar boyunca "kalbin" sesine kulak verilir, günün birinde sırf "hayatı gözden geçirmek" için durulan bir köşebaşında kellifelli bir gövde pazarlığa başlar.

IX. Kitaplar ve fahişeler kendilerini sergilerken sırtlarını dönmeyi severler.

X. Kitaplar ve fahişeler doğurgan olur.

XI. Kitaplar ve fahişeler –"Darkafalı yaşlılar, genç orospular". Bir zamanların kötü şöhretli kitaplarından ne kadar çoğu bugün gençleri eğitmekte kullanılıyor.

XII. Kitaplar ve fahişeler kavgalarını herkesin gözü önünde ederler.

XIII. Kitaplar ve fahişeler –birinin sayfalarındaki dipnotlar neyse, ötekinin çoraplarındaki banknotlar da odur.

Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*,
Yayına Hazırlayan: Nurdan Gürbilek
Metis Yayınları, s. 64–65

ABD'DE YASAK YAZAR: MARK TWAIN

Bir ülke kendini nasıl yasaklar, diye sordum önce, henüz sorabilecek durumdayken. Sonra ülke denen şeyin her zaman kendinden fazla ve eksik olduğunu hatırladım. Ve Nobel adayları ne derse desin, yazarlarına eşit olmadığını. Mark Twain'i Amerika'nın ulusal yazarı bilirdik. Yine öyledir belki, ama 1990-93 arasında Amerikan lise ve şehir kütüphanelerine girişi en çok yasaklanan yazar da ondan başkası değil. Bu veriyi ileten *ABD'de Yasaklananlar* programı (Herbert N. Förstel, Internet) Huck Finn ve Tom Sawyer'ın yasaklanış nedenleri üzerinde durmuyor. Din düşmanlığı ve ayıp korkusu kadar cehaletin de payı olabilir: Listede Henry Miller veya Erica Jong olmadığı gibi Marquis de Sade da yok. Ya bazı siyah öğretmenlerdeki Tom Amcanın Kulübesi sendromunun rolü? Uzak ihtimal: Köleci Jefferson'un kendisi dururken niçin köfteci Twain'e ilişsinler? Marx-Engels yok listede. Chomsky de. Olanlardan bazıları: *Gazap Üzümleri* ile *Fareler ve İnsanlar* (Steinbeck), *Büyücüler* (Roald Dahl), *Yüzyıllık Yalnızlık* (bildiğiniz), *Gitmeliyim* (Robert Munsch). Gitmiş olmalıydık.

O.K.

MUTLU KARAMSAR

80'li ve 90'lı yıllar, merkezi İtalya olmak üzere mafya çalkantılarıyla geçmişti. Hayatın her alanında kendini hissettiren skandallar, yozlaşma ve çürüme belirtileri artık edebi alanda da karşılığını bulmaya başladı.

Venedik'te yaşayan Amerikalı kadın yazar Donna Leon'un yazdığı son polisiye *Acqua Alta* örneklerden biri.

Yazar kitabında Commissario Brunetti adlı kahramanını yozlaşma ve mafyaya karşı savaştırıyor. Tabii İtalya'nın, ilk kitabını cesur savcı Di Pietro'nun "Temiz eller" operasyonuyla aynı zamanlarda kaleme almaya başlayan Leon'un tüm kitapları için zengin malzemeler sunduğundan hiç kimsenin şüphesi yok. Sözkonusu ülke İtalya olunca, şüphe duyulamayacak şeylerden biri de mafyanın fark gözetmeksizin politikacılar, ordu mensupları, din adamları arasına sızmış olması. Bu son kitabın en çarpıcı yanlarından biri ise Brunetti ve karısı Paola arasında geçen tartışma. Burada yozlaşmanın polis teşkilatının içine kadar sızdığını Brunetti de kabul etmek zorunda kalıyor, ancak kendisini ve ailesini temiz tutma çabasını sürdürüyor, elinden pek bir şey gelmese de.

Kitabın karamsar havası büyük ölçüde, yazarın İtalyan politikacıların neredeyse tümünün üzerine Savanarola ya da Mussolini'nin gölgesinin düştüğüne ilişkin inancından kaynaklanıyor.

Tabii, Türkiyeli okur bütün bunları, eskiden olduğu gibi, konusu uzaklarda geçen bir hikâye gibi okuyabilir mi, bilemiyoruz.

ENTELEKTÜEL BİR SKANDAL: SOKAL VAKASI

Tüm skandalların eğlenceli bir yanı vardır, entelektüel skandallar da bu kuralı bozmuyorlar. Sıkı bir entelektüel skandal örneği olan, Sokal skandalı patlıyalı bir yılı geçti, tartışması ise hâlâ devam ediyor. New York Üniversitesi'nde kuramsal fizikçi olan Alan Sokal, toplumsal kuram alanında isim yapmış dergilerden biri olan, *Social Text*'e bir makale gönderiyor, bu makale altı kişilik yazı kurulunu geçerek Nisan 1996'da dergide yayınlanıyor. Buraya kadar garipsenecek bir şey yok ama, ne olduysa bundan sonra oluyor ve Sokal başka bir dergide (*Linua Franca*) *Social Text*'de yayınlanan makalesinin saçmalıktan başka bir şey ihtiva etmediğini açıklıyor. Sokal, bazı şeylere dikkat çekmek üzere entelektüel bir hile yapmış, günümüzde itibar gören bir entelektül jargona sadık kalarak ve saygın kuramcılardan bol bol alıntı yaparak hiçbir anlamı olmayan bir metin üretmiş. Makalenin başlığı; "Kuantum Çekiminin Dönüştürücü Hermenotiğine Doğru: Sınırları Aşmak" ("Transgressing the Boundaries: Toward a transformative hermeneutics of quantum gravity") Sokal'ın (düzmece) tezi; soyut fizik kuramında kuantum çekimi alanındaki son gelişmelerin "özgürleştirici" bir fizik anlayışına olan katkısı ve bunun siyasal alanda ilerici tezler açısından önemi. Sokal, klasik post–modern diskura uygun olarak, Aydınlanma düşüncesi eleştirisi ile başladığı yazısında, fizik, matematik ve sosyal kuram arasındaki sınırları aşmanın gereğine işaret edip, disiplinlerarası bir söylem tutturuyor.

Sokal zaman zaman kendini sınırlamakta zorlanıp, kurduğu tuzağı tehlikeye atmış ve yer yer yazıyı okuyanlarla açıkça dalga geçmiş; birbiriyle hiçbir mantık bağı bulunmayan düşünce ve alıntıları, birbirlerini destekleyen düşünceler olarak sunmuş, diğer taraftan matematiksel olarak br sabit sayı sembolü olan pi sayısının aslında değişken olduğunu iddia etmiş, vs.

Bunlar skandalın eğlenceli yanı, ancak diğer yanda kuşkusuz, skandalın ciddiye alınması gereken boyutu var. Nitekim ciddiye de alınmış; hakkında bir sürü şey yazılıp çizilmiş, Princeton dahil birçok üniversitede bu konuda panel ve toplantılar düzenlenmiş. Böyle bir olay, öncelikle karmaşık post-modern düşünce karşıtlarını sevindirmiş olmalı, ardından *Social Text* sol iddialı bir dergi olduğu için de sol düşünce karşıtlarını. Neyse ki olay bu kadar sığ bir düzeyde kalmayıp, daha geniş çerçevede ve daha soğukkanlılıkla da tartışılıyor. (Bu tür değerlendirmelerden biri olarak bkz. Paul Boghossian, 'What the Sokal hoax ouqht to teach us', *Times Literary Supplement*, Aralık 13, 1996, pp. 14-15). Bu konuda en yaygın teşhisler ise; entelektüel dünyada standartların düşme göstermesi ve jargonizm.

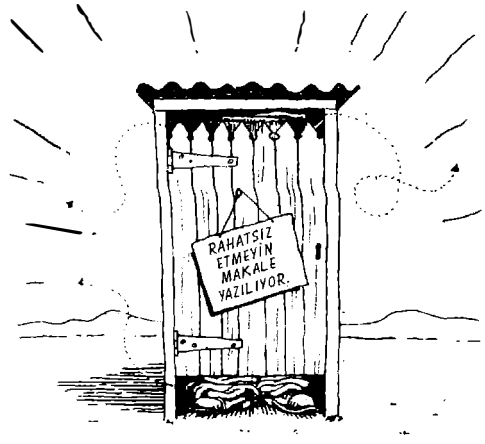

Sokal skandalının tartışma konusu ettiği hususların hepsi üzerinde düşünmeye değer, ama bize kalırsa, Sokal vakası temel bir şeyi bir kere daha hatırlatması açısından çok önemli; toplumsal kuramın varlık sebebinin ne olduğunu. Anglo-Sakson dünyada felsefenin gittikçe soyutlaşan diline tepki olarak; 'felsefenin amacı insan mutluluğu üzerine düşünmektir, antik felsefenin temel sorusu buydu, lütfen bunu gözardı etmeyelim' diyen birçok çalışma yayınlanıyor. Aynı şey toplumsal kuram için geçerli; en karmaşık toplumsal kuramın da çıkış noktası daha iyi bir toplumsal yaşam üzerine düşünmek, jargonizmi besleyen ise bu çıkış noktasını gözden uzak tutmaktan başka bir şey değil.

Sokal'a kuramsal düşünce düşmanlarını sevindirdiği için kızanlara ise, bu kızgınlığı hakedenin Sokal değil, soyut dilin ne olduğunu kavrayamayıp onu sadece anlaşılmaz bir dil zanneden, dahası, bu şekilde kullanmaya kalkışanlar olduğunu hatırlatmak gerek. Kuramsal düşünce düşmanlığını kışkırtanlar, mevcut kuramsal düşünce hayatına eleştirel bakanlar değil, toplum üzerine düşünmeyi ve toplumsal hayatı yorumlamayı kolaycılık uğruna sahteleştirenler. Sokal vakası bizi tüm bunları tekrar düşünmeye davet ediyor. NURAY MERT

BU SAYININ YAZARLARI

Füsun Akatlı bugünkü edebiyat ortamından sıkılıyor. *Virgül*'de eleştiri yazılarını da okuyacağız.

Mehmet Doğan Adam Şiir Yıllıklarını hazırlıyor, kendi kitapları YKY'den çıkıyor.

Metin Duran Istanbul Üniversitesinde araştırma görevlisi.

Claudio Fogu şu anda Roma'da Faşist tarih üzerine çalışıyor.

Müge Gürsoy-Sökmen Metis Yayınlarının edebiyat bölümü yöneticisi.

Osman Köker Tarih Vakfı'nda çalışıyor.

Ertuğrul Kürkçü *Ülkede Gündem* gazetesinde yazıyor. Henüz yazılarını bir kitapta toplamadı.

İnci Özkan, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesinde milliyetçilik konusunda doktora yapıyor.

Mahir Öztaş'ın son öykü kitabı *Ruh İkizini Arar* geçenlerde YKY'den çıktı.

Nail Satlıgan, İÜ İktisat Fakültesinde öğretim üyesi. Uzun süredir ilk kez yazıyor, *Virgül*'e daha çok yazacak.

İskender Savaşır'ın ilk romanı *Tutku 2000* 1994'te çıkmıştı. Dil konusundaki denemelerini yayına hazırlanıyor.

Tansı Şenyapılı ODTÜ Mimarlık Fakültesinin öğretim kadrosunda. Gecekondu araştırmalarının temellerini atanlardan.

Mahmut Temizyürek'in şiir kitabı *Iz ve Rüya*'nın ikinci baskısı geçen ay çıktı.

Yıldırım Türker'in denemelerini artık yalnız *Radikal İki*'de değil, *Virgül*'de de okuyacağız.

'Boğazkesen' İtalyancaya çevrildi

Nedim Gürsel'in Boğazkesen adlı romanı İtalya'da Tullio Pironti yayınevi tarafından 'Romanzo del Conquistaore' adıyla yayınlandı. İtalyancaya Marta Bertolin ve Şemsa Griseri Gezgin'in çevirdiği kitabın önsözünü ise Tahar Ben Jelloun yazmış.

TÜYAP KİTAP FUARINDA BİR GEZİNTİ

Tüyap Kitap Fuarının başlamasına daha iki-üç ay kala, yayınevleri fuara kitap yetiştirmek için pür telaş koşuşturmaya başlarlar. Her yıl. Bu yıl da değişen bir şey yok: Türkiye'de yayıncılık sektörünün zayıflığı, henüz bir kitap endüstrisinin olmayışı yüzünden, kitap fuarları çeviri/telif anlaşmalarının yapıldığı, en azından tanıtımların yapıldığı ve yayın dünyasını biraraya getiren etkinlikler olamıyor. Daha uzun süre de olmayacağa benzer. Türkiye'de kitap fuarının anlamı daha çok, yayınevlerinin fuara yetiştirdiği kitapları fuar ziyaretçilerine doğrudan satması, okurun da çok çeşidi birarada bularak indirimlerden yararlanması. Kitapçı sayısının az olduğu, kitabın çok kötü dağıtıldığı Türkiye'de bu da az şey değil. Ama şöyle bir sorun var: Yayın faaliyetinin Ekim-Kasım aylarında yoğunlaşması, aslında umulanın aksine sonuçlar verebiliyor; pek çok kitap fuarın kalabalığı, yeni baskıların bolluğu arasında kaybolup gidiyor. Neredeyse 6 aylık bir yayın faaliyetine denk düşen üretim bir buçuk aya sığınca, yeni kitaplar kitapçı vitrininden büyük bir hızla kalkıp yerlerini öteki yenilere bırakmak zorunda kalıyor. Buna bir de, fuardaki hararetli alışveriş sonrası, Kasım ve Aralık aylarında İstanbul kitapçılarının satışlarının düşmesini ekleyebiliriz. Fuarın olumlu yanı da, yayın sektörüne her yıl geçici de olsa bir canlılık getirmesi, yayıncıların -birbirleriyle olamasa da- okurla yüz yüze iletişim kurabilmesi...

Bu yılki fuar için bazı yayınevlerinin hazırladığı kitapları, gözünüzden kaçmasın diye aşağıda sıraladık. Önümüzdeki sayılarda bu kitaplara daha geniş yer vereceğiz.

Can

Can Yayınları fuara, Eco'nun *Yanlış Okumalar* ve *Somon Balığıyla Yolculuk* adlı kitaplarını hazırlıyor. Can Yayınları'nın Eco'nun yanı sıra Ahmet Altan tutkusu da devam ediyor. Altan'ın *Karanlıkta Sabah Kuşları* adlı deneme kitabı da fuarda yeralacak. Can'ın programında Che de var. Jean Cornier'nin 'anı-roman'ı *Ölüm Nereden Gelirse Gelsin*, efsanevi devrimcinin yaşamını roman biçeminde işliyor. Duras'nın denemeleri (*Yazmak*) ile Sartre'ın romanı da (*Yaşanmayan Zaman*) fuara yetiştiriliyor.

Yayınevleri son bir iki ayı yine Tüyap Kitap Fuarına yeni kitap yetiştirme telaşında geçirdiler. Fuardaki standlarda ve kitabevi vitrinlerinde göreceğiniz yeni 'fuar kitapları'ndan bazıları...

İletişim

Türkiyeli okura pek yabancı sayılamayacak olan Juan Goytisolo'nun fuar için hazırlanan *Marks'ların Öyküsü* (Çev: Muhittin Karkın) adlı romanı da hayli ilgi çekecek nitelikte. Cornelius Castoriadis'in çalışması *Marksizm ve Devrimci Kuram*, Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel'in derlemesi *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, fuara hazırlanan ciddi kuramsal çalışmalar arasında. E. Emine'nin *Kurabiye Saatinde* adlı romanının yeni baskısı da fuarda yeralacak.

Telos

Telos Yayınları'nın listesinde Almanca yazan Peter Handke'nin "netameli" kitabı *Tuna Sava Morova ve Drina'da Bir Kış Yolculuğu*, tartışmaların ortasına ağır bir taş gibi düşeceğe benziyor. Tüm kitapları yavaş yavaş Türkçe'ye çevrilmeye başlanan Amin Maalouf'un, Türkiyeli okuru da yakından ilgilendiren bir kitabı daha Türkçeye kazandırılıyor: *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. Eluard'ın *Şiirin Dolambaçlı Yolları* ile, Işıl Özgentürk'ün *Büyülü Bir Yolda* adlı çalışmaları da Telos'un fuara hazırlanan yayınları kapsamında yeralıyor.

Avesta

Türkiye'de yayın çeşitliliğinin sevindirici örneklerinden biri olan Avesta Yayınları'nın programında Kürt tarihine ilişkin önemli bir kitap bulunuyor. Kürt tarihçi İsmet Şerif Vanlı'nın *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan* adlı kitabı Ortadoğu ve Kürt tarihine ışık tutacak nitelikte bir çalışma. Yayınevinin bölge halklarının kültürlerini yansıtmayı amaçlayan dizisinde yeralan *Ermeni Halk Müziği* (Sirvart Polatyan) kitabı, Anadolu'nun kültür serveti üzerine düşünmek isteyenlere iyi bir fırsat sunabilir. Bu çalışmanın, Rus yazar Vladimir Propp'un *Folklor, Teori ve Tarih* adlı ünlü eseriyle yan yana gelmesi de, Avesta'nın programının titizliğini gösteriyor.

Adam

Adam Yayınları yeni bir dizi başlatıyor. Aralarında Nazım Hikmet, Melih Cevdet Anday, Orhan Veli, Ataol Behramoğlu, Oktay Rifat, Refik Durbaş, Cahit Külebi, Edip Cansever ve İlhan Berk'in de bulunduğu 12 şairin seçme şiirleri hazırlanıyor. Memet Fuat'ın *Gölgede Kalan Yıllar* adlı anı kitabı ile 1980 öncesinin hareketli yıllarını konu alan romanlarıyla tanınan Kaan Arslanoğlu'nun *Kişilikler* adlı romanı da fuarda okurunu bulacak.

Ayrıntı

Türkiye'de kolay rastlanmayan bir yayıncılık ısrarını sürdüren ve 10 yılda yaklaşık 200 kitap yayımlayan Ayrıntı Yayınları fuara, Adam Phillips'in *Flört Üzerine*, Ray Billington'ın *Felsefeyi Yaşamak-Ahlak Düşüncesine Giriş*, Maurice Blanchot'nun *İtiraf Edilemeyen Cemaat*, Marge Piercy'nin *Küçük Değişimler* adlı kitaplarını hazırladı.

Metis

Metis Yayınları arasında da Adam Phillips var. Psikanalitik yaklaşımlarını *Tekeşlilik* üzerinde yoğunlaştırarak bu sosyolojik olgunun psikanalitik boyutlarını irdeleyen yazarın aforizmik bir cümlesi: "İki kişiden ancak arkadaş olur; çift üç kişiden oluşur." Metis'in edebiyat dizisinde Murathan Mungan'ın yeni şiir kitabı *Oyunlar İntiharlar Şarkılar* ve Bilge Karasu üzerine yazılmış deneme, inceleme, anma, araştırma yazılarını biraraya getiren *Bilge Karasu Aramızda* adlı kitap yer alıyor.

Sarmal

Fuara hazırlanan ender bilimkurgu kitaplarından *Dune Mesihi* (Frank Herbert), Metin Çulhaoğlu'nun çalışması *Bin Yılın Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Ali Rattansi ve Sallie Westwood'un yayına hazırladığı *Irkçılık, Modernite ve Kimlik*, yayınevinin hazırladıkları arasında dikkati çeken kitaplar.

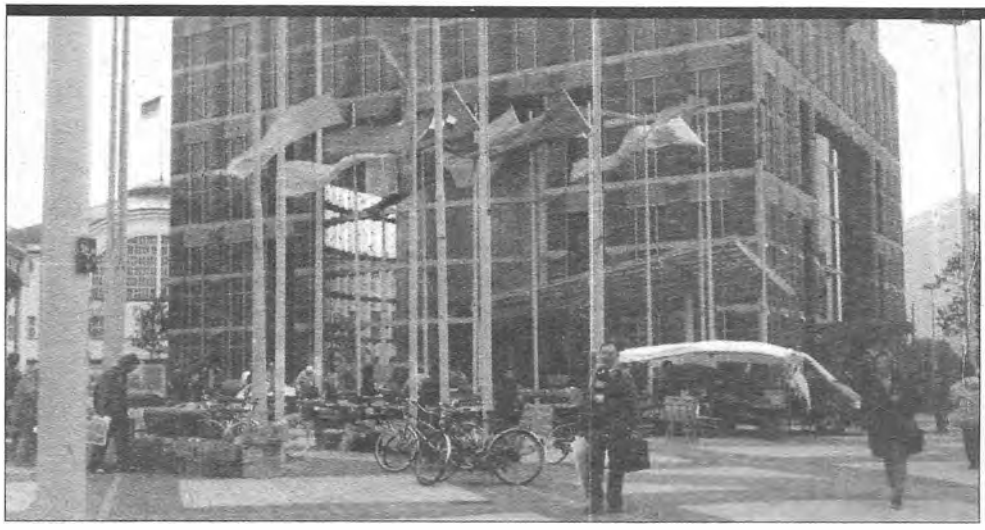

> Türkiye'den gelen bir yayıncı için fuarın en şaşırtıcı yanı, mesleğinin aslında kocaman bir endüstri olduğunu farketmek...

MÜGE GÜRSOY SÖKMEN

FRANKFURT KİTAP FUARI: YAYINCILAR BORSADA

49. Frankfurt Kitap Fuarı, bu yıl 15-20 Ekim tarihleri arasında yapıldı. Başlatıldığı 1949 yılından bu yana sürekli büyüyen fuar, bu yıl yaklaşık 100 ülkeden 8,000'i aşkın yayıncıyı konuk etti.

Uluslararası yayın dünyasının bu en önemli buluşma merkezi, bizim Türkiye'de alışık olduğumuz fuarlardan çok farklı. Profesyonel satıcılar dışındakilere satış yapmanın kesinlikle yasak olduğu fuarda hedef, yayıncıyı öteki yayıncılarla ve yayın dünyasındaki yeniliklerle buluşturmak, kitapların telif haklarının satışını sağlamak. Bu nedenle fuar ilk dört gün, meslekten olmayan ziyaretçilere kapalı. Bu dört gün boyunca aralarında servis otobüsü işleyecek kadar geniş bir mekâna yayılmış sekiz binada kitaplarını (ürünlerini demek gerek; çünkü bildiğimiz anlamda kitapla sınırlı değil fuar) sergileyen yayıncılar birbirlerine yeni çıkan kitaplarını tanıtıyor, öneriyor ve çeviri/telif haklarını mümkün olabildiğince çok ülkeye, mümkün olabildiğince yüksek bir fiyattan satmaya çalışıyor.

Türkiye'den gelen bir yayıncı için fuarın en şaşırtıcı yanı, mesleğinin aslında kocaman bir endüstri olduğunu farketmek... Frankfurt Kitap Fuarının temposunu sağlayan, fuar boyunca süregiden çeşit çeşit imza günleri, kültürel etkinlikler kadar, yayıncıdan ziyade borsacı izlenimi veren kadınlı erkekli şık kalabalığın bir randevudan ötekine yetişmeye çalışırken çıkardıkları sert ve seri ayak sesleri.

1986 yılından beri hemen her yıl ziyaret ettiğim fuarda bu süre zarfında iki temel değişiklik gerçekleşti. Birincisi, fuarda sergilenen yayınların giderek daha çok genel okura yönelik, daha ticarî bir görünüme bürünmesi. Bunun bir sebebi, özgün iş yapan, bu endüstri içinde marjinal kalan, daha incelmiş konu ve zevklere yönelen yayıncıların artık fuarın yükselen stand kiralarını karşılayamamaları. Diğer nedeniyse, sektörde yıllardır bir tekelleşme eğiliminin olması, yani parlak, entelektüel eğilimli ama küçük sermayeli yayınevlerinin giderek büyük sermaye gruplarınca yutulması ve programlarının bu grupların yöneticilerince genel okura daha çok seslenecek, yani daha çok 'satacak' şekilde değiştirilmesi. Onun için artık fuarda 'keşif' yapmak gitgide zorlaşıyor. Buna paralel olarak keyif de... Gittiğinizde gördüğünüz kitapların çoğu hakkında, zaten önceden size gönderilen pahalı broşürler sayesinde bilgi edinmiş oluyorsunuz.

İkinci büyük değişiklik, teknik gelişmelerle ilgili. Başlangıçta bir-iki standda sergilenmekte olan elektronik yayıncılığa artık koskocaman bir bina ayrılmış durumda. Fuardaki Internet kahvesi hınca hınç dolu ve bu binaya kâğıttan ziyade çeşitli mekanik seslerle bağıran ekranlar hâkim. İnsan, bir on yıl içinde, belki daha da yakında, fuardaki sekiz binadan belki de yalnızca birinde basılı kitapların sergileneceği duygusuna kapılıyor.

Her yıl Frankfurt Kitap Fuarının bir "tema ülkesi" oluyor. Bu ülkeye özel bir bölüm ayrılıyor, ayrıca hem fuar içinde hem fuar dışında bu ülkede yayınlanan kitaplar üzerine yoğun bir etkinlik programı yürütülüyor. Bu yılki ülke Portekiz'di. On küsur yıldır gördüğüm en alçakgönüllü sunuşu gerçekleştiren Portekizliler, fuar alanının ortasında inşa ettikleri metal konstrüksiyon bir pavyonda sergilediler yayın dünyalarını. Bir uçağın "kara kutu"suna benzetilerek tasarlanan pavyon, daha önceki yıllarda İtalya, İspanya, İrlanda vb. ülkelerin sergiledikleri debdebeden yoksundu, folklorik olmaktan özellikle kaçınılmıştı ve biz Türkiyelilerin gerçekten ders alabilecekleri müthiş bir içtenlik ve hesaplaşmanın izleriyle doluydu. Bu konuyu Virgül'ün önümüzdeki sayısında ayrıntılı olarak yazmak niyetindeyim.

Bu yılki fuarda Yaşar Kemal'in Barış Ödülünü alması, Almanya'nın Sesi Radyosu ödülleri gibi konuları günlük basından izlemiş olacağınızdan, son olarak fuardaki kolektif Türkiye standına değinmek istiyorum.

Frankfurt Kitap Fuarının mantığı Türkiye standını düzenleyenler tarafından hâlâ tam olarak anlaşılamadığı için, Türkiye'nin orada gerçek bir varlık gösterdiğinden ne yazık ki söz edemeyiz. Bu yılki stand, yayınevlerine göre düzenlenişi, dekorasyonu ve enformasyon hizmetlerinde gösterilen titizlikle, önceki yıllara göre çok daha düzgündü. Ancak: Fuarda asıl mesele yabancı yayıncılara İngilizce, Almanca, Fransızca vb. dillerde Türkiye'deki yayınları mümkün olduğunca tanıtmak olduğu halde, etkinlik programı 'kendi içinde tartışmalar' halinde yürütüldü; standda nedense her yılki gibi yanlış çevirilerle dolu genel bir tanıtım kataloğu dışında fazla bir tanıtım malzemesi yoktu; Kültür Bakanlığı fuara davet ettiği yazarlar hakkında yaygın okunan bir dilde tanıtım malzemesi hazırlayıp bunu fuardaki yayıncılara ulaştırmamıştı; böylelikle Türkiyeli yazarların kitapları Frankfurt'ta bu yıl da etkili bir şekilde tanıtılamadı ve bu iş yine tek tek yayıncıların çabalarına kaldı...

Ekonomi de, devlet de kayıtdışı!..

3 Kasım'da bir yılını dolduran Susurluk 'kaza'sının ortaya çıkardığı mafya ve çete tartışmalarına İletişim Yayınlarından çıkardığı "Susurluk: 20 Yıllık Domino Oyunu" adlı kitabıyla katılan gazeteci Enis Berberoğlu'na göre Türkiye'de devlet de ekonomi gibi 'kayıtdışı'.

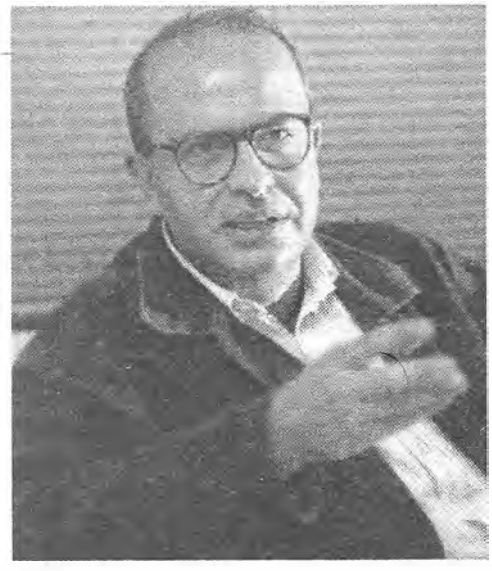

• Öyle görünüyor ki derin devlet, sizin de belirttiğiniz gibi, Susurluk'un tartışılmasında pek mahsur görmüyor. Belki kabaca bir 'derin devlet' tarifi yapmayı da gerekli kılacak ama sizce, yayınlanan bunca kitap, makale, söyleşi hep 'izin verilen' bir çerçevede gerçekleşen 'söz dolaşımı' olmaktan öteye hiç mi geçemedi?

• Devlet ve birey çelişkisi faşizm hariç her siyasi düşüncenin temelinde yatar. Dolayısıyla her türlü siyasi ve entellektüel faaliyetin, sizin çizdiğiniz izin sınırlarının coğrafyasında geçmesi son derece doğaldır. Ancak, "derin devlet Susurluk'un tartışılmasında sakınca görmüyor" ifademi yanlış algıladığınızı görüyorum. Bu sözlerden kastım, herhangi bir siyasi slogan üretmek değil, verilere dayalı bir analizdi.

Bu analiz, Susurluk gelişmelerinin Mercedes'in kamyona çarpmasından haftalar önce MİT raporu ile start aldığı gerçeğine dayanıyor. MİT raporuyla devletin bazı birimlerinin diğer birim ve şahıslara "şahsi çıkar peşinde koşmak, adam öldürmek" gibi ağır suçlamalar yöneltmesi bir anlamda kamuoyuna ihbardır...

MİT raporu hakkında demokrasinin üç gücünden yürütme organı, yani Hükümet hiçbir işlem yapmadı. Daha sonra devreye yasama organı, yani Meclis'in kurduğu komisyon girdi, beceremedi. Üçüncü güç olan yargı tahliyelere başladı...

Oysa kamuoyu, alışılmadık ölçüde tepki verdi. Medya yıllardan beri ilk kez üstüne düşen sorumluluktan kaçmadı. Işıklar yandı söndü, Susurluk aydınlatılmasa bile kapatılmadı da...

Demek ki, derin devletin ihbar adresi doğruymuş, öyle değil mi?

• Kitabınızın en dikkat çekici yanlarından biri de, konuyu salt askeri, istihbari bir sorun olarak görmeyen ve derininde yatan ekonomik nedenlere işaret eden yaklaşımınız. Sizce, Kontrgerilla-MHP-Mafya ilişkisi başından beri, bir yanıyla yeraltı ekonomisinin (Özal'ı burada anmazsak haksızlık etmiş olmaz mıyız?) ülkenin tek patronu olma mücadelesi sayılamaz mı? İş dünyasında giderek artan 'faili meçhul' cinayetler bu mücadele kapsamında değerlendirilebilir mi?

• Gazeteci olarak uzun yıllar Ankara'da çalıştım. Turgut Özal'ın ekonomi-politik ilüzyonuna bizzat tanık oldum. Serbest piyasa ekonomisinin altyapısının bilinçli olarak ihmal edilmesini üzüntüyle izledim. Dolayısıyla kitabımda sözünü ettiğiniz ekonomik çerçeve rastlantı değildir. Bir söz vardır: "İnsan ne yerse O'dur" diye...

İşte o misal, Türk ekonomisinin beslediği kesimler Özal döneminde çok değişti. Vergi toplamak günah sayıldı, hayali ihracata göz yumuldu, özelleştirme fiilen gerçekleşmese bile devletin gelir yönünden zayıflamasına, işlev açısından kısırlaşmasına yol açıldı.

Sonuçta, kayıtdışı ekonominin hukuku, vergisi, kadrosu ayrı bir dünya oluşturdu. Mafya diye andığımız çeteler bu dünyadan beslendi, serpildi, politikaya egemen oldu.

Kaba deyişle bu ittifak, devleti yedi bitirdi, sıra hala zengin gözüken özel sektöre geldi. Banka gibi itibar müessesesi kurumların el değişmesinde mafya şeflerinin söz sahibi olması başka nasıl izah edilir ki?

• Kontrgerilla-MHP-Mafya ittifakının, 12 Eylül öncesi sol muhalefete karşı yürüttükleri "kirli güçbirliği" yeterince tartışılmadan, bilinen tarihinin en az 20 yıllık olduğunu ileri sürdüğünüz Susurluk çetesinin anlaşılması mümkün mü?

• Susurluk Çetesi, sanıldığı ölçüde güçlü değil. Andığımız Kontrogerilla-MHP-Mafya ittifakı olsun, Güneydoğu'daki savaş olsun ancak bu tür arkaplana saklanarak iş görebiliyor...

• Kürt meselesiyle ilgili boyutunu bir başka kitapta tartışacağınızı söylüyorsunuz ama, Susurluk çetesinin bu kadar hızla güçlenmesinin sebeplerinden biri olarak da Tansu Çiller'in, Kürt sorununu altı ayda, her türlü hukuksuzlukla çözmek ve bu suretle heykelini diktirmek istemesini gösteriyorsunuz? Kürt sorunu size üç ya da altı ayda çözülebilecek bir sorun olarak görünüyor mu?

• Tansu Çiller, kendi ifadesiyle dünyaya bin yılda bir gelecek bir kişidir.

Kitapta anlatmak istediğim, devleti hiç tanımayan ve ihtiraslı bir politikacının çetelere nasıl oyuncak olduğudur. Yoksa Kürt sorununun çözüm takvimini ilan gibi niyetim yok...

• Soruyu doğru sormak gerektiği uyarısında bulunuyorsunuz. "Niçin derin devlet bu kadar güçlü" sorusu yerine "Niçin diğer kuvvetler bu kadar güçsüz" diye sormak gerektiğini hatırlatıyorsunuz. Bu soru sizin açınızdan, kitap için çalışmalarınız sırasında yanıt buldu mu?

• Hayır, zaten mümkün değildi...
Ben sadece gazeteciyim. Tespitim, derin dev-

leti yasal sınırları içine çekebilecek güçte bir siyasi iradenin Türkiye'de bulunmadığıdır. Derin devletle mücadele edilmez, kontrol altına alınır. Bu amaçla önce meclislerin, hükümetlerin devlete söz geçirebilmesi, kuralları ve sınırları koyması gereklidir. Eğer devletin derinde çalışan memuru bu kural ve sınırlara uymazsa tutup kulağından yargıya sevkedilmesi lazımdır. Haydi bu işi de başardık diyelim, bu memura ceza kesecek hakim tanıdığınız var mı?

• *Susurluk çetesine ilişkin içinde bir sürü çarptırma ve yalan haber de bulunan bütün bu bilgilerden sonra, Susurluk'u hâlâ 'yerli mesele' saymak mümkün mü? Soğuk savaşın sona ermesi, Sovyetlerin çözülmesi sonrasında MHP kökenli mafyanın uluslararası uyuşturucu, nükleer madde kaçakçılığı faaliyetlerinde özel bir kolaylık gördüğü söylenebilir mi? Aliyev'e yapılacak başarısız Azerbaycan darbesi de bu çerçeve içinde daha bir anlam kazanmıyor mu?*

• Zaten, kitapta Abdullah Çatlı ile ilgili bölümlerin uzunluğu bu sorunuzla ilgilidir. Çatlı, bugün ne ailesinin ne de nostaljik ülkücülerin çizdiği portreye uygun bir profille ölmedi. Belki çok eskiden anlatıldığı gibiydi. Ama 24 yaşında yurt dışına kaçtığında kendisini son yılların en büyük istihbarat operasyonunun ortasında buldu: Papa suikasti... Bu noktadan itibaren kimi zaman Rus, kimi zaman Avrupa, ama çoğunlukla ABD istihbaratının elinde oyuncak haline geldi. Bu yöndeki yakınmalar bizzat Çatlı'nın, Oral Çelik'in, Yalçın Özbey'in ağzından çıktı... Susurluk olayını, Susurluk kahramanlarını Türkiye'nin iç meselesi saymak ya büyük cehalettir veya vatana ihanettir.

• *Bu çalışmanızdan sonra mafyalaşma, çeteleşmenin çözülebileceğine inanıyor musunuz? Hangi ekonomik, politik tedbirler bunu sağlayabilir sizce?*

• Kitapta biraz olsun sayabildim... Türkiye'de ekonomi kayıtdışı da, devlet örgütü farklı mı sanıyorsunuz? Aylardır Türkiye'ye İsrail'den alınıp kaybolan silahların peşinde koşuyoruz. Çatlı, istediği an dilediği sayıda sahte kimliğe ulaşabiliyor. Bunların üstüne, bir de çete gelirlerini örten kayıtdışı ekonomiyi ekleyin, Türkiye'nin neden bu halde olduğu anlaşılır... ◆

Susurluk Belgeleri

Veli Özdemir
Susurluk Belgeleri, II cilt
Scala Yayıncılık, 1997, 1140 s.

Susurluk olayının kilit isimlerinden Ömer Lütfü Topal'ın avukatı Ekrem Marakoğlu "çok şey bilenlerden" biri. Ekrem Marakoğlu, Susurluk olayını şöyle tanımlıyor: (Susurluk) Bir çamaşır sepetidir, kamyon bunun kapağına çarpıp attı, çamaşırlar sepetin içinde duruyor. Herkes sepetin içinde hasmının kirli çamaşırlarını arayıp çıkartmaya, siyasi malzeme olarak kullanmaya çalışıyor. Bunu yaparken kendi kirlilerini, hepsi birlikte de göğsünde 'menfaat' yazan tişörtleri sepetin dibine doğru itiyor."

Ekrem Marakoğlu'nun bu sözleri hem Susurluk kazasıyla ortaya çıkan ilişkileri hem süreç içerisinde Susurluk'u çözme iddiasında bulunan devletin ilgili-bilgili yetkililerinin tavrını hem de değişen siyasi pozisyonuna göre iftar topu gibi kuru sıkı atan politikacıları tanımlıyor.

Susurluk kazasının üzerinden 11 ay geçti. Bu sürede Meclis'te kurulan komisyona yaklaşık 75 bin sayfalık belge ulaştı. Bunların birçoğu basına yansıdı bir çoğu da devletin yüksek menfaati gereği (!) rafa kaldırıldı. Birçok belgenin de, basına yansımasına rağmen, komisyona gönderilmesine bile gerek duyulmadı. Komisyon bu belgelere dayalı bir rapor yazdı. Bu rapor kamuoyunu tatmin etmedi. Hatta bu rapor Susurluk skandalının üzerinin örtülmesinde gergin bir branda oldu. Çünkü, büyük umutlar beslenen komisyonun raporu halk deyimiyle "dağın fare doğurması" ile açıklanabilirdi. Hem Refahyol hem de Susurluk Skandalı'nı çözmek iddiasıyla işbaşına gelen Anasol-D hükümeti, çete ve çete yakınlarıyal bu skandalın üstünü örttü.

Gazeteci Veli Özdemir, komisyon çalışmalarını sürdürürken, Susurluk belgelerini yayınladı. Bize, üstü örtülmekte olan Susurluk Skandalı'nın arka planını anlayabilmemizi kolaylaştıran bir eser sundu. Veli Özdemir bir araştırmacı gazeteci ve bu tür çalışmalarda nelerin öne çıkartılması gerektiğini iyi biliyor. Bu nedenle de kendi yorumunu, olaya ilişkin politik yorum ve değerlendirmelerden daha çok, elde ettiği belgeleri, ifade tutanaklarını bir bütünlük içinde görmemizi sağlıyor.

Veli Özdemir'in *Susurluk Belgeleri* adlı iki citlik bu kitabında yeralan belge niteliğindeki tutanaklar, sepetin içindeki kirli çamaşırların kime ait olduğunu, hangi ilişkiler sonucu kirlendiğini, sepetin üstündeki kirli çamaşırların sepetin dibine nasıl itilmek istendiğini ortaya koyuyor. En önemlisi de Susurluk'un toplu-ma maliyetini...

Kitap, Meclisin yeminli stenograflarının ifadeler alındıktan hemen sonra komisyon başkanlığına sundukları ham belge niteliğindeki ham tutanaklardan oluşuyor. Tarihi açıdan önem taşıyan bu belgeleri Veli Özdemir, noktasına virgülüne dokunmadan olduğu gibi ele geçirip, yayınlamış. Gazeteci Veli Özdemir, elinde bulunan ve henüz yayınlanmamış birçok belgeye de sahip. Bunlardan, farklı bir kurgu ile Susurluk'a ilişkin kronolojik bir çalışma daha yapıyor. Bu çalışmanın içinde sadece çete ve çetenin icraatları değil, skandalın üstünün örtülmesi için girişilen manipülasyonların perde arkası da yeralıyor.

M. TEMİZYÜREK

Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet

ALİ ÇAKMAK

Marx için söylenmişti ama, bütün olağanüstü sistemli, kapsayıcı bir büyük tarih anlatısı kurmaya yönelen çalışmaların sahipleri için genişletmekte çok fazla sakınca yok: "Bütün herkes onun için çalışıyordu, tüm gazeteciler, teknisyenler, araştırmacılar, bilim adamları vs. yaptıkları çalışmalarla farkında olmaksızın, onun dev eserinin yazılması için malzeme sağlıyorlardı."

İlk elde, böyle bir çalışmanın taliplisini kışkırtacak denli çok malzemenin varlığını ve buna ulaşmanın kolaylığını ima eden, bu yüzden de rahatlıkla yanlış anlaşılabilecek bir ifade. Ama bir yandan da, böyle bir anlatı kurmaya yönelecek kişiye, yükleneceği çabanın boyutunu sezdiriyor. Malzemenin bolluk ve çeşitliliğinin ayakbağı olabileceği durumlardan bile , bütün 'her şeyi' kapsayacak, yorumlayacak, anlaşılır kılacak, görünür hale getirecek bir yöntemsel tutarlılık, bütünlükle çıkılmalı, yapıtın kendisi de yaratmak istediği gerilime dayanıklı olmalıdır.

Böyle bir bütünlük örneği olarak Marx'ın verilmesi elbette, çıtanın biraz fazla yüksekte tutulması olarak görülebilir ama, bu tür bir çalışmadan hiç değilse ele aldığı konunun sınırlarını, dolaylarını, hassas noktalarını tartışması, zorlaması ve belirgin kılması beklenmek durumunda. Suat Parlar'ın kitabı, daha baştan, sırf adıyla bile, kendisine ilişkin beklentileri bir kat daha artırıyor: *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet*. Artan sadece beklentiler değil tabii; devlet kavramını tartışmanın güçlüklerinin yanına, bir de gizli devlet'i tartışmanın, kavramsallaştırmanın güçlüklerinden kaynaklanan kaygılar ekleniyor.

Kitabın ileriye sürülen ve kanıtlanmaya çalışılan temel iddiası, Osmanlı'dan T.C.'ye kadar yönetenlerin hükümet etme geleneğinin, çok belli başlı değişmeler yaşanmadan sürdüğü biçiminde özetlenebilir. İddia elbette tartışılır, ama asıl güçlük bu iddianın ele alınan toplumsal formasyonların iktidarı elde etme ve onu kullanma biçimlerinin tartışılması, karşılaştırılması yoluyla değil, daha çok kitapta sık sık tekrarlanması yoluyla kanıtlanmaya çalışılmasında çıkıyor. Kitabın dışında oluşturulmuş bir iddia ile karşı karşıyayız sanki ve kitaba sığmamakta direnen bir iddia bu. Zaman zaman bir imparatorluk ile bir ulus-devleti aynı düzlemde ele almaya, tartışmaya yolaçacak kadar kendi başına buyruk bir iddia.

Suat Parlar
Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet
Bibliotek Yayınları, 1996, 366 s.

> Suat Parlar'ın çalışmasının en önemli zaafı, güncellikle aşırı belirlenmiş yaklaşımı dolayısıyla tartışmanın yürütüldüğü tarihi ve politik düzlemi sık sık birbirine karıştırması.

Kitabın belki de en zayıf bölümü, gizli devletin kurumlaşma tarihinin ve biçiminin araştırıldığı ilk bölüm. Parlar, gizli devletin temelini III. Selim'in attığını ve bunu 1792'de sadrazama ait tüm yetkileri, kendisinin kurduğu 24 kişilik bir gizli komiteye vererek yaptığını iddia ediyor *(s.9)*. Bir başlangıç noktası olarak III. Selim'i aldığı için de, onun yerini daha belirgin kılacak bir tarihi değerlendirmeye ihtiyaç duyuyor. İlerlemeci tezlerin III. Selim'i yenilikçi bir yönetici, reformist bir hükümdar olarak görmesine karşı çıkan Parlar, gerçekte onun Moğollara kadar da uzatılabilecek olan hükümet etme geleneğinin, gizli devletin temelini attığını ileri sürüyor *(s.9)*. Tabii bu durumda ortaya çıkan ilk sorun, eğer bu geleneğin temeli Moğollara kadar uzuyorsa, III. Selim'in yaptığının ancak bir reform olarak değerlendirilmesinin niçin yanlış olduğu sorusuna doyurucu bir yanıt verilmemesiyle beliriyor. Çünkü aslında Parlar da, farkında olmadan bir modernizasyondan bahsediyor ve bu yüzden çıkış noktası olarak III. Selim'i alıyor, ancak problem modernizasyona yüklenen anlamda ortaya çıkıyor.

Modernleşmenin de, hele bir imparatorluktan söz ediyorsak, aslında öne çıkardığı ve bastırdığı güçler olduğunu bu yüzden de sonsuz, ani ve dolaysız bir demokratizasyon olmadığını ihmâl eden Parlar, kaçınılmaz olarak, III. Selim'in yarattığı kurumlaşmaların, "bize bir geleneğin değişim noktalarını işaret ettiği"ni, abartılı bir biçimde iddia ediyor. Buna göre, toplu sürgün, yargısız infaz, saray darbeleri, devlet içi hesaplaşmalar, zengin paşaların mallarının müsadere edilmesi bu geleneğin değişim noktaları oluyor *(s.10, 13)*. Parlar'ın söylediklerini kabul edecek olursak, imparatorlukta daha önce saray darbelerine rastlanmamış olduğuna, sadrazamlarla padişahların son derece uyumlu çalıştıklarına, 'yargısız infaz'a (tarihi olgulara, güncel politikanın dolaysız ve son derece yanlış biçimleriyle bakmanın en çarpıcı örneği) hiç rastlanmamış olduğuna da inanmamız gerekecek. Çubuğu birazdan daha fazla bükmüştür Parlar, III. Selim'in gizli komitesinden önce devlet yönetiminde açıklığın, zaptiye karakollarında şeffaflığın, tüm imparatorluk hudutları dahilinde 'mal-mülk güvenliği'nin hüküm sürdüğüne inanmamızı bekleyecek kadar.

Oysa Osmanlı imparatorluğunun temellerine, iktidar etme yöntemine, saray içi çatışmalara ilişkin bilgilerimiz en azından son otuz yıldır sürdürülen tartışmalarla, bundan çok daha ayrıntılı ve dayanaklarını tarihten alan bir tartışmayı olanaklı kılabilecek zenginlikte.

Parlar, besbelli ki sınıf ilişkilerini, çatışmalarını merkeze alan bir yöntemle açıklamaya çalışıyor tarihi. Açıktan iddia edilmese de, Osmanlı'ya dair çalışmaların 'sarayın tarihi'ni merkeze aldığı, oysa sınıf analizinin 'halkın tarihi'ni yazması gerektiği örtük iddiası, kitabın genel çerçevesini belirliyor. Ancak bunun yöntemine ilişkin çok belirgin ha-

reket noktaları tespit edilemediği için, kitabın bütününe sınıf ilişkilerinin, çatışmalarının, güç dengelerinin analizinden çok askeri-polisiye tekniklerin, bu alandaki gelişmelerin önemsenmesi, vurgulanması gibi bir eğilim hakim oluyor. Aslında bir başka güçlük de, imparatorluk bünyesinde 'pür halkın tarihi'ni yazmanın olanaklarıyla ilgili. Parlar'ın bu alana ilişkin önemli bir saptama, katkı yaptığını söylemek mümkün görünmüyor, hatta bazı tuzaklara düştüğü de söylenebilir. Örneğin, 1793'de halkın kıtlık içinde yaşadığı bir sırada, gizli komiteden Hüseyin Paşa'nın, "Bohemya malı kristal kadehlerde, Fransa ve Macaristan'dan getirttiği şarapları" içtiğini nakletmesi herhalde, halkın tarihini yazmak bakımından çok önemli sayılmamak gerekir *(s.12)*. Halkın tarihini anlatmayı kolaylaştırmadığı gibi, imparatorluğun iç çatışmalarını, gerilimlerini anlamayı da zorlaştıran bir tutum bu.

Parlar'ın çalışmasının en önemli zaaflarından biri de, tartışmanın yürütüldüğü tarihi ve politik düzlemin sık sık birbirine karıştırılması. Güncellikle aşırı belirlenmiş bu yaklaşım, yazarı birbirleriyle alakalı olmayan şeyler arasında benzerlikler kurmaya itiyor: "Öylesine bir kıtlık ki Mısır'da sokaklar insan cesetleriyle dolarken, sonuçları birbirini izleyen acımasızlıklarla dolu olan İstanbul'da ise 'bugünün oligarklarının da özlemini çektikleri milli güvenlik komitesi' durumundaki istibdat organının kararları uygulamaya konuluyor" *(s.10,11)*. Bir başka örnek: "Yargıyı yoksul sınıfların taleplerine kapatan Nizam-ı Cedid anlayışının izleri 'günümüz Eylül hukuku' ile fazlasıyla benzeşmektedir" *(s.12)*. Benzetmenin 'çağlarüstü' niteliği bir yana, Parlar sanki Nizam-ı Cedid'den önce Hz. Ömer adaletinin hakim olduğu bir Osmanlı imgesinin etkisinde kalmış görünüyor.

Olgulara tersinden bakmayı fazla önemsiyor Parlar, bunun da bir sınırı olduğunu hesaba katmıyor. Sözgelimi, şimdiye dek modernleşme çerçevesinde çizilen bir çizgide yan yana düşen eğilimleri bir başka açıdan biraraya getiriyor: "III. Selim'le başlayan bu devlet etme anlayışı yenilikçilik propagandası ile, II. Mahmut, Tanzimat, İttihat ve Terakki ve Kemalizm çizgisini izleyerek günümüze kadar gelmiştir" *(s.13)*. Tersinden bakıldığında doğruyu gösteren bir ayna mı varsayılıyor? İyi ama, o aynayı çok daha evvelden İslâmcılar, muhafazakârlar tam da oraya tutmamışlar mıydı? Geç kalmış bir İdris Küçükömer'i hatırlatmıyor mu bu satırlar?

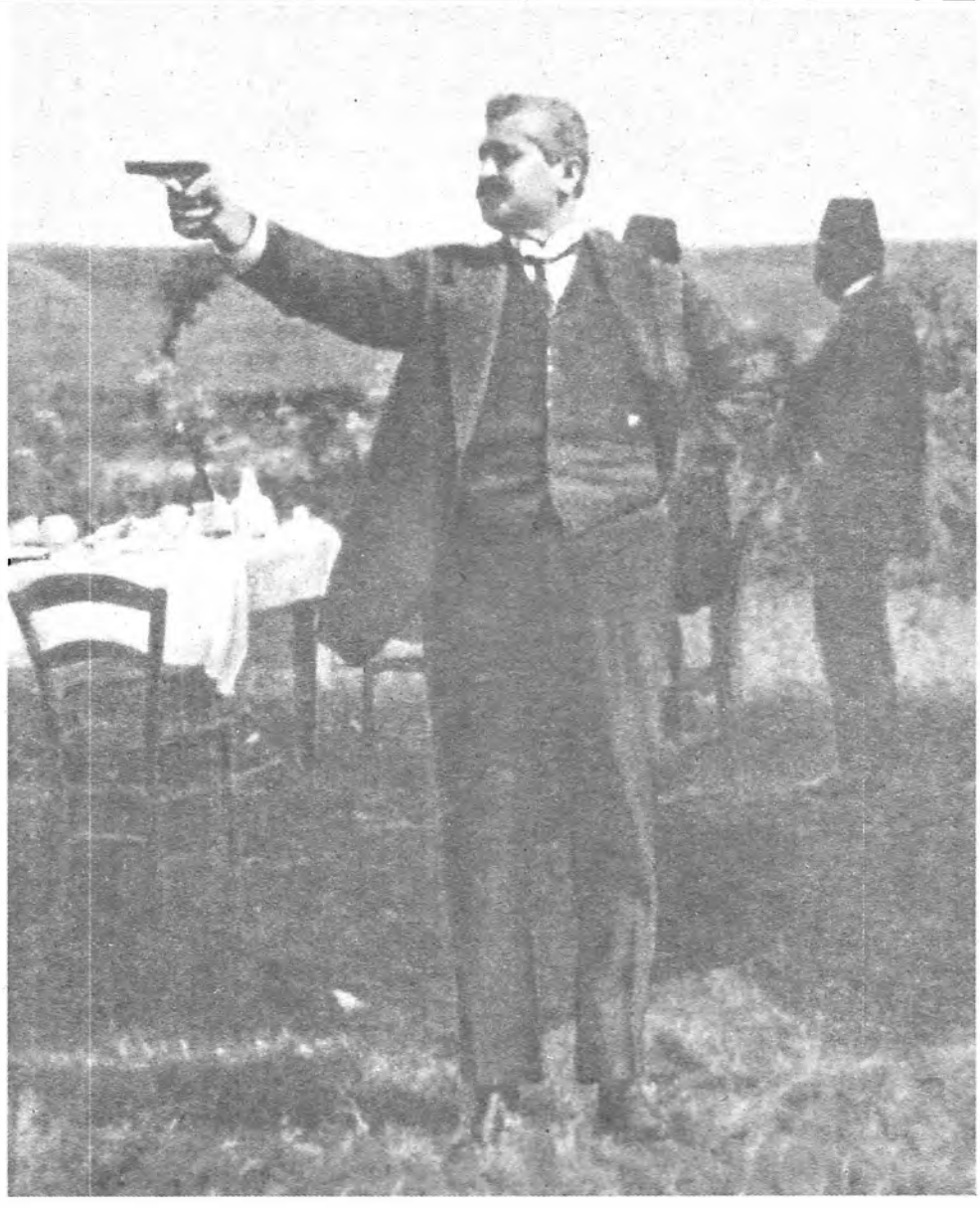

Parlar, Türkiye ile Museviler, siyonistler, İsrail ilişkilerinin temelini Talat Paşa'nın attığını ileri sürüyor.

Üzerinde gezindiği alanın asıl canalıcı sorunlarını ciddi biçimde tartışmıyor Parlar; III. Selim'in merkezileşme projesinin nedenlerinden biri olarak yeniçeri ayaklanmalarını, yeniçeriliğin dayandığı toplumsal tabanı tartışmıyor sözgelimi. Kimilerince işçi sınıfının temeli olarak değerlendirilen, kimilerince esnafla bütünleşmiş gericilik olarak görülen yeniçeriliğe ilişkin bir tahlil bulamıyoruz Parlar'ın çalışmasında. Ya da Tanzimat'ın özel bir çürüme, zaaf mı yarattığı yoksa bizzat kendisinin daha öncelere yayılan bir çürümenin, zaafın sonucu mu olduğunu tartışmıyor yazar. Fazlasıyla 'net' bir bakışı var ve bunun neden böyle olduğunu okura açıklamak konusunda da istekli görünmüyor: "Tanzimat döneminin yarattığı çürüme, yoksulluk, sefalet ve baskı halkın tepkisini açığa çıkarmıştır" *(s.21)*. Tanzimat'ı, Osmanlı egemen sınıfının ideolojik kurumlaşması olarak niteleyen *(s.23)* Parlar, Mustafa Reşid Paşa'yı da "Avrupa sermaye enternasyonalinin çıkarları doğrultusunda, Osmanlı Devletini hassas dengelerin hastalıklı bir organizasyonu haline getiren, Osmanlı devlet adamlarının en iyi örneği" olarak değerlendiriyor *(s.28)*. Basiretli bir devlet adamının varlığı halinde imparatorluğun işlerinin düzeleceği gibi bir yaklaşımı içermenin yanında, M. Reşid Paşa'nın neredeyse birkaç devletin birden 'ajanı' olduğuna ilişkin fazla örtük olmayan bir iddiası da var Parlar'ın: "Devlet içindeki iktidarın komplocu ilişkiler ağına da-

yandığını bilen Paşa, gücünü Fenerli Rum'larla kurduğu yakın ilişkilerden almıştır?" *(s.27).* Buna göre Paşa'yı İngiliz'lerle ilişkilerinde Stefan Vogorides, Ruslarla Aristarki Efendi, Fransız'larla Kallimaki Efendi ve Hollanda'lılarla ilişkilerinde ise Karaca Efendi temsil etmektedirler *(s.28).* Bunun hayli iddialı bir tespit olduğunu kabul etmek gerek, zira Reşid Paşa şimdiye dek sadece İngiliz ajanı olarak bilinir ve Canning'in dikte ettirdiklerini yapmakla suçlanırdı.

Yine de bunların hiçbirini Parlar'ın en cesur tezi sayamayız. Parlar'ın hiçbir gösterişe gerek duymadan, sadece geçerken şöyle bir ifade ettiği ve Osmanlı hanedanındaki paşaların egemenliğini Boyar tipi bir egemenlik olarak belirleyen saptaması kitabın en cesur tezi sayılmak durumunda: "Rusya-Avusturya İmparatorluğu'nun özel çabalarıyla güçlenen Boyar tipi bu aristokrat-bürokratik paşa hanedanları, devlette derin izler bırakmıştır" *(s.28).* Belki de doğrudur ama, kesinlikle özgün bir iddiadır bu ve tüm Osmanlı tarihi tartışmalarını neredeyse kökten sarsacak bir etkisi olacağından kuşku duyulmamalıdır. Sorun da burada zaten, öylesine geçerken ifade edilecek bir şey değildir ve etrafına başlı başına yeni bir tarih tezi inşa edilmeyi gerektirir.

Parlar'ın önemli ve açıklayıcı bir iddiası da İttihat Terakki'den önceki muhalefet hareketlerinin politik, ideolojik biçimlenişlerinde anti-Balkancı karakterin baskın oluşudur. Balkanlardaki milliyetçi hareketlerin Osmanlı'nın dağılması korkusunu tüm muhalefet odaklarına yaydığını düşünen ve bunun Türk milliyetçiliğinin oluşumunda sanıldığından daha fazla önemli olduğunu iddia eden Parlar, zamanla bu korkunun yerini başta Ermeniler ve Kürtler olmak üzere diğer halkların hareketliliğinin almasının, bu tarihi kökler yüzünden daha da kolaylaştığını saptıyor. Ta ki Parlar'ın bizzat kendisi tarafından gölgeleninceye kadar haklılığı hiç tartışmasız bir tez bu. Abdülhamid döneminde bir yandan Ermeni katliamları sürerken, "diğer yandan enternasyonal sermayenin Rum, Ermeni sarrafları ve bankerleri[nin] devlet içinde kilit mevkileri tuttukları" *(s.37)* türünden milliyetçi sayılabilecek bir cümlenin de aynı yazarın kaleminden çıkması şaşırtıcı. Şaşırtıcı ama anlaşılmaz değil. Parlar'ın oldukça abartılı biçimde ve siyasal bir eksene oturtmadan kullandığı 'masonik tehlike' vurgusunun yolaçtığı bir deformasyon sözkonusu. Hem Osmanlı'nın bir halklar hapishanesi olduğundan yakınmak hem de imparatorluk gibi bir toplumsal formasyon içinde diğer halkların yönetsel, maddi ağırlıklarını uluslararası bir komplonun parçası olarak değerlendirmek türünden bir gerilimle de malul *Osmanlı'dan Günümüze Gizli Devlet.* Kaldı ki, diğer halklardan insanların devletin kilit mevkilerini ne kadar tuttukları da çok tartışılır. Çünkü Parlar'ın son derece haklı olarak vurguladığı gibi hem İttihat Terakki döneminin milli burjuvazi yaratma politikaları hem de Cumhuriyet döneminin bu yoldaki utangaç, ama daha sinsi uygulamaları sonucunda Türk burjuvazisi, ilkel sermaye birikimini deportasyon ve katliamlar yoluyla sağlamıştır *(s.79).* Her iki dönemde de Rumlara, Ermenilere, Yahudilere *tuttukları* kilit mevkiler zorla bıraktırılmıştır.

Parlar, Kamuran Ali Bedirxan'ın 1920'lerde asıldığını iddia ediyor. Oysa o, 1970'de Barzani ayaklanmasına katılmıştı...

Parlar'ın İttihat Terakki değerlendirmesi de hayli tartışılır iddialar içermekle birlikte, iddialarının dayanağı biraz daha sağlam sayılabilir. Ancak Parlar'ın belki de haklı olarak, "devletin dağılma tehlikesini bir fobiye dönüştürerek, azınlık grupların bağımsızlık mücadelesine ateş püskür[düklerini]" *(s. 40)* ileri sürdüğü İttihat ve Terakki'yi, tarihi ve sınıfsal koşulları gözardı ederek, Bozkurtların neredeyse dolaysız öncülü sayması da kolay kolay kabul edilebilecek gibi değildir. Daha vahimi ise Teşkilât-ı Mahsusa'yı tümüyle bir katiller, caniler şebekesi olarak niteledikten sonra şunları söyleyebilmesi: "Teşkilât-ı Mahsusa içinde, ülkesine hizmet ettiği inancıyla İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı savaşan idealist kadroyu saygıyla anıyoruz" *(s.67).* Sırf bu cümlenin bile, yazarı, teşkilatın farklı bir karakteri de olabileceği üzerinde biraz daha düşündürmesi beklenirdi doğrusu. Eğer bunu bekleyemeyeceksek, hiç değilse T. Mahsusa içindeki idealist kadroları diğerlerinden ayırmak için yazarın bize biraz yardım etmesini istemek fazlaca tembellik etmek mi olurdu? Belki bunu da bir avantaja dönüştürebilir okur; Parlar okurunu sürekli teyakkuz halinde ve *uyanık* kalmaya mecbur bırakıyor. Ancak böyle okursa bazı maddi hataların farkına varabiliyor okur: Örneğin önemli Kürt şahsiyetlerinden Kamuran Ali Bedirhan'ın 1920'lerdeki Kürt ayaklanmaları sırasında asıldığını iddia ediyor yazar *(s.124),* oysa Kamuran Ali Bedirhan 1920'lerde Almanya'ya sürgüne gider, daha sonra 1947'de Paris'te Kürt İncelemeler Merkezi'ni kurduktan sonra da 1970'li yıllarda ölür. Daha az önemli bir hata da şu: Gladio'nun Avrupa'daki hareket tarzını anlatırken sözettiği havaya uçurulan gazete, *Özgür Gündem* değil *Özgür Ülke* olacaktı *(s.205).*

Parlar'ın çalışmasının Cumhuriyet dönemi ve günümüze ilişkin bölümleri, tehcir ve katliam geleneğinin biraz daha farklılaştırılmış ve içe dönük bir hal almış karakterini yansıtmak bakımından daha yerinde tespitlerle örülmüş. Tabii İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet arasında her bakımdan süreklilik olduğu iddialarını belli bir ihtiyatla karşılamak koşuluyla.

Parlar'ın çalışması, özellikle Osmanlı dönemine ilişkin tespitleri ihmâl edilerek, İttihat ve Terakki ile Teşkilât-ı Mahsusa hakkındaki iddiaları düzeltilerek, Cumhuriyet'e ve günümüze ilişkin değerlendirmeleri de polisiye-komplo teoriler ayıklanarak okunursa, okura ciddi bir malzeme sunar nitelikte.

Asıl önemlisi, Parlar'ın çalışması okura, egemenlerin acımasızlığının değişmediğini anlatmaktan ibaret bir bakışın –salt bunun–, sınıfsal bir analiz iddiasına asla yetmeyeceğini hatırlatıyor. Diğerini zaten biliyoruz; bırakalım gizli devleti, 'aşikar devlet'in de "yüzlerce bozguncuya rüşvet vermektense büyük bir soyguncuya haraç vermek" zorunda kalmaktan doğduğunu çoktan söylememiş miydi Will Durandt? ◆

"X Örgütü..."

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ

Türkiye *Kontrgerilla* denilen ucubenin farkına ilk kez 12 Mart'ta vardı. *Kontrgerilla* ile ilk tanışanlarsa, 12 Mart rejimine karşı siyasal faaliyet yürüten grupların 1971-72 kışında gözaltına alınan üyeleriydi. Onlar, *Kontrgerilla* diye bir kavramı belki de ilk kez gözleri bağlı olarak götürüldükleri sıkıyönetim sorgulama merkezlerinde sorgucularının ağzından duydular. Kimileri askeri, kimileri sivil giyimli, birbirlerine askeri rütbelerle hitap eden adamlar sorguya alınanlara şöyle diyorlardı: "Genelkurmaya bağlı 'Kontrgerilla' teşkilatının elindesin! Burada anayasa yok! Yasalar yok! Yalnızca biz varız! Sorduklarımıza doğru cevap verirsen kurtulursun. Yoksa ölümlerden ölüm beğen..."

Öyle de oldu, insanlar, yaptıkları kadar yapmadıkları şeyleri de *itiraf*'a direndikleri ölçüde *Kontrgerilla*'nın gazabından paylarına düşeni aldılar. Ankara, İstanbul, Adana, Diyarbakır, İzmir askeri cezaevleri ayaklarının tabanları falakada patlamış, bedenleri elektrik akımıyla kavrulmuş, tecavüze uğramış, ruhları örselenmiş insanlarla doldu taştı... Ateş düştüğü yeri yakarmış. İşkence kurbanlarının her türlü maddi ve manevi acının pençesinde örselendikleri bu merkezlerde kendilerine *Kontrgerilla* adını verenleri *işkencecilik*'le özdeşleştirmelerinden daha doğal birşey olamazdı.

Ama bu tutuklulardan biri, Kara Kuvvetleri'nden emekli Kurmay Yarbay Talat Turhan, açık duruşmaya çıktığı ilk günden başlayarak "*Kontrgerilla*"ya başka bir düzlemden bakılması gerektiğini haykırıyordu: "Kontrgerilla, CIA güdümünde politik bir örgüttür. Doğrudan doğruya Pentagon'dan yönetilen dünya karşı devrim örgütünün Türkiye'deki koludur. Atatürk Kültür Merkezi'ni (1971'de) yakan, (1972'de) tersanelerde gemileri batırıp ateşe veren Kontrgerilla'dır... Bütün bu işleri 'sol'a yıkmak için düzmece davalar icat edenler onlardır."

Talat Turhan'ın parmağını ona uzatmasının üzerinden 25 yıl geçtikten sonra *Kontrgerilla*'nın varlığı, onu çevreleyen resmi yalan halesine karşın artık kimse için bir sır değil. Askeri Mahkeme'deki *Savunma*'sıyla (*1971-1974*) *Kontrgerilla*'yı resmi kayıtlara geçirip, belgeleyerek onun bir rivayet olmaktan çıkarılmasını sağlayan ilk kişi olması Talat Turhan'ın tezlerine dikkatle eğilmeyi gerektiriyor.

Talat Turhan
Özel Savaş Terör ve Kontrgerilla
tümzamanlar yayıncılık
1992; 1995, ikinci baskı
Kontrgerilla Cumhuriyeti
tümzamanlar yayıncılık
1993; 1994, ikinci baskı

Talat Turhan'ın parmağını ona uzatmasının üzerinden 25 yıl geçtikten sonra Kontrgerilla'nın varlığı, onu çevreleyen resmi yalan halesine karşın artık kimse için bir sır değil.

Turhan'ın tezleri, yayınlandıkları sırada, *geçmişte gerçekleşmiş olanların* anlaşılması için zihinlerinde nedensel bağıntıların kurulmasına hizmet etmesi bakımından önemliydi. Ancak *post-Susurluk* bir okuma, Turhan'ın özellikle 1980 sonrasında ileri sürdüğü varsayım ve çıkarsamaların, aslında kendisinin bile sandığından daha büyük bir kuvvetle *gelecekte olacak olanlara* da işaret etmiş olduğunu gösteriyor.

Biçim ve içerik

Talat Turhan'ın yakınlarda tümzamanlar yayıncılık tarafından yayınlanmış kitapları (*Özel Savaş Terör ve Kontrgerilla*, 1992; 1995, ikinci baskı) ve *Kontrgerilla Cumhuriyeti*, 1993; 1994, ikinci baskı) bu bağlamda oldukça değerli malzemeyle yüklü. Ancak, her iki kitap da gerek yazarlık, gerekse yayıncılık açısından okuru büyük zorluklarla karşı karşıya bırakıyor; yazarın ve yayıncının, yayın öncesinde çözmüş olmaları gereken bütün edebi ve editoryal işleri okura yıkıyor.

Özel Savaş Terör ve Kontrgerilla ve *Kontrgerilla Cumhuriyeti*, Talat Turhan'ın çeşitli zamanlarda verdiği demeçlerin, konferansların, TV ve basın söyleşilerinin, açıkladığı belgelerin, aktardığı metinlerin, şemaların, düşünceleri, tezleri ve kendisi hakkında başkalarınca dile getirilmiş değerlendirmelerin ve Talat Turhan'ın polemiklerinin karışık bir biçimde (büyük olasılıkla Turhan'ın öngördüğü biçimde) peşpeşe dizilmesinden oluşuyor.

İyi bir editörün elinde işlendiğinde, bu kitapların *hammaddesi* –Talat Turhan'ın bir asker olarak sahip olduğu enformasyon, çevremizde olup bitenlere *profesyonel bir göz*'le bakma ayrıcalığının, *kurmay mantığı*'nın kendisine kazandırdığı öngörü yeteneği ve bugüne bakışını yöneten 25 yıllık fikrî takip– pekâlâ bütün *Susurluk araştırmacıları* ve yakın tarihi anlama çabasındaki okurlar için bir temel metodolojik başvuru kaynağı olacak şekilde yeniden yoğrulabilirdi. Ancak, yayınevinin, Talat Turhan'ın yazılarını basıp ciltlemek (*Özel Savaş ...*'ın baskısının da çok kötü olduğunu belirtmek gerek) dışında onun bu kitaplarda söylemek istediğinin anlaşılmasına editoryal bir katkıda bulunduğunu söylemek güç.

Metinlerin çoğu kez konuşma çözümlerinden oluşmasından doğan kaçınılmaz savrukluğunun yanısıra, apansız, *belgeler* ve *ansiklopedik alıntılar*'la parçalanması; aralarındaki nedensellik *emekli kurmay yarbay* Talat Turhan için malum olsa da, özellikle genç ve sürece dışarıdan bakan okur için açıklama ve bilgi gerektiren çok sayıda olayın, kişi, kurum ve yer adlarının kimi zaman tek bir paragraf içine yığılması, *yazar* Talat Turhan'la okuru arasındaki bağı ister istemez zayıflatıyor.

Örneğin, şu pasaj: "... 5 Haziran 1977 seçimleri öncesinde mahiyeti hâlâ aydınlanamayan olaylara tanık olduk. Kuşkusuz bu olaylar içinde en iğrenç ve en aşağılık olanı

Kontrgerilla'nın solculara mal etmek istediği sabotajdan sonra Marmara gemisi...

> Talat Turhan'ın çeteler konusunun anlaşılması açısından altın anahtar değerindeki yaklaşımının özünü, bütün sırrın Özel Harp Dairesi'nde aranması gerektiği konusundaki ısrarı oluşturuyor.

Taksim Meydanı'nda kurulu kanlı tuzaktı. 1 Mayıs 1977'de, orada 34 vatandaşımız yaşamını yitirdi. Bizim istihbaratımıza göre 34 yerine örneğin 300 kişi ölseydi, 1980 darbesi üç yıl önce 1977'de gerçekleşecekti. Ama bu plan sökmedi. Türkiye seçimlere gitti. Bu arada KKK Org. Namık Kemal Ersun emekliye ayrıldı. Nedeni bugüne kadar aydınlanmış değildir. 1980 yılından sonra Sayın Kenan Evren tarafından bu kişinin en çok para getiren bir kuruluşun yönetim kurulu üyeliğine getirilmesi herhalde boşuna değildi." (*Özel Savaş, Terör ve Kontrgerilla, s.63.*)

Talat Turhan'ın Kasım 1991'de Antalya'da verdiği bir konferansta söylediği bu sözlerde adı geçen Namık Kemal Ersun'un kim olduğu, bu kişinin darbe girişimiyle 1 Mayıs 1977'deki "Kanlı Pazar" arasındaki nedensel bağ, belki de birkaç yüz kişilik özel bir dinleyici kitlesi için yeterince açık olabilir ya da bir sözlü sohbetin avantajlarından yararlanan dinleyiciler, Turhan'a sorular yönelterek aydınlanabilirlerdi. Ama, binlerce kişi için kitaplaştırıldığında bütün bu saptamaların bir arka plana yerleştirilmesi, bütün bunlar olup biterken henüz doğmamış olan yeni okur kitlesi için *darbe teşebbüsü-1977 seçimleri-12 Eylül darbesi* zincirinin, ve metinlerde sözü edilen daha onlarca episodun tarihsel ve politik olarak açıklanması gerekmez miydi?

Öte yandan, Talat Turhan'ın uzmanlık alanında rahatça yol almasına yardımcı olan *profesyonel* yaklaşımı, kendi alanı dışına çıktığında, kendisine ihanet edebiliyor, yapıtının yer yer *deformasyon*'a uğramasına da yol açabiliyor.

Örneğin, şu bölüm: "ABD'nin bir yandan demokrasi insan hakları şampiyonluğa yaparken, diğer yandan Herbert Marcuse'ye (1968'de) geniş olanaklar sağlayarak Marksizmi sulandırmak ve bireysel terörizmi kutsamak gibi bir tutumu benimsemesinin nedenleri üzerinde de durulmuş değildir. Kaldı ki Herbert Marcuse'nin ABD'ye göç etmeden önce ve Almanya'da henüz Naziler iktidar olmadığı bir dönemde, bazı arkadaşlarıyla birlikte Frankfurt Okulu'nu kurup, Marksizmi sulandırma çabalarına girdiği bilinmektedir. Marcuse, Frankfurt Okulunu Amerika'ya taşımış ve başlangıçta Amerikan Askeri İstihbaratı adına, daha sonra CIA adına bilimsel çalışmalarını sürdürmüş ve *'Tek Boyutlu Adam'*, *'Marksizm ve İhtilal'* vb. gibi yapıtlarla bireysel terörizmi kutsamıştır" (*age., s.132*).

Turhan'ın Marcuse ve *Frankfurt Okulu*'na özel bir önemle eğilmesinin nedeni, Marcuse'nin *anarşizm ve terörizm*'i ihya ederek, "anti-komünist iktidarlar ve onların sözcüleri[nin] Marksizm-Leninizm ile terörizmi eş anlamlı tut[malarına] ve Psikolojik Savaşı bu anlayışla yürüt[melerine]" hizmet ettiği inancı (*age., s.132*).

Turhan şu yargıya varıyor: "Bu CIA'nın büyük bir oyunu ve saptırması olup, düzene karşı olan dinamik gençlerin saptanılıp pasifize edilmesi için kullanılmıştır. ABD, dünya gençlerine tuzak kurmuştur" ve kendi cevabını ima eden şu soruyla devam ediyor:"Acaba bu tuzağa ülkemizde 1971 öncesi başlayan ve şehir ve kır gerillası yöntemlerini benimseyen gençler düşürülmüş müdür?" (*age., s.133*).

İyi bir editörün herhalde *Marksizm tarihçiliği* ve *kültür sosyologluğu* iddiasında bulunmadığını varsayabileceğimiz Talat Turhan'ı, tarihsel ve mantıksal tutarlılık açısından, Marcuse'nin içindeki eğilimlerden yalnızca birini temsil ettiği *Frankfurt Okulu*'ndan, CIA'ya, oradan Türkiye'deki *şehir ve kır gerillacılığı*'na ve bu hareketlerin *Kontrgerilla* tarafından manipülasyonu varsayımına böylesine dolaysız sıçranamayacağı, *Frankfurt Okulu*'nu *Marksizmin sulandırılması*'yla özdeşleştiren yaklaşımın bizzat kendisinin başka Marksist yaklaşımlarca *Marksizmi soysuzlaştırmak*'la suçlandığı konusunda bilgilendirmesi beklenirdi.

Öte yandan Marcuse'nin biyografisine ilişkin bir kaç kısa not, Talat Turhan'ın Marcuse'ye atfettiği dünya gençliğinin CIA eliyle *bireysel terörizm*'e yöneltilmesi saptamasının da sorgulanması gerekebileceğini düşündürüyor.

1933'de Hitler'in iktidara gelmesinden sonra ABD'ye yerleşen Marcuse'nin, II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'yla savaşta ABD Kara Kuvvetleri'nde istihbarat analizcisi olarak çalıştığı biliniyor. Marcuse'nin 1951'e kadar CIA'nın atası olan Haberalma Araştırmaları Ofisi'nde yöneticilik yaptığı da biliniyor. Marcuse, bu tarihten sonra üniversiteye dönmüş olsa da bu *"entelektüel"*in kimliğinde *entelijans* (istihbaratçılık) izlerinin bulunduğu bir gerçek. Ancak, Turhan'ın indirgemesindeki paradoks bu *istihbaratçı-düşünür*'ün teorisinin özgül yanının *bireysel*

terörizmi savunmakla bir ilgisinin bulunmayışında. Marcuse'yi tartışmanın odağına yerleştiren, "devrimin asıl gücünün proletarya değil, aydınlar, öğrenciler ve lumpen proletarya (ya da dışlanmışlar)" olduğu biçiminde özetleyebileceğimiz teziydi.. Ne var ki, *Marcuse=kışkırtıcı ajan* eşitlemesi açısından asıl ironik olan, 1968'de ayağa kalkan ABD ve Avrupa'daki üniversite öğrencilerinin, ayaklanmalarını, Marcuse'nin kendilerine tarihsel bir rol biçen teorisiyle rasyonalize etme çabalarına *istihbaratçı-düşünür*'ün *üniversiteyi koruma* –uslu durun!– tavsiyesiyle karşılık vermesi ve daha 1968 bitmeden Marcuse'nin *devrimci idoller galerisi*'nden çoktan yuhalanarak kovulmuş olmasıydı!

Ayrıca Marcuse külliyatında *Marksizm ve İhtilal* diye bir esere raslamadığımızı, buna karşılık *Mantık ve Devrim* (Reason and Revolution) adlı ilk önemli yapıtını 1941'de, 1968'de çok sözü edilen *Tek Boyutlu İnsan*'ı (One Dimensional Man) ise 1964'de yayımladığını eklemek gerek. Marcuse'nin fikirleriyle *şiddet*'in 1968'de Türkiye'deki öğrenci hareketindeki dışsallığı ve bunun CIA tarafından *ihraç ve manipülasyon*'u tezi arasında bir bağ kurabilmek ise, ABD ve Avrupa'da olabileceğine oranla iyice güç. Mübalağa etmeden konuşulacak olursa, *şehir ve kır gerillacılığı*'nın Türkiye'deki simgeleri Mahir Çayan, ve Deniz Gezmiş'in düşüncelerinde Marcuse'nin izlerine rastlamanın neredeyse olanaksız olduğuna, öte yandan *ajan*'lık konusunda kendilerine leke sürülemeyecek pek çok *aydın*'ın 1968 ve sonrasında *silahlı isyan*'ın teorizasyonuna hayli emek vermiş olduklarına da değinmek gerek.

Bunlar, eleştirel bir Talat Turhan okuması yaparken ilk elde göze çarpan kimi *deformasyon*'lar. Konusunu sergilemek açısından çok da gerekli olmayan bütün bu tarihi *tekniksleştirme* zorlamaları, üstelik Talat Turhan'ın yazılarındaki asıl değerli çekirdeğin, uzmanı olduğu alanda kurmay gözüyle yaptığı stratejik saptamaların yalın olarak anlaşılmasını da güçleştiriyor.

"ST 31-15" ve "Susurluk"

Talat Turhan'ın bugün *Susurluk* dolayımıyla tartıştığımız *çeteler* konusunun anlaşılması bakımından bir *altın anahtar* değerindeki yaklaşımının özünü bütün sırrın *Özel Harp Dairesi*'nde aranması gerektiği konusundaki ısrarı oluşturuyor.

Talat Turhan'a göre, Kontrgerilla'nın temelini *ST 31-15 Kara Kuvvetleri Sahra Talimnamesi-Gayri Nizami Kuvvetlere Karşı Harekat* oluşturuyor. Bu belge 25 Mayıs 1964 günü Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın verdiği emirle ve Orgeneral Ali Keskiner imzasıyla yürürlüğe sokulan bir talimname. Uzmanı olmayanlar için ilk bakışta hiçbir anlam içermeyebilecek bir başlık. Ama uzmanının gözünde bunun anlamı, bir NATO ve ABD operasyonunun silahlı kuvvetlerin derununa yerleşerek, ".. adam öldürme, bombalama, silahlı soygunculuk, işkence, kötürüm hale getirme, adam kaçırmak suretiyle tedhiş ve olayları tahrik, misilleme ve rehinelerin alıkonulması, kundakçılık , sabotaj, propaganda ve yalan haber yayma, zorbalık, şantaj" ile "iç düşman" olarak tanımlanan "yurttaşlar"a karşı savaş açması (*age., s.45*).

Aynı şekilde Talat Turhan'ın açıkladığı bir başka belgeden, 1966'da Dağ Komando ve Okul Komutanlığınca yayımlanan "Komando ve Özel Harp Muhtırası"nın "Psikolojik Hazırlık" bölümünden "özel harp" eğitimin amacının "tek eri kendi memleketinin vatandaşlarına karşı savaşmaya hazırlamak" olduğunu anlıyoruz (*age., s.56*).

Ancak daha önemlisi bu operasyon kapsamında anayasa ve yasalara bağlı olmadığı, talimnamesinde açıkça yazılan 'vatanseverler'den oluşan bir yeraltı örgütünün sürekli ve düzenli olarak istihdam edileceğinin daha en baştan kayıt altına alınmış olması (*age., s.27*). Bu *vatanseverler*'den birinin, Abdullah Çatlı'nın 1970'lerden bu yana kanlı ayak izlerini süren herhangi bir okur yazar yalnızca yukarıdaki talinmnameyle yön tayin ederek bile, *Susurluk*'un gerisindeki büyük operasyonun kaynağını aramaya nereden başlanması gerektiğini kolayca anlayabilir.

Talat Turhan yazı ve söyleşilerinde bir başka noktanın altını çiziyor: *Kontrgerilla* bir örgüt değil, bugün varlığı resmen inkâr edilen *Gladio*'nun Türkiye bağlantısının yürüttüğü özel operasyonun adıdır. O yüzden resmen yok varsayılan bu yapıyı "*X örgütü*" olarak adlandırıyor.

Laiklik-Anti Laiklik ve Özel Harp

Talat Turhan'ın kitapları, kendisinden henüz bir ihtimal olarak bile sözedilmediği bir dönemde, içinden geçmekte olduğumuz *post-modern* darbenin koşullarını ve mantığını haber vermiş olması ve bunu *Özel Harp*'le ilişkilendirmesi bakımından da ayrıca değer kazanıyor.

Talat Turhan, 3 Aralık 1990'da Korgeneral Doğan Beyazıt tarafından verilen bir brifingdeki Özel Harp Dairesi'yle ilgili şu açıklamaların altını kuvvetle çiziyor: "Bizim ülkemiz sadece komünist istilaya uğrayacak tek bir komşuya sahip olsaydı, o zaman komünist işgale karşı işgal sahasında mücadele verecek bir teşkilat yeterli olabilirdi. Fakat bizim ülkemiz din ihracından tutun...çeşitli tehditlere tabidir. Dolayısıyla Özel Harp Dairesi anti-komünist değildir. Din devrimine karşı da kullanılacaktır" (*age., s.70*).

Talat Turhan, Gladio'nun bütün NATO ülkelerinde dağıtılmasına karşın Türkiye'de tasfiye edilmeyişini bu yaklaşımla ilişkilendiriyor: "ABD, Körfez Savaşı'nda Türkiye'yi

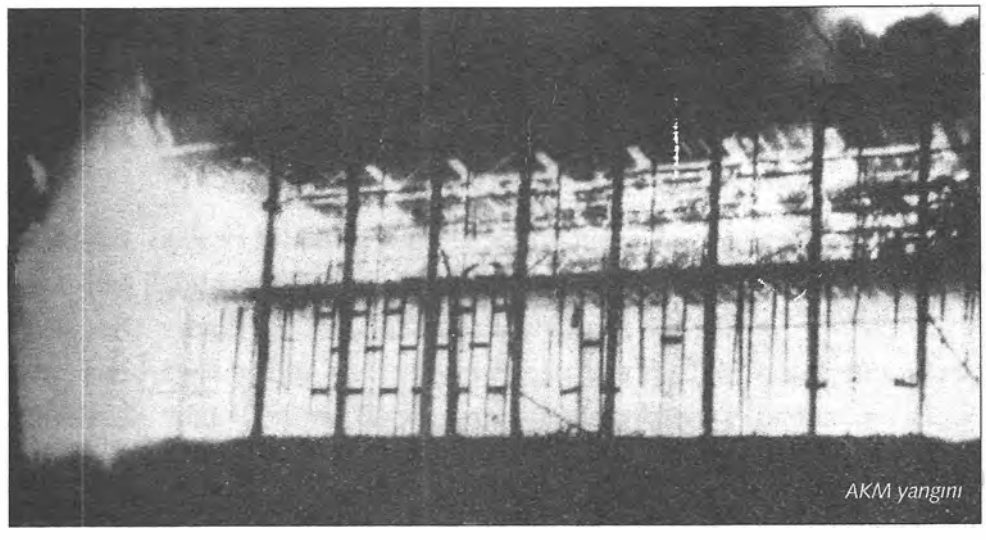

AKM yangını

kullanmak ve bölgedeki üs ve tesislerden yararlanmak için bu bölgeyi savaş alanı ilan etmişti. İran İslam Devrimi'nden tedirgindi... Gelişen İslam radikalizmine karşı bir İslam ülkesini kullanmak İslam alemi içindeki çelişkileri artırmak için bulunmaz fırsattı... Laik-anti laik çelişkisi ile inananlarla inanmayanlar çelişkisini abartmak onların işine gelebilirdi. Böyle bir durumda ülke çapında meydana gelebilecek hoşnutsuzluk ve ayaklanma gibi olaylar olursa ne yapılacaktı? AKKA'da (Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması) onun da çaresi bulundu. Tüm ülke çapında paramiliter güçler yani *X örgütü*, Özel Harp Dairesinin sivil uzantısı indirim kapsamı dışında tutuldu.

"Özel Harp Dairesi, Türkiye sathında 'vatanseverler'in miktarını artıracak, komünistlerin yerine içte ve dışta Müslüman'ı düşman olarak kabul edecekti" (*age., s.69,70*). Talat Turhan'ın bu yaklaşımını ilk dile getirdiği, 1991'den altı yıl sonra, 28 Şubat müdahalesinin ardından yeni *Milli Askeri Stratejik Konsept* askeri yetkililerce şöyle özetlendi: "Şeriatçılık NATO'nun tehdit değerlendirmesinde birinci sıraya yükseldi, bir NATO müttefiki olarak Türkiye için de iç düşman kapsamındadır."

Cumhurbaşkanı ve "X Örgütü"

Talat Turhan'ın bir başka önemli saptamasıysa Kontrgerilla operasyonu'nun Cumhurbaşkanlarını da standard olarak görevli kılması. *ST 31-15* kontrgerilla faaliyetlerinin Cumhurbaşkanının koordinasyonunda yürütülmesini amir. "Bugüne kadar hiçbir cumhurbaşkanı merak edip de kendisine görev veren bu asker talimnamelerinin çıkış noktası üzerinde düşündü mü acaba" diye soran Talat Turhan "başbakanların görevlerinin de kontrgerilla faaliyetleriyle ilgili iddiaları duymazlıktan gelmek araştırmamak, saklamak" olarak özetlenebileceğinin altını çiziyor (*Kontrgerilla Cumhuriyeti, s.137*).

Elbette Talat Turhan'ın yazı ve incelemelerinde dikkati çeken ve kasıtlı olduğunu varsayabileceğimiz bir boşluk var: 1984'ten beri süregiden TSK ile PKK arasındaki olağanüstü kayıplarla ve uluslararası kapsamda süregiden askeri çatışmada *kontrgerilla operasyonu*'nun nasıl işlediği ve bunun bölgeye ilişkin sonuçları.

Bu eksikliği, konuya ilişkin olarak açık tartışma olanağının bulunmayışıyla mı, yoksa Talat Turhan'ın bir *emekli kurmay yarbay* olması dolayısıyla konuya yaklaşımlarının nesnelliğinin tartışmalı hale gelebileceği kuşkusuyla mı ilişkilendirebileceğimizi henüz bilmiyoruz. Ancak elbette, *düşük yoğunluklu çatışma*'nın Talat Turhan tarafından okunuşunu bilmek konuya ilgi duyanlar açısından mutlaka çok yararlı ve değerli olurdu.

Önümüzdeki aylar ve hatta yıllar boyunca *Susurluk*, *Gladio*, *Kontrgerilla* ve *çeteler* konusunda yüklü bir edebiyatın oluşacağına kuşku yok. Her araştırmacının da bu konudaki muazzam bilgi açığımızı kapatmaya kendi ölçeğinde önemli bir katkı yapabileceğini beklemek hakkımız. Ancak, işe başlarken hepsinin, ellerindeki bilgileri gerçeğin mihengine vurmak ve sağlam bir hareket noktası edinmek açısından *pir*'leri Talat Turhan'ın yazılarını dikkatle okumalarında büyük yarar var, yoksa çatışan *çeteler*'in *dezenformasyon* görevlilerinin papağanı durumuna düşmeleri, örneklerinden de gördüğümüz gibi, hiç de küçük bir ihtimal sayılmaz. ◆

Zamanınızı kitap aramak için değil, okumak için kullanın!

PKS
Pandora Kitap Servisi
Pandora Book Service

Hiçbir kitabevinde **47,000** Türkçe ve İngilizce yayını birarada bulamazsınız. Türkiye'nin en büyük Kitap Bilgi Servisi PKS hariç... İster mektupla, ister faksla, isterseniz Internet'ten,

http://www.pandora.com.tr

Dünyanın neresinde olursanız olun sipariş verebilir ve siparişlerinizin dilediğiniz bir adrese gönderilmesini isteyebilirsiniz.

Pk 43 Beyoğlu
TR-80072 İstanbul
Tel:+90(212)292 1064-65
Fax:+90(212)249 4757
e-mail: pks@pandora.com.tr
http://www.pandora.com.tr

pdNDord

Pandora Kitap Servisi, 6 yılda oluşturduğu Türkiye'nin en kapsamlı kitap bilgi bankası ve satış organizasyonu sayesinde istediğiniz kitabı adresinize ulaştırabilmenin adıdır. Bir defada en az 5 kitap sipariş ederek, periyodik katalog ve bültenlerin adresinize gelmesini sağlayabilir, yurtiçi teslimatların gönderimine ücret ödemeyebilirsiniz. Yılda bir Türkiye'nin en geniş ve güncel kitap kataloğu, 2 aylık yeni kitaplar bültenlerimiz ve konu kataloglarımız kitap seçiminizde size rehber olsun. Bulamadığınız kitapları sizin için biz araştıralım, sizi bilgilendirelim. İndirimli kitap listelerimizden yararlanın. Sipariş verdiğiniz her 7 kitaptan en düşük fiyatlı olanı ödemeyin.

Kuşçubaşı Eşref'in Teşkilât-ı Mahsusa Anıları

OSMAN KÖKER

Derin devletle ilgili tartışmalar Susurluk'tan sonra yaygınlaştı. Olayları anlamak için günümüzden daha geriye gitmek ihtiyacı birçok kişi tarafından dile getirilmekte. Bu geriye bakışı, devletin güvenlik güçlerinin hapishaneden çıkarılan adamlarla birlikte çeteler oluşturduğu Teşkilât-ı Mahsusa'ya kadar götürmek mümkün. Teşkilât-ı Mahsusa hakkında bütünlüklü bir araştırma olmadığı için bu örgütte yer alan kişilerin anıları özel bir önem kazanıyor. Bunlardan biri de Kuşçubaşı Eşref'in Hayber anıları.

Eşref Sencer Kuşçubaşı, Abdülhamid'in kuşçubaşısı Çerkez asıllı Mustafa Nuri Bey'in oğlu olarak 1873'te İstanbul'da doğmuş. Kuleli Askeri Lisesi'nde eğitim görürken okul idaresine başkaldırdığı gerekçesiyle Padişah'ın emriyle Edirne'ye sürgüne gönderilmiş. Üç yıllık sürgünden sonra İstanbul'a gelerek askeri liseyi ve Harbiye'yi bitiren Eşref, Makedonya'ya atanmasından kısa bir süre sonra, bu kez babası ve kardeşi Selim Sami'yle birlikte Hicaz'a sürülmüş (1899). Burada konduğu el-Taif Hapishanesi, Mekke'deki Cihad Kalesi ve Medine Kalesi'nden defalarca kaçmayı başaran Eşref, kardeşinin de katıldığı "Arap İhtilal Cemiyeti" adlı bir silahlı grup oluşturarak Medine bölgesinde faaliyet göstermiş. Aynı zamanda Medine komutanı Şükrü Paşa'nın oğlu olan, Padişah'ın yaveri Mustafa Vasıf Bey'i Medine tören meydanında üç tabur askeri denetlerken kaçırmasıyla ünlenen Kuşçubaşı Eşref'in bir başka eylemi de, Padişah'ın her yıl âdet olduğu üzere Mekke'ye gönderdiği hediyeyi (sürre-i hümâyun), devlet otoritesinin aczini göstermek amacıyla çalması. Daha sonra Hindistan, Afganistan, İran ve Türkistan'a kadar uzanan Eşref, Hicaz'a döndükten sonra 1907'de Mısır ve Kıbrıs üzerinden Paris'e geçerek İttihat ve Terakki'ye katılmış. Paris'teki faaliyetler kendisini kesmeyince daha sıcak bir alan olan Makedonya'ya geçmiş. Buradaki faaliyetlerinden dolayı Divan-ı Harp tarafından gıyabında idama mahkûm edilmiş. 1908'de yakalanmasına rağmen, araya bazı paşaların girmesiyle idamdan kurtularak, koşullu olarak salıverilmiş. "Hainane" faaliyette bulunmama koşuluyla, babası ve kardeşiyle birlikte İzmir'de bir çiftliğe yerleştirilerek sakin bir hayat sürdüğü müddetçe kendisine her gün bir altın lira verileceği bildirilmiş. Selim Sami ve Çerkez Reşid'in (Çerkez Ethem'in kardeşi) de aralarında bulunduğu bir grup arkadaşıyla İzmir'de İttihat ve Terakki Cemiyeti hücresi kuran Eşref, bütün Ege'de faaliyet yürütmüş ve Abdülhamid rejimine karşı ünlü eşkıya Çakırcalı Mehmed'le bile işbirliğine girmeye kalkmış. 1908 Devrimi'yle tekrar saygınlık kazanan Eşref ve arkadaşları, Padişah tarafından affedildikleri gibi, İzmir yöresindeki eşkıya takip birliklerinin başına getirilmişler. Ancak bu kez de özellikle yeni oluşturulan Meclis-i Mebusanı'ın üyeleri tarafından yerel ayaklanmaları bastırmakta fazla gayretkeşlik göstermek ve halka sert davranmakla suçlanan Kuşçubaşı Eşref görevinden istifa etmiş; gerçekten bir kenara çekilerek at tüccarlığına başlamış.

1911'de İtalyanların Bingazi ve Trablus'u işgal etmesinin ardından Enver Bey'in (daha sonra Paşa) çağrısı üzerine Kuşçubaşı tekrar sahneye çıkmış ve bu bölgede bir direniş hareketi örgütlenmesinde yer almış. 1912'de Balkan Savaşı çıkınca Enver Bey tarafından geri çağrılarak bir gerilla hareketi oluşturması için Trakya'da görevlendirilmiş. Batı Trakya'daki faaliyetler sonucunda 31 Ağustos 1913'te Gümülcine'de ilan edilen Garbi Trakya Türk Cumhuriyeti'nin hükümetinde "Milli Kuvvetler Komutanı" olarak yer almış. Haziran 1913'te Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinin ardından, İstanbul komutanı Cemal Bey'in (sonra Paşa) emriyle suikastçıları ve suikastın ardındaki örgütü açığa çıkarmak üzere İstanbul'a dönmüş. Muhalefetin susturulması için kullanılan bu operasyonun ardından tekrar Trakya'ya geçerek Edirne'nin geri alınışında bulunmuş. 1914'te Belçika'ya giderek Enver Bey adına Hindistan İhtilal Cemiyeti temsilcileriyle görüşmüş ve daha sonra da Hindistan'da İngiliz egemenliğine karşı, ve başarılı olunursa, Orta Asya'da Ruslara karşı İslam birliği propagandası yapmak üzere kardeşi ve bir grup arkadaşıyla birlikte Hindistan'a gitmekle görevlendirilmiş. Birinci Dünya Savaşı patlak verince, Bombay'a gitmek üzere bindiği gemiden indirilerek İstanbul'a çağrılmış. Savaş sırasında Teşkilât-ı Mahsusa'nın Arabistan, Sina, Filistin, Suriye ve Lübnan sorumlusu olarak çalışmış. Savaşın başında Beyrut'taki Fransız Konsolosluğu'na baskın düzenleyerek, Fransızlarla ilişkide olan Arap milliyetçi hareketleri hakkındaki belgelerin ele geçirilmesini sağlamış.[1] Temmuz 1916'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Osmanlı yönetimine karşı ayaklanarak İngi-

Eşref Kuşçubaşı
Hayber'de Türk Cengi (Teşkilât-ı Mahsusa'nın Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Bey'in Hayber Anıları)
Yay. Haz. Philip H. Stoddard-H. Basri Danışman,
Arba Yayınları, İstanbul, 1997, 296 s.

•

Philip H. Stoddard
Teşkilât-ı Mahsusa (Osmanlı Hükümeti ve Araplar 1911-1918: Teşkilât-ı Mahsusa Hakkında Bir Ön Çalışma)
Çeviren: Tansel Demirel, Arba Yayınları,
İstanbul, 1. baskı: 1993, 2. baskı: 1994, 204 s.

Eşref Bey, 1905'de Necd'de Bedevi kıyafetiyle

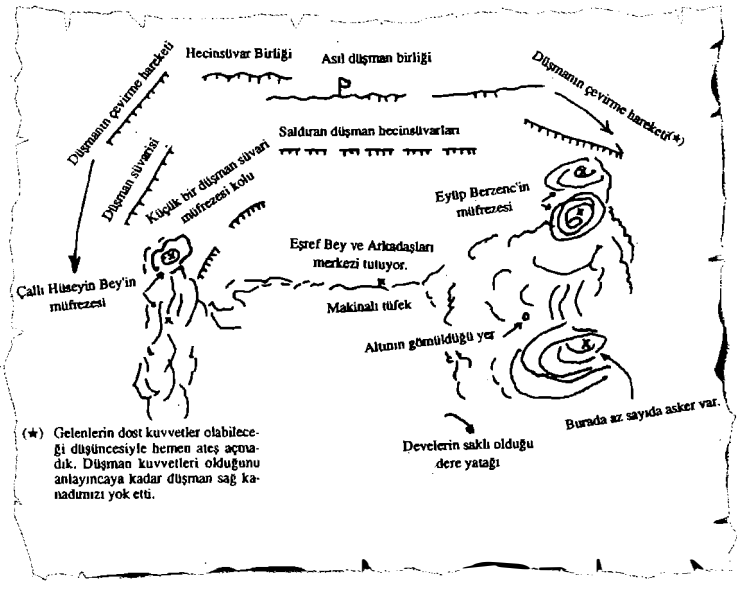

Hayber Savaşı'nın krokisi

> Stoddard, Teşkilât-ı Mahsusa'yı hem II. Abdülhamid'in hafiye sisteminin devamı olarak hem de Osmanlılar için yeni bir şey olarak koyar: Bilgi toplayıp buna göre hareket edecek Batılı anlamda bir politik ve askeri istihbarat örgütü fikrini Osmanlı Devleti'ne yerleştirmek için bir İttihatçı liderin bilinçli olmayan bir girişimidir Teşkilât-ı Mahsusa.

lizlerle işbirliğine girmesinin ardından, Kuşçubaşı Eşref, Enver Paşa tarafından, kendisiyle bağlantılar kesilen Yemen'deki Osmanlı kuvvetlerine para götürmekle görevlendirilmiş. Bu görevi sırasında isyancı Arap kuvvetleri tarafından Hayber'de yaralı olarak yakalanan Kuşçubaşı Eşref, İngilizlere teslim edilmiş. 1919 sonuna kadar Malta'da esir kalan Eşref, yurda dönüşünde İstanbul'da, Yunanlılara karşı yürütülen mücadele için silah, para ve adam toplamak amacıyla eskiden Teşkilât-ı Mahsusa mensubu olan subayların kurduğu bir gruba katılmış. Daha sonra Adapazarı bölgesi Kuva-yı Milliye komutanlığı yapmış. Savaş sonunda ise Çerkez Ethem'le birlikte Yunanlılarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle "150'likler" listesine alınmış. Daha sonra affedilmiş ve 1964 yılında ölünceye kadar İzmir yakınındaki çiftliğinde yaşamış.[2]

Eşref'in 1916'da Arabistan'daki mücadelesini kendi ağzından anlatan kitap Dr. Philip Hendrick Stoddard ve Hasan Basri Danışman tarafından yayına hazırlanmış. Bir dönem Amerikan Dışişleri Bakanlığı Haber Alma ve Araştırma Dairesi'nin Türkiye bölümünde uzman olarak çalıştığını hatırlatmamızın, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ilgi alanına pek uzak olmayan bir meslekten geldiğini vurgulamak açısından önemli olduğunu düşündüğüm Philip H. Stoddard, bu konuya Princeton Üniversitesi'nde doktora çalışması yaparken ilgi duyar. Doktora tezinin konusu, 1908-1918 döneminde Osmanlı Devleti ile Arap milliyetçi hareketi arasındaki ilişkilerdir. 1955-1957'de Türkiye'de, 1961-62'de Mısır'da bu konudaki literatürü tarar. Konunun bir tez için çok kapsamlı olacağını anlayınca, tez konusunu Teşkilât-ı Mahsusa ile sınırlandırır. 1963 yılında tamamladığı "*The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the Teşkilât-ı Mahsusa*" adlı doktora tezinde, çok uzun tutacağı için, Kuşçubaşı Eşref'in son Arabistan görevine yer vermez. Doktora çalışmaları sırasında Kuşçubaşı Eşref ve yayıncısı Cemal Kutay'dan kopyasını aldığı defteri ayrıca değerlendirir. Defterin metninin Osmanlıcadan İngilizceye çevrilmesinde Stoddard'a yardımcı olan emekli diplomatlardan H. Basri Danışman ise, Türkçe basımda Stoddard'ın deftere yaptığı eklerin çevirisini üstlenmiş.

Eşref Bey'in Malta'da yazdığı bir defter dolusu anıları,[3] bir paragraflık bir "Önsöz"den sonra, 1916 Ağustos başında Harbiye Nazırı Enver Paşa'yla Ortaköy'deki köşkünde yaptığı görüşmeyle başlar. Bu görüşmeyi aktarışında Kuşçubaşı'nın Enver'e nasıl bir saygı ve bağlılık içinde olduğunu hissetmemek mümkün değildir. (Defterin tümünde Enver Paşa'ya gösterilen saygı, Cemal Paşa'ya karşı gösterilmez.) Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in ayaklanmasının ardından tüm bağlantıların kesildiği Yemen'deki Osmanlı kuvvetlerinin paraya ihtiyacı vardır. [4] Harbiye Nazırı Enver Paşa, Eşref Bey'in bu kuvvetlere 400 bin altın liraya yakın bir parayı götürmesini istemektedir. Hemen plan yapılır. Eşref Bey, bir takanın sadece motor kısmını alarak, bir grup arkadaşıyla birlikte İstanbul'dan hareket edecek. Şam üzerinden Medine'ye varıldıktan sonra, Medine'nin batısında Bahr-ı Ahmer (Kızıldeniz) sahillerine inilecek. Burada bir yelkenli kayık satın alınarak motor buna monte edilecek ve görülmemek için gündüzleri sahile yanaşarak, geceleri ise Bahr-ı Ahmer'in gemilerin geçemeyeceği kısımları takip edilerek yol alınacak.

Defterin bundan sonraki sayfalarını, isteyenler Enver Paşa'nın "force spéciale"inin çalışma tarzını anlamak, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Arap milliyetçi hareketleri ve Arap halklarının Osmanlı ve İngiliz kuvvetleriyle ilişkileri vb. konularda bilgi almak için okur; isteyenlerse sadece bir macera romanı niyetine. Macera romanı niyetine okuyacaklara, Eşref'in İstanbul'da satın aldığı motorun bin bir aksilik yüzünden bir türlü sökülüp trenle sevk edilemediğini, aylar sonra Medine'de ellerine geçtiğinde ise, Bahr-ı Ahmer sahillerinin Şerif Hüseyin'in kuvvetleri tarafından tamamen tutulmuş olduğunu çıtlatayım. Eşref'in, "şimdi de makine, benzin, gaz ve her şey elimizde mevcuttu yalnız sahil yoktu" diye özetlediği bu durum karşısında, karadan yani çölden başka yol kalmamıştır. Çölde ise iki kafileye ayrılırlar. Birinci kafile paranın önemli bir kısmını Yemen'e ulaştırırken, başında Kuşçubaşı'nın bulunduğu ikinci kafile Emir Abdullah'ın yirmi bin kişilik kuvvetleriyle çarpışmak zorunda kalır. Eşref'in yaralı olarak yakalandığı çarpışmada, kafiledekilerden önemli bir kısmı ölürken diğerleri de esir düşer. Eşref'in İngilizlere teslim edilmesi ve Kahire'de sorgulanmasıyla devam eden anılar, Malta'ya getirilmesiyle sona erer.

Kitapta defter metninden önce, "Eşref Bey'in Hayber Cengi hatıralarını geniş bir bağlam içine yerleştirmek", "yazarın (yayına hazırlayanın) Eşref Bey'le ilişkisini ve eliniz-

deki çalışmanın nasıl ortaya çıktığını anlatmak" ve "okura manüskriyi tanıtmak" amacıyla Philip H. Stoddard tarafından kaleme alınan bir "Sunuş" yazısı yer alıyor.

Defter metninden sonra ise Stoddard'ın metne eklediği notlar, Kuşçubaşı Eşref Sencer, kardeşi Selim Sami Sencer, en yakın adamı Arap Musa, Cemal Paşa ve metinde adı geçen başka bazı kişiler hakkında biyografik bilgiler, birinci ve ikinci kafilelerdeki kişilerin listesi, Eşref Bey ve Hayber çarpışması hakkında başka eserlerden alıntılar, esere katkıda bulunanların özgeçmişleri, defterin üç sayfasının kopyası, harita, kroki, fotoğraflar ve dizin eklenmiş.

Ana metin kadar değerli olan bu ekler hakkında, kitabı okumayı düşünenlere, aradıkları hiçbir dipnotu gönderilen sayfada bulamayacaklarını, defter metninde iki krokiden bahsedilmesine karşın ekte sadece bir kroki bulunduğunu ve haritanın İngilizce olarak bırakıldığını hatırlatmak isterim.

Stoddard'ın yine Arba Yayınları tarafından yayımlanan doktora tezi, Teşkilât-ı Mahsusa'nın Arap ülkelerindeki faaliyetleriyle sınırlı. Bu faaliyetler, İttihat ve Terakki yönetiminin Teşkilât-ı Mahsusa aracılığıyla yerli Müslüman halkı savaşa kanalize edebilmek için İslam birliğini öne çıkardığı, İtilaf devletlerinin ise Arap milliyetçi hareketlerini teşvik etmeye çalıştığı bir coğrafyada geçmesi bakımından da ilginç.

Stoddard bu kitabında, Teşkilât-ı Mahsusa'yı hem II. Abdülhamid'in hafiye sisteminin devamı olarak hem de Osmanlılar için yeni bir şey olarak koyar: Bilgi toplayıp buna göre hareket edecek Batılı anlamda bir politik ve askeri istihbarat örgütü fikrini Osmanlı Devleti'ne yerleştirmek için bir İttihatçı liderin bilinçli olmayan bir girişimidir Teşkilât-ı Mahsusa. Örgüt ayrıca askeri ve yarı askeri harekâtlarda çeteleri yetiştirmek ve yönlendirmek gibi bir askeri rol de üstlenmiştir. Teşkilât-ı Mahsusa, Avrupa tarzında bir örgüttür; Osmanlı'nın Batı'ya açılmasının –belki de bilinçli olmayan– bir sonucudur.

Stoddard'ın bu çalışmasında da, Kuşçubaşı Eşref'in kaleme aldığı (bir kısmı Cemal Kutay tarafından yayımlanan) anılar, onunla yaptığı özel görüşmeler ve mektupları en önemli kaynakları oluşturuyor. En azından başka kaynaklardan topladığı bilgileri yazar sürekli olarak Kuşçubaşı'ya teyit ettirmiş.

Kitabın sonuna konulan eklerden birinde Stoddard'ın tespit edebildiği Teşkilât-ı Mahsusa üyelerinin listesi yer alıyor. Kuşçubaşı Eşref'in de "teşkilatta faaldi" diye onayladığı bu kişiler arasında, daha sonra Cumhuriyeti döneminde önemli görevler alan kişiler de bulunuyor.

Teşkilât-ı Mahsusa hakkında ulaşabildiğim en ciddi çalışmalar olan Stoddard'ın kitapları okunduğunda bile örgüt hakkında tam bir tablo ortaya çıkmıyor. Zaten Stoddard da eserini "ön çalışma" olarak nitelendiriyor.

Teşkilat hakkındaki araştırmalar daha çok anılara dayanıyor. Örgütün en tepesindeki iki kişiden Enver Paşa'nın bu konuda bir şey yazmadan öldürüldüğü, Süleyman Askerî'nin ise intihar ettiği dikkate alınırsa, en üst düzey anılar Kuşçubaşı'nınkilerdir. O da teşkilatın son yıllarını göremeden esir düşmüştür. Her anı metninin subjektiflik taşıma riski vardır; ama Türkiye'deki tarih editörlüğü konusunda Stoddard'ın başka kaygıları da var: "[Cemal] Kutay, kısa bir süre önce, Türk ihtilal hareketlerinin yirmi bir ciltlik bir tarihini tamamlamış, ayrıca Selim Sami ve Orta Asya'da Teşkilât-ı Mahsusa faaliyetleri üzerinde bir eser yazmıştır. Eşref Kuşçubaşı'nın Malta'da esir kampında yaşadıklarına dair hatıralarını Kutay'ın yayınlayışı özellikle ilgi çekicidir. Ne yazık ki, Kutay'ın yirmi bir ciltlik tarihi bir gösterge sayılabilirse, *'Tarihe Benden Haberler'* ve *'Malta Esarethanesi'*ni yayına hazırlayışı hayal kırıklığı yaratacaktır. Pek az Türk editör, bir kimsenin hatıralarının, gereksiz ve çokluk yanlış ekler yapılmadan olduğu haliyle yayınlamakla yetinmektedir."[5]

Bir başka yerde ise aynı konuda daha "iyimser" dir: "Eşref Kuşçubaşı'nın hatıralarına gelince... Gerçi o (...) yayınlaması için Cemal Kutay'a vermiştir, ama kendisi hâlâ dinçtir ve editörün hayalgücünü gemleyecek denli de inatçıdır."

Teşkilât-ı Mahsusa hakkında toplu bir arşiv bulmak imkânsızdır. Teşkilat hakkındaki bilgilere ulaşılacak belgelerin önemli bir kısmı da, yenilip geri çekilen birlikler tarafından, düşmanın eline geçmemesi için imha edilmiş olmalıdır. Enver Paşa'nın teşkilat üyelerine son görev olarak belgeleri imha etme emri verdiği de söylenir. Teşkilatın faaliyetlerini ortaya çıkarmaya yönelik olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılmış ciddi bir tarama yoktur. Stoddard başta olmak üzere araştırmacıların Genelkurmay Başkanlığı Arşivi'nde araştırma yapmasına da izin verilmemiştir. Kurtuluş Savaşı'ndaki istihbarat faaliyetleri hakkında çeşitli kitaplar yayımlayan Genelkurmay, Birinci Dünya Savaşı'ndaki istihbarat faaliyetleri konusunun üzerine gitmemektedir. Sanırım daha çok Teşkilât-ı Mahsusa'nın 1915'teki "Ermeni Tehciri"ndeki rolünün açığa çıkmasından korkulmaktadır. Kuşçubaşı'nın, özellikle sayıları otuz bine ulaştığı sanılan Teşkilât-ı Mahsusa üyeleri ve ajanlarının açıklanmasında başka bir kaygısı daha var: Böyle bir listenin yayınlanmasından Yakın Doğu'da birçok devlet adamı rahatsızlık duyacaktır. Çünkü liste onların Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Türkler için neler yaptıklarını ve karşılığında ne kadar para aldıklarını gösterecektir. ◆

DİPNOTLAR

[1] Daha sonra Arap milliyetçilerinin yargılanmalarında delil olarak kullanılan bu belgelerin ele geçiriliş biçimi, Osmanlı Devleti'nin resmi kuvvetlere yaptırmayı siyaseten veya hukuken sakıncalı bulduğu "pis işler"i Teşkilât-ı Mahsusa'ya yaptırması bakımından tipik bir olaydır.

[2] Kuşçubaşı'nın yaşamöyküsü için Stoddard'ın kitabı temel alınmıştır. Yalnız Stoddard, Eşref'i Milli Mücadeleye İzmir bölgesinden katar ve bazı tarihleri karıştırarak, 1923'teki Lozan Antlaşması'yla Ankara hükümetine 150 kişiyi yurda sokmama hakkının tanınmasını 1919-20'ye taşır. Stoddard'a göre Eşref Malta'dan serbest bırakıldığında kendini "150'likler" listesinde bulur. Daha sonra affedilerek Milli Mücadeleye katılır. En sıradan tarih okurunun bile fark edeceği böyle bir hatayı yazar nasıl yapar, yayınevi redaksiyonu iki kitapta da nasıl atlar, akıl ermez.

[3] Stoddard, Kuşçubaşı'nın bu anıları kendisi de Teşkilât-ı Mahsusa üyesi olan esaret arkadaşı Tanin gazetesi başyazarı Muhittin (Birgen) Bey'e dikte ettirdiğini belirtir. Halbuki Muhittin Birgen 1917'de İstanbul'da gazetenin başındadır ve savaş esirlerinin konduğu Malta adasında bulunması için hiçbir neden yoktur.

[4] Başka kaynaklar, bu paranın Arap kabilelerinin İngilizlere karşı satın alınması için kullanıldığını yazar.

[5] Türk editörlerin, anı kitaplarını yayımlarken genellikle gereksiz ve yanlış ekler yapmasını eleştiren bu cümle, her iki kitapta çeviri ve düzelti konusundaki özensizliği ortaya koyması bakımından da ilginçtir.

Madalyonun iki yüzü: Roald Dahl

SEVİN OKYAY

Roald Dahl, adını bildiğim, hakkında birçok şey okuduğum, yazdıklarının bir kısmını da okumuş olduğum bir yazardır ama, onunla gerçek samimiyetimiz, benim Yapı Kredi Yayınları'nda, *Doğan Kardeş* sorumluluğunu üstlenmiş olduğum döneme rastlar. Dahl'ın *Doğan Kardeş* çocuk kitapları dizisinde daha önce de bazı kitapları çıkmıştı. Gündemdeki kitabı ise, çevirisi önüme gelmiş *Matilda*'ydı. Neredeyse iki ay boyunca *Matilda* ile yatıp kalktık. O kitapta redaktör olarak çok emeğim olduğunu söyleyebilirim, son haliyle de iftihar ediyorum (Nirengi noktası tamamen kaymış film hakkında ise bir şey söylememek en iyisi). Kitap Fuarı'nda kapış kapış *Matilda* sattık. Ben de standda duruyordum. Yanımıza gelen küçük ve ciddi insanlar, Roald Dahl'ın yeni kitabı var mı diye soruyorlardı. Hatta daha da yenisi çıkacak mı diye merak içindeydiler. Çıkacak dedik, çünkü o sıralarda çıkacağını sanıyorduk. Ben "*The BFG*"yi çeviriyordum, Gönül Çapan da "*The Witches*"ı. (Çevirdiğim hürmetlice bölüm, hâlâ hatıra olarak durur). Sonra telif hakkı sorunları çıktı, tonla para istediler. Özellikle işin Quentin Blake ayağı hayli pahalıya maloluyordu anladığım kadarıyla. Ama Quentin Blake çizimlerinin can verip yumuşatmadığı bir Roald Dahl (çocuk) kitabı da, bana sanki tam bir Roald Dahl kitabı değilmiş gibi geliyor. Dahl kitaplarının Türkiye'deki son durumunu ise, tam olarak bilmiyorum.

Ancak kesin olan bir şey var: Birçok hatırı sayılır rakibinin varlığına rağmen Roald Dahl, çocuk yazarlarının herhalde en tanınmışı ve etkilisi. Çocuklar için yazmaya hayli gönülsüzce başladığı halde, sonuçta eşi menendi görülmemiş bir ticari başarıya ulaştı. Dünyanın en popüler yazarlarından biri olduğuna ise hiç kuşku yok. Büyükler için yazdığı hikayeleriyle olmasa bile, adı geçen çocuk kitaplarıyla Türkiye'de de tanınıyor. Dışarıda, kişiliğiyle de hayli tüyler uçurtmuştu. Biyografisine ilişkin olarak *The International Herald Tribune*'da Stephen King (Mahut şahıs olup olmadığı konusunda bir veri yok) imzasıyla çıkan bir yazıyı hatırlıyorum. Büyük bir ihtimalle, Jeremy Treglown'ın bu yazıda çok yararlandığım kitabı *Roald Dahl: A Biography*'si. Üstadın üstadlığını reddetmese de, insan olarak (aşağı-yukarı) alçak herifin biri olduğundan, ilk karısı aktris Patricia Neal'e de hayatı zehir ettiğinden falan dem vuruyordu. Yazarlığı konusunda ise, genelde "üstad"lığı kabul etmekle birlikte, bir-iki ufak itirazı vardı.

Bunda şaşacak pek bir şey yok. Roald Dahl'ın yazdıklarının erdemleri, artı ve eksileri hep tartışılmıştır. Yazarın kendi kişiliği ise, belki daha da çok sayıda ve yoğun tartışmanın konusu olmuştur. Savaş kahramanı, casus, her derde deva uzman, hayırsever, bitmez tükenmez trajedilerin üstünden gelmeye çalışan bir aile babası; ama aynı zamanda fantezilerini kovalayan biri, bir zorba; ırkçılık ve kadın düşmanlığının da aralarında bulunduğu birçok şeyle suçlanmak için, tabir caizse "kaşınan", elinden geleni ardına koymayan bir adam. Dahl'ın kendisi de, eleştirilere hedef olmayı amaçlayan bir promosyon kampanyası yürütürdü sanki, boyuna başına iş açardı. Ayrıca, tamamen kendine özgü bir üslubu ve geniş bir hayal gücü olsa da, bazen başkalarının fikirlerini ödünç almaktan geri kalmazdı. İnsan olarak, birçok kişi onu sever ve kendini ona borçlu hissederken, bunlardan bazılarının da aralarında yer aldığı başka birçok kişi de ondan nefret ederdi. Bir yakınının dediği gibi, hakkında söyleyebileceğiniz her şey doğruydu.

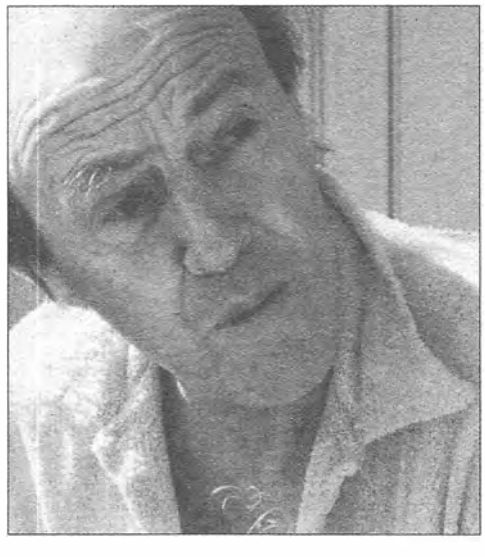

İlginç bir anekdot, hem yazarın kimliği konusunda sağlam ipuçları veriyor hem de Dahl'ın hayatı ile yazdıkları arasındaki bağı ortaya koyuyor. Hikâye, 1944 baharında, Müttefiklerin Fransa'yı işgalinden altı hafta önce Washington D.C.'deki İngiltere Büyükelçiliği'nde geçiyor. Nisan ayında büyükelçiliğe, Büyükelçi Lord Halifax adına bir mektup gönderilmiş. Yazan kişi, Halifax'ın bir okul kitabı için ona yardımcı olmasını bekliyor. Amacı, New England'daki genç Amerikalı erkeklerin cinselliğe bakışlarını iyileştirmek. New England okullarındaki ahlâkî duruşa model olarak İngiliz özel okullarını alacağını bildiriyor. Dördüncü Halifax Vikontu Büyükelçi de, onu İngiliz erkeksiliğinin mükemmel bir örneği olarak gören kişi için, bu modelin ta kendisi.

Cevap, Büyükelçilik mührüyle kapatılmış bir mektupla bir hafta sonra geldi. Genç bir büyükelçilik görevlisi, mektubu Lord Halifax'a o sabah verdiğini, Lord'un mektubu defalarca okuduğunu iddia ediyordu. Cevap uzundu, coşku doluydu. Halifax, konu üzerindeki derin tecrübesini başkalarına aktarma fırsatından pek hoşnut kalmışa benziyordu. Çok seyahat etmiş, hayli şey yaşamış, hatta çapkınlıkla bile suçlanmıştı. Olağandışı hareketlilikte bir cinsel hayatı olmuştu ve başarısının sırlarını gençlere aktarmaktan memnun olacaktı.

Sabık Dışişleri bakanı, sabık Hindistan Genel Valisi Lord Halifax'ın bu mektuptan da, cevabından da haberi yoktu elbette. Önemli kararlar verilmesi gereken zor bir dönemdeydi. Zaten resmi yazışmalarını hep genç elçilik görevlileri gerçekleştirir, Halifax sadece üzerlerinde ufak düzeltmeler yapardı. İngiliz özel okullarında cinsellik meselesine gelince, bu onu tamamen es geçmiş bir yazışmaydı. Yazışmada Lord'un yerini, genç bir Büyükelçilik görevlisi almıştı. *Amcam Oswald*, yani *The Visitor*'u (Ziyaretçi) okumuş olanların hemen tahmin edebileceği gibi, bu

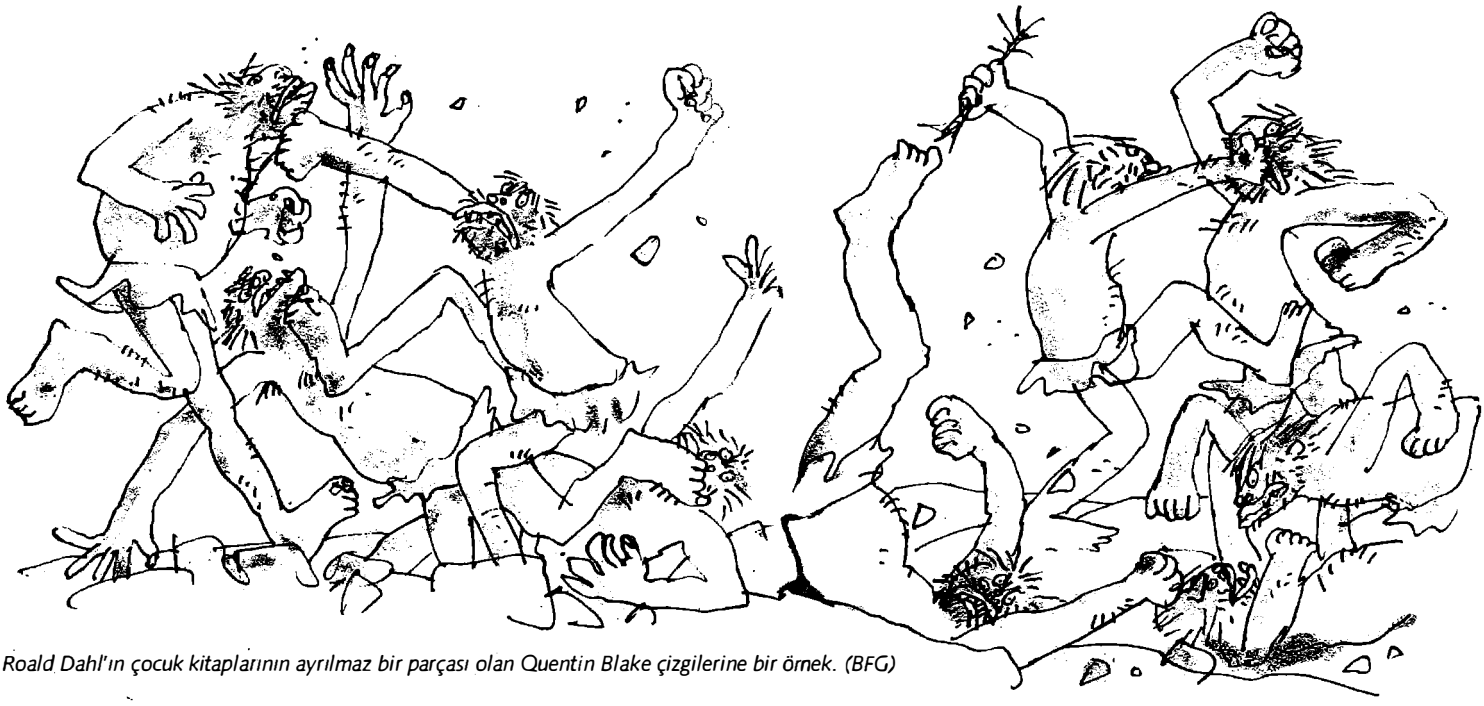

Roald Dahl'ın çocuk kitaplarının ayrılmaz bir parçası olan Quentin Blake çizgilerine bir örnek. (BFG)

görevli Roald Dahl'dı.

Lord Halifax'a hayli uzak olduğu bir şöhret kazandıran Dahl, Yunanistan'daki savaşta ikinci kez uçağıyla yere çakıldıktan sonra Kraliyet Hava Kuvvetleri'ndeki aktif savaş pilotu görevini bırakmak zorunda kalmış, 1942'de, yirmibeş yaşındayken Hava Ataşesi Yardımcısı olarak Washington'a gelmişti. 1.95 boyunda (dedesi de 2.10'luk bir devdi), spora son derece yatkın (her zaman öyle olmuştu), yakışıklı, ağzı laf yapan savaş kahramanlarına o sıralarda Washington'da pek rastlanmıyordu, ABD savaşa henüz girmişti. Gerçi sonradan savaş kahramanlarının sayısı arttı, bu durum da Dahl'ın hiç hoşuna gitmedi ama, o yıllarda fiyakası yerindeydi.

Onu etkileyen, manevi babası olan kişilerden ilki, bu sıralarda Washington'da çalıştığı petrol kralı, gazete sahibi, sanat eserleri koleksiyoncusu ve siyasal ağırlıklı kişi Charles Marsh'dı. Neredeyse Dahl kadar uzun boyluydu, elli küsur yaşındaydı, güçlüydü. Birbirlerine ilk görüşte sempati duydular, Marsh genç adam için kalıcı bir rol modeli oldu. Yaptığı iyiliklerin karşılığını hep alan, herkesi kontrol etmekten hoşlanan bir adamdı. Koruması altındaki kişilerden bir başkası da ABD'nin müstakbel başkanı Lyndon B. Johnson'dı. Marsh'ı seven-sevmeyen herkes, onun kendini beğenmişliğinden yaka silkerdi. Doğrusu, tıpkı Johnson gibi Dahl da bu konuda ondan geri kalmıyordu. Zaten Marsh'a cazip gelen de buydu. Virginia'daki kır evinde oturur, herkesi çekiştirir, hoşça vakit geçirirlerdi.

Zengin ve güçlü Amerikalı ile Dahl'ın dostluğu, Marsh'ın ölümüne kadar sürdü, hamisinin ailesiyle ilişkisini onun ölümünden sonra da kesmedi. Ayrıca, sanat eseri koleksiyonculuğuna gene kendisini etkilemiş bir adamla, ressam Matthew Smith'in eserleriyle başlayan yazar, Marsh için bu işi sürdürdü. Görsel sanat eserleri topladı, hatta (ne yazık ki) Tooth Galerisi ile ressamın arasına girerek, o sıralarda hayli yaşlanmış olan Smith'le tatsız bir olay da yaşadı. "Parson's Pleasure" adlı harikulade hikâyesinde, antika eser toplayıcılığının cılkını çıkaran birinin başına gelen felaketi anlatırken, konuya hakim olduğu da hemen hissedilir. Ne var ki, o sıralar Dahl'ın aklını en fazla kurcalayan şey, nasıl Marsh gibi zengin, herkese hakim birisi olabileceğiydi. Ciddi bir sorun, çünkü çocukluğuna dönmeyi de aynı derecede istiyordu. Roald Dahl, günün kaygılarından sıyrılarak kaygısız çocukluğuna dönme eğilimi güçlü olan bir insandı. Ablasıyla babasının aniden öldüğü dört yaşından sonraki günlere...

Dünyanın en ünlü çocuk kitapları yazarı olmak, ideal bir çözümdü elbette. Oysa çocukları sevmesine ve ilk profesyonel yazılarından biri bir çocuk hikayesi olmasına rağmen, Dahl'ın hiç de böyle bir niyeti yoktu. Onu ünlü ve zengin yapacak bu mesleğe ancak kırklı yaşlarında tam olarak atıldı. Hem de istemeye istemeye. Önce yayımlatmakta zorluk çektiği hikayeleriyle (bir de romanı vardı) parlak bir başarı kazanmış, ama çok geçmeden kendisine duyulan talep azalmıştı. 1960 Ağustos'unda tedirginlik ve şüphe içinde yazarak tamamladığı ve oğlu Theo'ya adadığı *Charlie and the Chocolate Factory* (Charlie ve Çikolata Fabrikası) ise, bu birinci sınıf yazarın kendine dünya edebiyatında benzersiz bir yer edinmesinin ilk adımı oldu.

Dahl, çocuk kitapları sayesinde, Marsh'tan çok daha güçlü biri haline geldi. Çocukların küçükken okudukları şeylerin onların bir yetişkin olarak biçimlenmesine yol açtığı düşünülürse, okurlarının sayısı milyonları bulan Dahl'ın da ne kadar etkili olduğu anlaşılır. Kitapları dünyanın her yanında biliniyor, okuyan milyonlar arasında ortak bir kerteriz noktası oluşturuyor. Kendi ülkesi İngiltere'de, Avrupa'da, ABD'de, Güney Amerika'da, Asya'da, hatta kibarca "anti-siyonizmi" diye tanımlanan Yahudi düşmanlığına rağmen, İsrail'de de. *Charlie and the Chocolate Factory* Çin'de iki milyonluk bir ilk baskı yapmıştı! Sadece İngiltere'de 1980 ile 1990 arasında ciltsiz çocuk kitapları on bir milyondan fazla sattı. Bu rakam, aynı dönemde doğmuş çocukların toplam sayısından fazlaydı! Dahl öldüğünde, ortalama olarak her üç İngiliz çocuktan biri her yıl ya onun bir kitabını alıyor, ya da bir Dahl kitabı ona hediye ediliyordu.

Roald Dahl gerçi yazar olarak 1940'lı yılların sonlarında adını duyurdu ama asıl şöh-

rete, hayatının son 28 yılında, yani 1962'den itibaren erişti. *James and the Giant Peach* (James ve Dev Şeftali), *Charlie and the Chocolate Factory* (Charlie ve Çikolata Fabrikası), *George's Marvellous Medicine*, *The Twits*, *Revolting Rhymes*, *The BFG*, *Dirty Beasts*, *The Witches* (Cadılar), *Matilda* ve iki anı kitabı: *Boy* ile *Going Solo* hep bu dönemde yazılmış kitaplardır. Peki ama böylesine maço, hırslı ve iddialı bir adam nasıl oldu da hayatının bu kadar büyük bir bölümünü çocuklara adayabildi? Bunun bazı nedenleri dış koşullardan kaynaklanıyor. Edebiyat piyasası, editörlerin gücü, çocukların artan kültürel bağımsızlığı gibi. Ama kişisel nedenler de var.

Norveçli Harald ve Sofie'nin oğulları, çok çocuklu bir evin en sevilen çocuğuydu. Babası o küçükken ölmüştü. Sofie, hayatının ondan sonraki kısmını, kocasının ilk evliliğinden iki çocuğu da dahil olmak üzere, Dahl çocuklarına adadı. Tek oğlu Dahl, annesinin gözbebeği ve ilginin merkeziydi. (Bir hanım arkadaşı Dahl'ın ailesini "bir anne ve binlerce kızkardeş" diye tarif ediyor. Ondan hemen nefret etmişlerdi, çünkü eşi menendi olmayan oğullarına kimseyi layık görmüyorlardı.) Annesi Sofie'yle arasında yazılarına da yansımış (özellikle "Only This" adlı hikâyesi) özel bir sevgi, yoğun bir ilişki vardı. Hayatındaki kadınlardan esirgediği sevgiyi, annesine kayıtsız şartsız sunmuştu. Dahl, sahiden kadın düşmanıydı. Dişilerin sadece insanlar değil, hayvanlar âleminde bile daha tehlikeli ve vahşi yaratıklar olduğunu düşünürdü. Büyükler için yazılmış hikâyelerinde bu inancını ifade ettiğine rastlarız sık sık. Ayrıca, kendinden daha güçlü kadınların hakimiyeti altındaki saplantılı adamları anlatmayı da severdi.

Dahl ailesinin çocukları, kendilerini Norveç'e ait hissederek büyümüşler, bir Norveç kilisesinde vaftiz edilmişler ve ülkenin dilini öğrenmişlerdi. Norveç'te geçirdikleri tatiller, ülkenin kendisi ve Sofie'nin neredeyse tümü de kadın olan ailesinin anlattığı masallar onu hem insan hem yazar olarak etkiledi. Dahl'ın hikâyelerindeki Kuzey Avrupa masalları etkisini es geçmek zordur. Cadılar ya da tekinsiz yaşlı kadınlar bu hikâyelerde büyük rol oynar. Ama 1920'li yıllarda Galler'de yaşayan çocukların cadılardan korkması pek şaşılacak bir şey değildi. *Boy*'un dört bölümü, Llandaff'da bir şekerci dükkanı olan, sıska, bıyıklı, ekşi ağızlı, ufak tefek bir yaşlı kadının da yer aldığı bir olayı anlatır. *The Witches* ise, hem bu cadı olayını hem de İskandinav atmosferini vurgulayan bir kitaptır (Birçok Dahl kitabı gibi, onun da filmi var). Dahl'ın dahil olduğu altkültürde, insanın annesi dışında her kadın cadı olabilirdi.

Ayrıca Roald Dahl, hedefi büyükler olduğu zaman bile çocuklara hitap eden bir büyük gibi konuşurdu. Bunu da iyi bilirdi, çünkü hikâyelerini önce çocukları üzerinde denerdi. Çocuklarına çok düşkün bir babaydı. Onlarla sanki babaları değil de, anneleriymiş gibi ilgilenirdi. Bildiği tek çocuk bakma, yetiştirme yöntemi buydu çünkü. Özellikle oğlu Theo'ya karşı büyük sevgisi vardı. Zorbalık etmediği tek kişiydi o. Dahl'ın tek oğluydu, yani çocukluğu boyunca aradığı şey olabileceği tek kişi: Bir erkek çocuğun babası. Oğlan henüz bebekken bir kaza geçirince (New York'ta dadısı onu gezdirirken, bir taksi bebeğin arabasına çarpmıştı), tipik Dahl tepkisini gösterdi: İdareyi eline aldı ve yardım alabileceği herkesi zorladı. Dahl'ın hayatında üstesinden geldiği böyle çok trajedi vardır.

Baskı ve intikam, aldatma ve büyü üzerine kurulu modern halk hikayeleri, çocukların (gerek onun kendi hayatındaki, gerek hedef okuyucu kitlesi olarak) varlığıyla, Dahl'ın kaleminden daha sıcak, komik, fantastik ve daha iyi yazılmış olarak çıktılar (Onbeş yıl sonra bulduğu illüstratörü Quentin Blake'in eşsiz sanatı da bu konuda büyük pay sahibidir). Buna karşılık, Dahl'ın kendisi de meslek hayatı boyunca bir yazar olarak gelişmeyi sürdürdü hep. Gitgide daha iyi kitaplar yazdı. Onun yazdıklarında da, tıpkı halk masallarında olduğu gibi, derinlerdeki, yaygın bir özlem ve korkular ön plana çıkar. Aslında çocuk kitaplarında da, tıpkı büyükler için yazılmış kitaplarında olduğu gibi, hakkında yazdığı kesimi akla gelebilecek her türlü felakete uğratırdı. Bu çifte standart, hoş bir şaka gibidir. Ayrıca Dahl, ancak büyüklerle bilmiş çocukların anlayabileceği espriler yapmaktan da hoşlanırdı. Zevksizliğin de bir tür zevk olduğunu düşünürdü (özellikle çocuklar söz konusu olunca). Bu özellikler, onun editörleriyle çok takışmasına neden oldu. Yıllar sonra kavga ettiği halde çok anlaştığı, çok şey borçlu olduğu Stephen Roxburgh dışındaki editörleriyle takışmak için sadece böyle nedenlere ihtiyacı yoktu zaten. Roald Dahl, eleştirilmekten ve yaptığı işin beğenilmemesinden nefret ederdi.

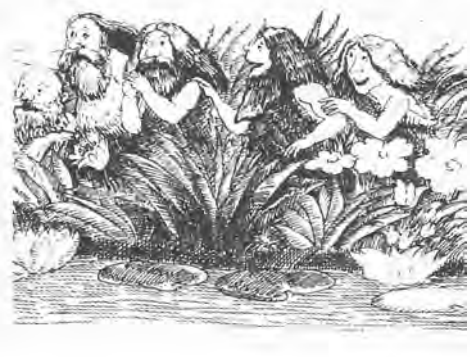

İnsanların Dahl'a bakışları için söylenecek tek şey, onun hakkındaki fikirlerin birbirine taban tabana zıt olduğudur. Eğer onu tanıyan herkese inanacak olursanız, Dahl'ın hem melek gibi iyi hem şeytan gibi kötü olduğunu düşünebilirsiniz. Zaman zaman, ikisi de doğru olabilirdi. Daha da önemlisi ise, onun kendi kendisiyle uzlaşamayan bir adam oluşuydu. Aslında taban tabana zıt olan, başkalarından çok, kendi içinde O'ydu. Olduğu şeyler ve olmak istediği şeyler arasında parçalanmıştı sanki. Istırabının büyük kısmı, kendi kafasındaki çelişkilerden doğuyordu. Tatminsiz mükemmeliyetçiliği ise, hem en iyi, hem de en kötü yanlarını ön plana çıkarıyordu. Evet, Dahl hakkında söylenen, söylenebilecek her şey doğruydu. Mesele, onun size hangi yüzünü göstermeye karar verdiğine bağlıydı. İstikrarsızlıkları da şovun bir parçasıydı sanki. Tanıdığı herkesten 10-15 santim uzun, sarsak sarsak yürüyen, delici bakışlı, bir sigara tiryakisinin kısık sesine sahip bu adam, tam bir şovmendi. Hollywood'dan nefret ettiğini söylerdi ama, kendisinin de bir oyuncudan, bir büyücüden farkı yoktu. *Charlie and the Chocolate Factory*'deki Mr. Willy Wonka tam olarak Dahl'ın kendisi sayılmaz belki ama, hayli benzediği de bir gerçek.

Hem Tory yanlısı hem de anarşistti. Çocuk hikayeleri bir anlamda yıkıcıydı, hedonist çağrışımları vardı. Yayımlanmaya başladıkları 1960'lı yıllardaki popülerliklerinin bir nedeni de budur. Ama aynı zamanda muhafazakar ve nostaljiktiler, otoriteyi dile getirirlerdi. Bu sayede de anne-babalar tarafından beğenildiler. Çocuklarını yetiştirirken bu bölünmüşlük sorunlara ve acıya yol açtı. Ama zaten bu özelliğinin sonuçlarından biri de, kendisinin dertten tasadan hoşlanmasıydı.

Yazdıkları ya da söyledikleriyle insanları tahrik etmek hoşuna giderdi. Buna karşılık gerçek bir trajedi söz konusu oldu mu, sorunu çözmek için Dahl'dan iyisi de bulunmazdı. Belki de aslında onu bir yazar olarak değil de kaprisli ve başarılı bir işadamı olarak görürsek, Dahl'ı anlamak kolaylaşır. Para peşinde koşmaktan hiç utanmazdı. Çeşitli girişimleri için diğer insanlardan yüzü zerre kadar kızarmadan yararlanır, bu girişimlerin hepsine "iş" adını verirdi. En azından, vasiyetinde öyle diyordu. Ailesi ticaretle uğraşan bir aileydi, babasıyla amcası ticaret sayesinde servet sahibi olmuşlardı. Bununla iftihar ederdi. Onun telif hakları da şimdi bile yılda milyonlarca sterlin getiriyor. Birçok başarılı işadamı gibi, soyut düşünceyle ilgilenmezdi. Entelektüellik tahammül edemediği bir şeydi. Buna karşılık, dehaya saygı duyardı. Cesarete, pratikliğe ve kendisinin "pırıltı" dediği şeye de. Bunlar aslında kendi özellikleriydi, çocuk kitaplarında da okuyucularını bu özellikleri takdir etmeleri için teşvik edip durdu.

Aslında hiç büyümedi. Davranışlarının çoğu, kendi arzusu hilafına olgunlaşmaya itilmiş, vakitsiz ama kalıcı bir yetişkinlik şovuna mahkum edilmiş bir çocuğunkilere benzerdi. Yetişkinler için yazdığı hikayelerin bazıları, İkinci Dünya Savaşı'nın başından bu yana herhangi bir İngiliz yazar tarafından kaleme alınmış en akılda kalıcı hikâyelerdir. Ancak, bu hikâyelerin çoğunda gereksiz bir erkeklik kanıtlama hevesi göze çarpar (İlgili ve başarılı olduğu bir alandı). Noel Coward, *Someone Like You*'yu yayımlanır yayımlanmaz okumuş ve güncesine şunları yazmıştı: "Hikayeler pırıl pırıl, hayalgücü de harika. Ne yazık ki hepsinde alttan alta bir zalimlik damarı ve kasvetli bir nahoşluk, bir de garip biçimde ergence bir cinsellik vurgulaması dikkati çekiyor."

Belki hepsi kalıcı olmayacak ama, en iyileri (son yıllardakiler) ve özellikle '*The BFG* ebedi hayata kavuşabilir. Dahl, konu seçimi ve üslubuyla, kendisi ile karakterleri ve okuyucu arasında ortak ve özel bir masal havası yaratırdı. Hepsini içine alan, saran, paylaşılan bir atmosfer. Masal üslubunda, hem güldürür, hem ağlatırdı. İlk kez *The Gremlins* projesi vasıtasıyla tanıştığı Hollywood'u sevmediğini iddia eden, ama orada da şansını deneyen bu showman, zamanında senaryo yazdı, sonunda başkalarının elinden geçen senaryolar üzerinde çalıştı (işbirliği gerektiren çalışmalarda hiçbir zaman başarılı olamamıştır), kitapları sinemaya uyarlandı (*James and the Giant Peach, The Witches, Matilda,* vb.), hikâyelerinden yola çıkan kişiler onun fikirlerini filmlerinde kullandılar. Örneğin, Quentin Tarantino'nun "Four Rooms/ Dört Oda"daki episodu, Dahl'ın "*Man from the South*"unun çok yakın bir uyarlamasıdır.

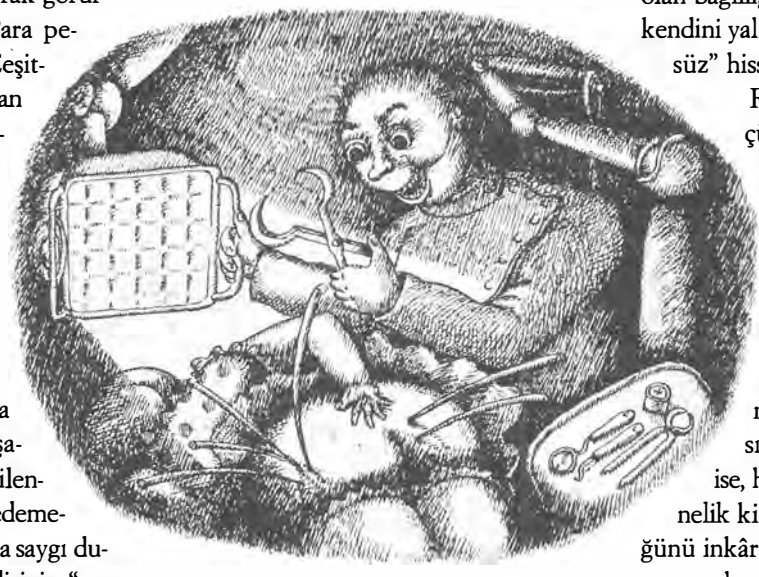

Dirty Beasts içindeki Rosemary Fawcett çizgilerinden biri.

Onun çocuk kitaplarında çocuklar, ailelerinden medet ummadan her şeyi kendi başlarına halleden yalnız bireylerdir. Zaten aileleri çoğu kez "baş düşman" mevkiine oturmuştur. Gerçi Matilda'nın bir erkek kardeşi vardır ama, kıymet-i harbiyesi olmayan salak ve duygu yoksunu bir oğlancıktır bu. Ana karakter olan diğer çocukların ise, kardeşi yoktur. Hikâyelerinin çoğunda öksüz yetim olarak karşımıza çıkarlar: *Katina*, *Pig* (Domuz), *James and the Giant Peach*, *The BFG*, *The Witches* (Cadılar) gibi. *Danny the Champion of the World* gibi diğerlerinde ise, kardeşi olmayan bir çocukla onu tek başına büyüten bir anne ya da baba, ya da manevi anne-baba arasında yoğun bir ilişki söz konusudur. Çocuk edebiyatında sıkça rastlanan bir durum. Belki de yazarlar da çoğunlukla kendilerini tecrit edilmiş hisseden kişiler oldukları için. Dahl çok daha sonraları bir söyleşide kendisine ana çocuk karakterlerinin bu özelliği hatırlatıldığı zaman şaşıracak ve ilk ağızda, böyle bir ortak özelliğin varlığını inkâr edecekti. Ne var ki, ailesine olan bağlılığına rağmen, o da hayatı boyunca kendini yalnız, güvensiz ve bir anlamda "öksüz" hissetmişti.

Roald Dahl'ın kendi mitine ne ölçüde inandığını söylemek zor. Kendini gerçekten o kadar çok beğeniyordu muydu, yoksa numara mı yapıyordu, bilemeyiz. Ancak, onu anlatacak tek bir cümle kurmam istenirse, Treglown'un kitabında bir bölüm başlığı olan şu cümleden başkasını bulamam: "Sen kesinlikle haksızsın, ben haklıyım." Yazar olarak ise, hem çocuklara hem büyüklere yönelik kitaplarıyla Roald Dahl'ın üstünlüğünü inkâr etmek imkânsız. Hayalhanesinin sınırı olmayan, hiçbir şeyden korkmayan (hatta tehlikeden ve kavgadan hoşlanan), kendine özgü o enfes çifte standardıyla en alışılmış ve benimsenmiş şeyleri bir anda altüst edip içini dışına çıkarabilen birinci sınıf bir yazardı. Bugün öyle ve inanıyorum ki, dünya durdukça öyle olacak. ◆

TÜRKÇEDE ROALD DAHL

Bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de özellikle çocuklar için yazdığı kitaplarla tanınıyor Roald Dahl; *Çarli'nin Büyük Cam Asansörü* ile *Çarli'nin Çikolata Fabrikası* Can Yayınlarınca basıldı. Yapı Kredi Yayınlarından çıkan kitaplar ise *Büyülü Parmak, James ve Dev Şeftali*, *Yaman Tilki* ve *Matilda*. Roald Dahl'ın 'büyükler için' yazdığı kitaplardan *Amcam Oswald*'ı Dahl'ı tanımayan bir yetişkin okusa, herhalde çocuğuna *Matilda* alırken biraz düşünürdü. *Amcam Oswald*, cinsellik ve rezillik üzerine kurulu, zekice yazılmış keskin bir mizah örneği. Oswald sayesinde Dahl, Picasso'dan Marcel Proust'a dek pek çok ünlüyü en mahrem yanlarıyla hicvetmek fırsatını buluyor. Yine Can Yayınlarından çıkan *Son Perde* ise, Dahl'ın korku, gerilim ve mizahı birarada harmanlayan kısa öykülerinden oluşuyor. Bu son iki kitabın küçüklere tavsiye edilmeyeceği aşikâr. Ama Dahl'ın çocuk kitapları büyükler tarafından da zevkle okunabilir...

Herkesin dolabında en az bir ceset

EMİNE BORA

Bir söyleşide, "sanırım ben yıkımı, yıkımın getirdiği bozuklukları, savrulan insanları bir yandan da seviyorum" diyen Sema Kaygusuz, herkesin içindeki zayıf, hastalıklı, arızalı, problemli ya da daha doğrusu o kötücül yanı bulmaya çıkmış gibi.

İlk bilincin, çocukluğunu bir bilinçaltı gibi içinde taşımasını andıran, 'en masum çağda, çocuklukta işlenilen, cam kavanozlara kapatıp hava aldırılmayan suçları' gözler önüne seriyor. Ancak çocukluk giderilemiyor ve suçların masumiyeti de kalıcı değil...

Koleksiyon yapmak için rengarenk kelebekler arzularken, hesabına yeşil, etli çekirgeler düşen bir çocukluk. Tutkala bulayıp sonra da canlı canlı toprağa gömdüğü çekirgelerin rahat vermediği bir kadın. Gömülen ve unutulan bu çocukluk günahı zaman içinde, çalınmış ya da kaybedilmiş bir hazineye dönüşür. "Bazıları yaşamlarına iftira atarak soluk alırlar" *(s. 34)*. Bir türlü tutunamadığı hayatla, yeşil çekirgelerinin beyaza bulanmış cesetleri yardımıyla, bunların üzerinden ilişki kurmaya çalışmak da yaşama iftira etmenin bir başka biçimi değil mi? Vicdanları asıl rahatsız edecek olan da belki, geçmişte takılmış kalmış bu kadınla cürüm ortaklığıdır.

Bizim unuttuklarımızı, unutmak zorunda olduklarımızı unutmayan, bir yerlere sürekli not alan, anımsatan, kahramanları aracılığıyla yaşanır kılan biri bu yazar. Herkesin dolabındaki en az bir cesetin (hiç değilse gömülmüş bir çekirgenin) varlığından şüphe etmeyen bir ses tonu ile anlatıyor ne anlatacaksa.

Bir kadın sesi aracılığıyla söylenen, yüze vurulan şeyler... Despot, gaddar, sarhoş, korkak ve dilenci; katilini içinde taşıyan kurban gibi, insan içine, aynı anda tümünü sığdırabilir, sığdırmıştır.

İhaneti, düşkünlüğü, suçu, zorbalığı, ara yerde kalmışlığı hatırlayan, unutmayan ve unutturmayan öyküler.

Çitlembik Yiyen Ölüler'de yıllar önce ölmüş annenin mezarındaki ortancaları sularken ona, aşık olduğu kadından bahseden oğul, okura oldukça duyarlı, hassas ve hüzünlü bir portre çizer. Mutsuz çocukluk, anne-

Sema Kaygusuz
Ortadan Yarısından
Can Yayınları,
1997, 108 s.

nin yitimi, karşılıksız aşk mevzuu zaten daha ilk baştan çok ayartıcıdır. Ancak durumun (ve kuşkusuz okurun) ciddi, acıklı, biraz da mazoşistik (ruh halini) atmosferini dağıtan beklenmedik bir şey olur. Oğulun mızmızlanmasına artık daha fazla dayanamayan ölü anne, bir iki çift nasihat etmek amacıyla mezarından dışarı çıkar. Bu absürd durum anne ile oğul arasındaki zaman zaman son derece komikleşen konuşmayla sürer. Gecekonduda büyüyüp düğünlerde darbuka çalarak geçinen oğulun, önce ünlü bir fotoğrafçı sonra da büyük bir şirketin ortaklarından biri haline gelesiye kadar olan hikâyesini dinleriz önce. Sonra 'titretip kendine döndürme' faslı başlar. Oğulun romantik, saygıdeğer, biricik, acıklı aşk öyküsü annenin tarafından bakıldığında normal, sıradan, basit,

bencilce ve giderek ihmâl edilebilir görünmektedir. Oğul, ulaşamadığını abartan sersem sevdalı, sevdiği kadın ise hayranlık uyandırıcı olmak bir yana, son derece sıradan birine dönüşmüştür.

Çöp Torbası Evren adlı öyküde, oldukça ciddi bir bilimkurgu kokusu almak mümkün. "Kendini asmadan önceki haliyle konuşan" ve "cennetinde pezevenk, cehenneminde gardiyan" olmaktan yakınan bir Tanrı'nın ağzından aktarılıyor öykü. Çaresiz Tanrı'nın kendini asmadan önce giderek artan bir öfkeyle anlattıkları ise fazlasıyla içler acısı. Ayakları haricindeki her yerlerini, özel hazırlanmış katalogdan seçme şansı tanınmış (aslında bunu talep etmiş) şaşkın kulların yedikleri herzeler kayda değer. Neredeyse kopmak üzere olan incecik belleri, taşıyamadıkları göğüsleri, narin parmaklarıyla ne kuğu ne ceylan ne de papatya olan garip kadınlarla, her şeyin büyüğünü isteyen, yamru yumru kasları ile ne fil ne aslan ne de çınar olabilen tuhaf erkekler. Hiçbir şeye sevinmeyen, şaşırmayan, yaratmayan, kahraman olamayan, âşık olmayan, okumayan, yakıştıramadıkları için artık sevişmeyen, yalnız hayran hayran kendini seyreden bu uyrukların çaresiz Tanrısı elbet kendini asar.

Sema Kaygusuz'un öykülerinde daha çok bir büyük kentte yaşanabilecek olan yalnızlık duygusu var. (Kent ya da mekan öyle her şeye hakim ya da çok önemli değil. Tek bir öykü dışında, bir mekan olarak şehir, pek ilgilendirmemiş gibi yazarı.) Özel olarak da buna bir 'kadın yalnızlığı' demek yalnış olmaz. Özgürlüğün bedeli olarak ödenmesi ve katlanılması gereken bir yalnız olma halinden de belki söz edilebilir.

Kendine bir eş bulup Nuh'un gemisine binmeyi reddeden bir kadın. Didişmeye, paylaşmaya, nedensiz gülümsemeye, konuşmaya, gözetmeye, kaybetmeye, onaylamaya, sır vermeye, savuşmaya, kollamaya, âşık olmaya, tırmalamaya, oynamaya, utanmaya, kızdırmaya, evlenmeye giden bir gemi dolusu insanın ardında tek başına, pişman olmadan koca bir adanın tek sahibi olarak kalan

kadın. Alışkanlıklarla yaşamaktan, geleceği söylenen tufandan çok daha fazla çekinen bir kadın. Mitolojik tufan öyküsünün hafif feminist bir versiyonu mu bu...

Boyun eğdirilmiş, sesleri, istekleri bastırılmış kadınlar. Ancak tanımları, sözcüklerin anlamını değiştirebilecek kadınlar bunlar: Ana olmaya çalışırken kaplkara birer kuyu yılanı olan kadınlar. Haketmedikleri bu yeni biçimler ancak, içlerindeki zehri akıtmaya muktedir olabilir. 'Aslında hiç sevmedim onu' sözcükleriyle tıslayarak itiraf ederler artık özgürlüklerini.

Bir de 'intihar' var. Bu "dünyaya biraz olsun öfkelenecek kadar bile ısınamayanları", hayatı sırtlarına kondurulmuş bir kemik gibi taşıyanları küçümseme, yargılama, yüceltme yok, acıma da yok. Cana kıymayı lanetleyen, en azından affetmeyen toplumsal düzenin etik kaygıları da yok, bu bir tür önkabul, bir durum değerlendirme. Oldukça soğukkanlı bir değerlendirme. Oyunu oynamak istemeyen oyundan çıkabilir, kimse buna itiraz etmemeli, engel de olmamalı... "Canından bezmiş birinin canını kurtarmanın anlamı ne?(...) Ömrünü böylesi bir inatla özetlemişse onu kimse durdurmamalı"*(s.21).*

> Unuttuklarımızı, unutmak zorunda olduklarımızı unutmayan, bir yerlere sürekli not alan, anımsatan, kahramanları aracılığıyla yaşanır kılan biri bu yazar.

Ama bu oyundan çıkış mutlak bilekler kesilerek olacak. 17 kez deneyen gencin bileklerindeki dikiş izlerinde, küçücük bir köye kalkan trenin raylarını görüyor. Birinden nefret etmenin, alınacak bir öcün bulunmasının bile insanı hayata bağlayabileceğini düşünüyor, ancak beyaz bileklerdeki kırmızılıkları görerek, ısınmayı özlemeden üşüyenlere de itirazı yok.

"İlk kez ısınmayı özlemeden üşüyorum. Çok güzel üşüyorum..." *(s.18).*

"Rüzgâra direnmeyi aklından geçirmeyen incir yaprağı gibi... Kendi meyvesinin kokusunu sindiremeyecek kadar acı, batıcı..." ya da "Annesini kaybetmiş, ciğerlerine kadar üşümüş kedi yavrusundan daha çaresiz" sözleriyle anlatıyor bu kadını. Hayata karşı koymayan, kendi kendini adlandırmış, tanımlamış, ev eşyalarının arasında yaşamını tüketen bir kadın. Alışkanlıklar; hep mavi çiçekli bir fincanda içilen kuşburnu çayları. Rahatsız olmasına rağmen göze hoş geldiği için oturulan hasır koltuk. Alışkanlıkların bu koruyucu, bıktırıcı rehavetine dayanamıyor, öykülerindekiler biraz da üşüsünler istiyor.

Azrail adlı öyküdeki 'beklenen' ölüm de, belki alışkanlıkların hazırladığı bir son. Bile isteye gidilen, hazırlıklı gelen. Tosbağanın düşebileceği çaya yaklaşması gibi bir ölüm. Bir seçim. Sandaldan suya vuran suretin aslına son olarak haykırdığı, "Boğuyor seni bu adam..." sözleri bile çift anlamlı. Alışkanlıkların içinde boğulmakla, sahiden boğulmak arasında yok bir fark aslında. Boğulanın suyun içinde eriyen son sözleri gibi: "Bir gün nasıl olsa olacaktı."

"Öykülerim kesinlikle bir yenilik barındırmaz, insan 'yeni' değildir çünkü" diyor yazar arka kapak yazısında. Gerçekten de Kaygusuz'un öyküleri 'yeni' değil. Kullandığı dil, biçim de öyle. Böyle bir çabası da olmamış gibi görünüyor ayrıca. Bunlar çok yalın, derin ve son derece 'eski' öyküler. Aynı insana benziyorlar. ◆

J.R.R. TOLKIEN

YÜZÜKLERİN EFENDİSİ

Birinci Kısım

YÜZÜK KARDEŞLİĞİ

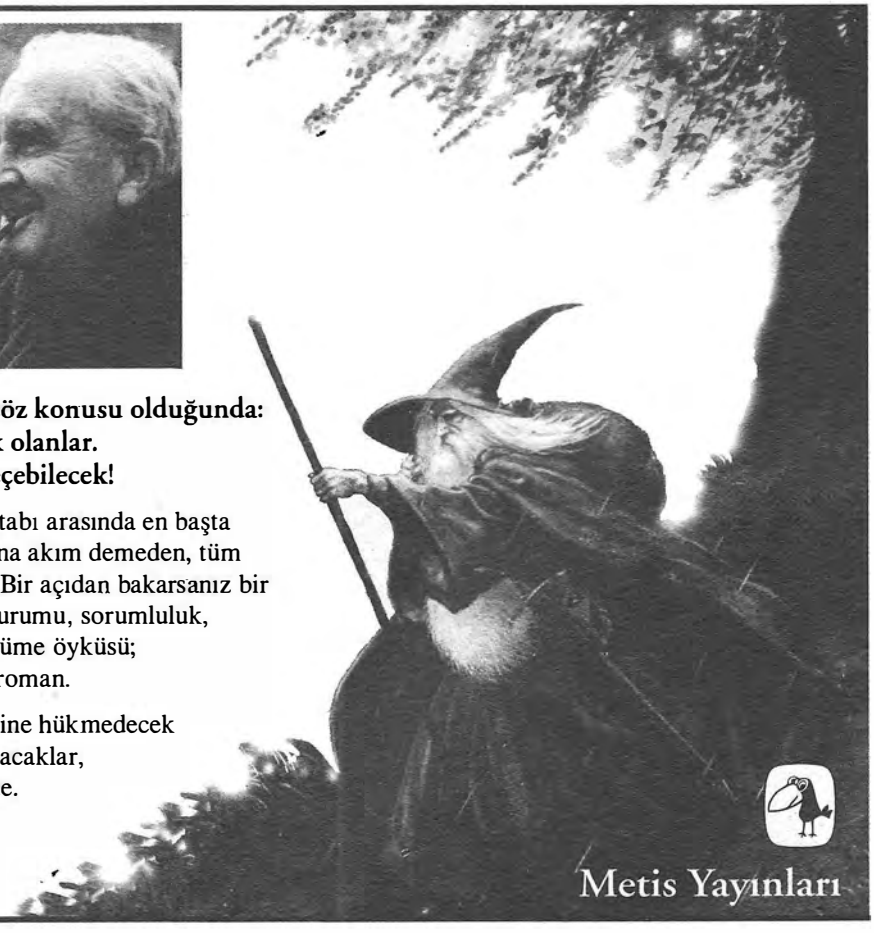

Dünya ikiye bölünmüştür, denir Tolkien'ın yapıtı söz konusu olduğunda: Yüzüklerin Efendisi'ni okumuş olanlar ve okuyacak olanlar. Artık Türkiyeli okur da okumuş olanlar tarafına geçebilecek!

Yüzüklerin Efendisi son yüzyılın en çok okunan yüz kitabı arasında en başta geliyor; bilimkurgu, fantezi, polisiye, best-seller ya da ana akım demeden, tüm edebiyat türleri arasında tartışmasız bir önderliğe sahip. Bir açıdan bakarsanız bir fantezi romanı, başka bir açıdan baktığınızda, insanlık durumu, sorumluluk, iktidar ve savaş üzerine bir roman. Bir yolculuk, bir büyüme öyküsü; fedakârlık ve dostluk üzerine, hırs ve ihanet üzerine bir roman.

Frodo, Pippin, Merry ve Sam, Gandalf ve Aragorn, hepsine hükmedecek Tek Yüzük'le gölgeler içindeki Mordor'a doğru yola çıkacaklar, ***Yüzüklerin Efendisi***'nin ilk kısmı ***Yüzük Kardeşliği***'nde. Peşlerinde ise Karanlıklar Efendisi Sauron'un Kara Süvarileri ve öykünün sonuna kadar bizden ayrılmayacak olan Gollum...

Metis Yayınları

Büyümenin tarihi

NURDAN GÜRBİLEK

Nathalie Sarraute,
Çocukluk
Çeviren: Gülseren Devrim
Can Yayınları, 1997, 212 s.

•

Jean Paul Sartre,
Sözcükler
Çeviren: Selahattin Hilav,
Can Yayınları, 1997, 188 s.,
ilk çeviri; De Yayınevi,
Çeviren Bertan Onaran, 1965, 185 s.

Jean Paul Sartre, otobiyografisi *Sözcükler*'i (1964) bir Oidipal eksikliğin öyküsü olarak kurmuştu. Babasız, bu yüzden de yasasız yaşanmış bir çocukluğun öyküsü. Annesine sahip olmak için kimseyle yarışması gerekmemiştir; kıskançlık denen çıraklık döneminden habersizdir, saldırganlığı ve hıncı tanımamıştır: "Kime ve neye başkaldıracaktım: Bir başkasının kaprisi, hiçbir zaman benim yasam olma iddiasında bulunmamıştı." Önce bir talih olarak sunar bunu ama kitabın ilerleyen sayfalarında, hayatına yön veren dramı da yine bu eksikliğin içine yerleştirmiştir Sartre. Karşı çıkacağı bir yasa olmadığından hoşa gitmeye mahkûm edilmiş düzmece bir çocukluktur onunkisi, "inançsız, yasasız, nedensiz ve amaçsız":Dünya malı, sahibine ne olduğunu yansıtır; oysa bana ne olmadığımı öğretiyordu: durmuş oturmuş ve sürekli değildim ben; babadan kalma bir eserin gelecekteki sürdürücüsü değildim, çelik üretimi için gerekli de değildim: kısacası ruhum yoktu benim."

"Sözcükler"e varan yolunu da buradan geçirir Sartre. *Edebiyat Nedir?*den tanıdığımız, kalemini insanlığın hizmetine sunan kurtarıcı yazar fikrinin ilk izlerini de çocuklukta sahiplenilmiş bir imgeye geri götürür: Yapıtıyla insanlığı uçurumun kıyısından kurtaran, sözden kaleler yükselten, biraz fedai, biraz soylu, biraz savaşçı, kesinlikle kurtarıcı bir Pardayan. Çok da güzel anlatılmıştır bu bölümler: Kitaplardan dünyaya, bilgiden nesneye açılan, varlıkları cümlelerin tuzağıyla yakalamaya çalışan, nesneleri ancak sözcükleri ustaca biraraya getirdiğinde ağına düşüreceğine inanan çocuğun öyküsü. Yalnız, hemen belirtmek gerekir: *Sözcükler* Sartre'ın çocukluğunu yeniden canlandırmak üzere yazdığı bir kitap değildir. Daha çok, ona anlam kazandırmak üzere, belki de nihayet yaratılabilmiş bir anlamı ona maletme arzusuyla kaleme alınmıştır. Bir tür, çocukluğun kararsız anılarında alınyazısının ilk etkilerini görme çabası. Ama şunu da unutmamak gerekir: *Sözcükler*'i yazdığı sırada altmışına yaklaşmıştır Sartre; artık bir efsanedir ama bir yandan da sözcüklerin de yazının da yenik düşebileceğini görmüştür. Otobiyografisinde, kimliğini bir boşluğun içine yerleştirmek üzere geri döner çocukluğa: "Kimsenin oğlu olmadığımdan kendi kendimin nedeni oldum."

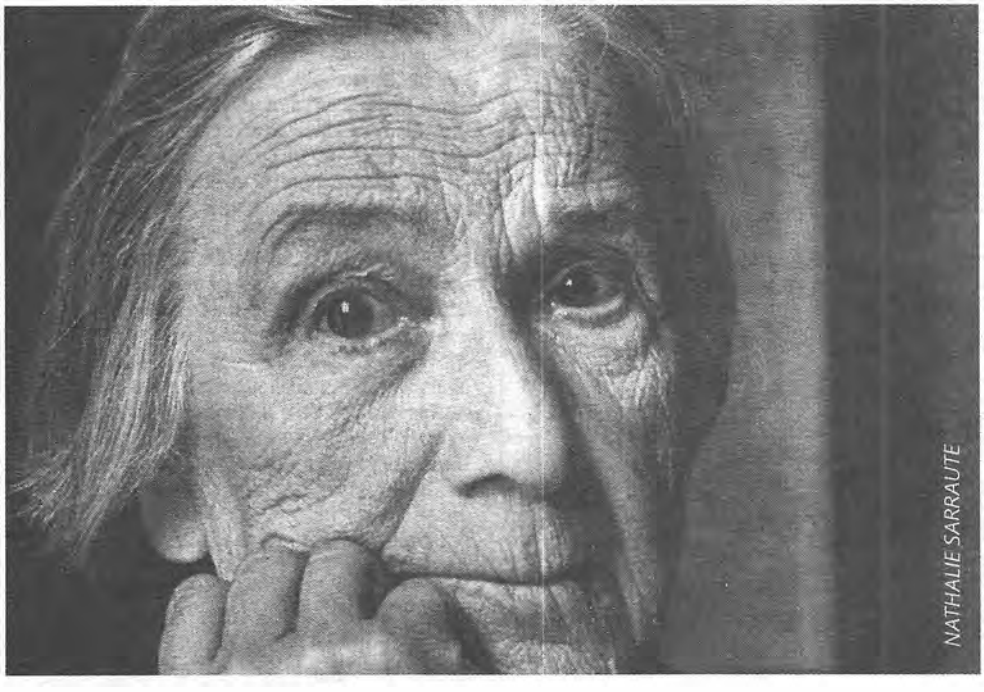
NATHALIE SARRAUTE

Tabii hemen sorulabilir: O çocukluk mu o düşünceyi doğurmuştur, yoksa o düşünce mi o çocukluğu öyle kurar? Başlangıç mı sonu doğurmuştur, yoksa son mu kendine yakışan bir başlangıç arar? Otobiyografileri, anı kitaplarını, çocuklukla ilgili otobiyografik anlatıları bekleyen kötü kader, onları çoğu zaman bu soruları yok sayarak okumamız, yazarın "hayatı ve eserleri"ni açıklayacak birer anahtar metin olarak görmemizdir. Özellikle de zor metinlerin yazarları söz konusu olduğunda, genellikle böyle olur bu. Ansiklopedi ya da kötü biyografi yazarlarının en sevdiği cümleler, bu kitaplardan çıkarılmış kötü özetlerdir: "Küçük yaşta babasını kaybettiğinden sözcüklere sığındı", "Annesiyle babası o iki yaşında ayrıldıklarından düşlerde yeni bir dünya yaratmaya çalıştı" vs. Sartre'ın *Sözcükler*'de andığı, içinde küçük Molière'lerin, küçük Bach'ların, küçük Rousseau'ların dolaştığı *Ünlü Kişilerin Çocuklukları* türünden kitaplarda olduğu gibi. Küçük ama ünlü çocuklar vardır bu kitaplarda; en sıradan davranışları gelecekteki büyüklüklerine bağlanmış, efsanevi bir geleceğin ipuçları gibi anlatılmış, nihayet bütün bir çocukluk sondan başlayarak okunmuştur.

Sartre'ın bu kötü kaderden pek kaçtığı söylenemez; hatta tersine, kendini biraz da bu kötü kaderin içine yerleştirmiştir. Tek farkla: Çocukluğunun sıradan gelişmelerinde bir efsane aramak yerine, efsanenin ardındaki boşluğa, can sıkıntısına, varoluşsal eksikliğe yollar okuru. Çocuğun ardındaki bü-

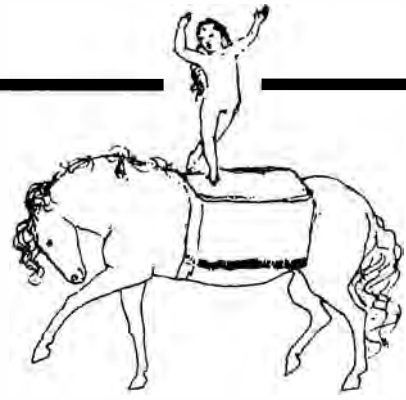

yüğü değil, büyüğün ardındaki çocuğu, dehanın ardındaki çocuksu fantezileri ("Nihayet varım! Her yerdeyim!") gösterir. Gerçi sonuçta Sartre efsanesini daha da sağlamlaştırmıştır belki, yine de yaptığı hem daha ilginç hem de daha önemlidir.

Tabii, başka yollar da denenmiştir. Örneğin, Fransa'nın Sartre'dan sonra yetiştirdiği en büyük entelektüellerden biri, Roland Barthes da aşağı yukarı Sartre'la aynı yaşlarda otobiyografisini yazar: *Roland Barthes par Roland Barthes* (1975; Roland Barthes'ın Kaleminden Roland Barthes). Bir tür kişisel ve kuramsal anı kitabıdır bu da. Ama kötü okumalara karşı daha hazırlıklı biridir Barthes, kitabının hemen girişine de yazmıştır: "Her şey bir roman karakterinin ağzından anlatılmış gibi düşünülmeli." Zaten bir otobiyografiden çok, bir karşı-otobiyografi olarak kurmuştur kitabı; nedensiz denilebilecek bir sırayla (alfabetik sırayla dizilmiş başlıklara göre) birbirini izleyen fragmanlardan oluşur Roland Barthes. Sartre eksiklikte bir anlam ararken, o "Roland Barthes" denen söylemsel kurguya yüklenmiş fazla anlamı boşaltmaya çalışıyordur sanki: "Ben, maruz kaldığım bir hikâyeyim."

Tesadüf ya da değil. Sartre gibi Roland Barthes da babasız büyümüştü. Ama bunun üzerindeki etkisinden pek söz etmez. *Roland Barthes*'a kısa bir not düşmüştür yalnızca: "Öldürülecek bir baba, nefret edilecek bir aile, reddedilecek bir ortam yok: Büyük bir Oidipal hayal kırıklığı." Bir de daha önce 1973'te kendisiyle yapılan bir söyleşide kısaca değinir buna: "Laios'u olmayan bir Oidipos sonunda kendi Laios'unu yaratacaktır." Herkesin kapısında bekleyen bir kötü okur elbette vardır. Yazarın hayatını yazdıklarının anahtarı olarak gören eleştirmenler de biraz böyle yorumlamışlardır Barthes'ı: *Doxa*'ya, yani burjuvazinin temel özelliği olduğunu düşündüğü kalıplaşmış düşüncelere, kamuoyuna, küçük burjuva uzlaşımlarına, kendi deyişiyle "politik baba"ya yönelik eleştirilerindeki sert ses tonunu gecikmiş bir Oidipal hesaplaşmanın ifadesi gibi görmeyi seçmişlerdir. Barthes'ı sinir edebilecek bir yaklaşım.

Nathalie Sarraute'un '*Çocukluk*'una getireceğim sözü. Rus kökenli Nathalie Sarraute ya da çocukluk adıyla Nathalie İlyanova Tçerniak da yine o yıllarda (Sartre'dan birkaç yaş, Barthes'dan en az on yıl büyüktür) Fransa'da yazmaktadır. Otobiyografisi *Çocukluk*'u (1983) yazdığı sırada o da ününün doruğundadır. (*Altın Meyveler* adlı romanı Uluslararası Edebiyat Ödülü'nü almıştır, Sartre ve Barthes kadar olmasa da, Yeni Roman akımının birkaç öncüsünden biri olarak o da epey efsaneleşmiştir) ama her ikisinden de yaşlıdır, artık seksenini aşmıştır. *Çocukluk* aslında tam bir otobiyografi de sayılmaz; çocuklukla ilgili otobiyografik bir anlatıdır, çocukluk bitince anlatı da biter. Sonrasına hiç girmez Sarraute. Edebiyatın içinden katedilmiş bir üçüncü yol.

Yukarıda Sartre'ın *Sözcükler*'de çocukluk anılarını canlandırmaktan çok, çocukluğunu anlamlandırmaya çalıştığından söz etmiştim. Sarraute'un *Çocukluk*'u ise tam tersini yapar: Anlamlandırma çabasına girmez (Barthes gibi anlam yıkma çabasına da girmez), sadece çocuklukta yaşanmış birkaç ânı, onları örten "beyazımsı, pamuksu, yumuşak katmanlar"dan kurtulup geri dönecek güçteki birkaç ânı hayata döndürmeye çalışır. Sonrasını hiç düşünmeden. Burası önemli, çünkü Sarraute'un yapmayı denediği, çocuğun henüz bir şeye benzetemeden,

henüz neye dönüşeceğini kestiremeden yaşadığı, durmadan dalgalanan, değişen, kaybolup yeniden beliren bir çocukluk deneyimini yeniden canlandırmaktır. (*Altı Ay Bir Güz*'ü hatırlatıyor biraz bu: "Büyümenin tarihi böyle böyle yazılır" diyordu orada Bilge Karasu: "Buradan çok uzakta, İsabey'le birlikte kalkıp gittiğimiz yalı evinden de çok uzakta, küçücük bir yatakta başlayan pek 'terbiyeli' bir sabahın –ama *herhangi* bir sabahın– öyküsünü kurmağı deniyorum; sonradan olup bitecekleri hiç düşünmeden, Taksim'deki o küçük çocuğun, o küçük çocuğun çevresindekilerin başına gelecekleri hiç düşünmeden, o çocuğu o günü, o günün sabahı içinde görmeğe çalışmaktan başka bir şey düşünmeden, o sabahları yeniden kurmağa çalışarak...")

Merkezi bir dramı, bir olay örgüsü yok *Çocukluk*'un. Anlatısal bir sürekliliği, bir öyküsü de yok. Sarraute çocukluktaki boşlukları belki de yapay anılarla doldurmamak için öyküden kaçınmış, unutulmaktan kurtarılmış tek tek hayaller, sahneler, sözler, imgelerle yetinmiştir. Kitabın biçimi de buna uygundur. *Çocukluk*, yazarın hayali ikiziyle yaptığı konuşmalardan oluşur; gerektiğinde avutan, gerektiğinde kışkırtan ikiz Sarraute'u çocukluğunu kurcalamaya itmekte, onu sisler arasında bilinmedik bir kara parçası gibi birden meydana çıkıveren, hemen ardından kalın bir sis tabakasıyla örtülüveren belirsiz, anlık duyguları keşfetmeye yöneltmektedir.

Çocukluk'ta çeşitli şehirler (İvanova, Cenevre, Paris, Moskova, Petersburg, Berlin), çeşitli evler, anneyle baba, Rusçayla Fransızca arasında bölünmüş bir çocuk vardır. Ama bu bölünmüşlükten bir büyük dram çıkartmamıştır Sarraute. Olsa olsa İvanova'nın pırıl pırıl parlayan göz kamaştırıcı karı, Petersburg'un geniş buzlu düzlükleri, gümüş ışıltılı aydınlığıyla Paris'in birbirine yaslanmış küçük, cansız evleri, geniş ve sevimsiz caddeleri, cetvelle çizilmiş küçük sokakları, kirli aydınlığı arasındaki imgesel farklılık çarpar okuru. Bütün bunlar herhangi bir şeyin nedeni ya da sonucu olarak değil, kendine göre bir duygusu olan birer küçük dram olarak girmiştir *Çocukluk*'a. Öylesine bir seçim de değildir bu. Bütün kitaplarının canlı özü olmayı sürdürdüğünü söylediği ilk kitabı *Tropismes*'den (1939, *Yönelişler*) bu yana Sar-

raute'u ilgilendiren, ne "hayata uyguladığımız bir kafes" olarak gördüğü olay örgüsü ne yakıştırmadan ibaret gördüğü karakter ne de bildik duygu ve düşüncelerdir. Bu yüzden yazdıklarında duygu çözümlemelerine ya da okurun zekâsını kışkırtacak analizlere yer vermez. Tersine onu ilgilendiren, iç dünyamızda yoğun ama kısa süreli duyumlar yaratıp hızla silinen, "büyük bir hızla bilincimizin sınırlarına kayan", daha kaypak, daha uçucu, daha firari denilebilecek iç hareketler ya da kendi deyişiyle "yönelişler"dir. Gündelik davranışların, en sıradan konuşmaların ardındaki şekilsiz kımıltılar, gözle görülemeyecek kadar küçük eylemler. Bu yüzden de, roman üzerine denemelerini topladığı *Kuşku Çağı*'nda söylediği gibi, anlatının zamanı "dev boyutlarda büyütülmüş bir şimdiki zaman" olmalıdır. Sonrası olmayan çocukluğun zamanı. O halde, ortaya çıkmalarıyla silinip gitmeleri aynı ana rastlayan, sonra başka biçimlerde yeniden ortaya çıkacak imgelerin oluşturduğu uğultulu alanda geçmelidir *Çocukluk*. Orada, bir öykünün içinde öğütülmemiş tek tek anlar, kesin çizgili imgeler ve çocukluk yaşantısını tanımlayan nesneler vardır. Daha çok da nesneler: Yuvarlak, pürüzsüz yüzeyli, tıpası elmas gibi kesilmiş şişeler; çocuğun bileğine bağlı ipin ucundaki mavi balon; yatağın yanındaki duvarda asılı, üzerinde renkli işlemeleri olan, kaygan, yumuşak dokulu hasır; içine ilaç karıştırılmış çilek reçeli; kirli kül rengi suratlı evler; dersliklerin lekeli, kirli sarı, yüksek duvarları; içinde kaybolunan, arkadan düğmeli siyah okul önlüğü; okulda mürekkebi taşırmadan çizilmesi gereken düzgün, pürüzsüz çizgiler, sokak adları, otel adları, kokular (bakıcı kadının saçlarına sürdüğü sirkenin kokusu, babasının çalıştığı boya fabrikasının avlusunda duyduğu acı, keskin asit kokusu), babanın beceriksizce ninni söyleyen sesi vs. Bir de kendi başına birer nesneymiş gibi, ses tonuyla, söyleniş biçimiyle tarif edilmiş cümleler ("Bu direğe dokunursan ölürsün", "Bütün çocuklar gibi oyun oynasana", "Yeter artık, gözlerini bozacaksın", "Annesini seven çocuk kimseyi annesinden güzel bulmaz").

Duygu çözümlemeleri yok dedik, ama duygular var. Örneğin çocuğun büyükler için bir can sıkıntısı olduğunu bile bile yalnız kalmamak için bir şeylere tutunmaya çalışması, karşısındakini öfkelendirmek pahasına

> Tabii bir de soruları var *Çocukluk*'un. Sözcüklerin kalıbına dökülmeden hissedilmiş olan çocukluk anlatılabilir mi? Yoksa çocukluk anıları, bellekteki hazır bir kalıbın geçmişe dayatılması mı?

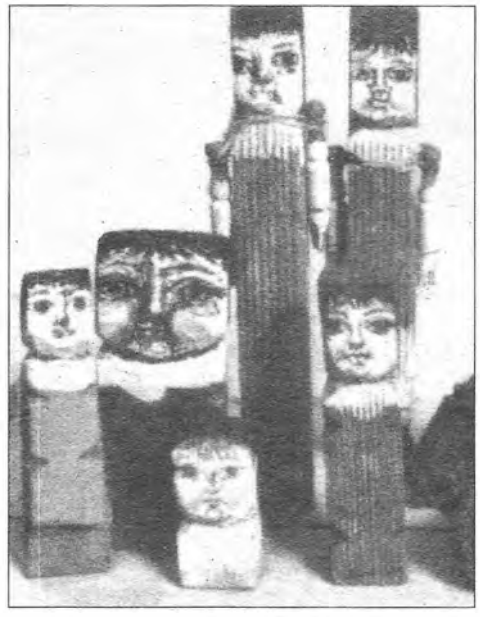

kendini anlatmak ihtiyacı duyması, büyüklerin ettiği kutsallamış sözcüklere ihanet etmemek için gösterdiği çaba, "bir anda boşluğa fırlatılan bir paraşütçü gibi" yetişkinliğe geçiş, çocuğun onu annesine ilikleyen bağları kendi eliyle kesip atma çabası, kendisine acı çektirenlerin de acı çektiğini, büyüklerin katı iradesinin ardındaki aczi farkediş, bunların hepsi var. Ama bunlar hiçbir zaman kapanıp bitmiş, vardığı yerden bakılarak görülmüş bir çocukluğun dramı değildirler; onlar da tıpkı nesneler gibi, o anda orada görülmüş nesneler gibi bütün ayrıntılarıyla tarif edilmişlerdir. Sonuçta ortaya çıkan, zaman zaman aydınlık, ışıltılı, zaman zaman kül rengi bir sisle kaplı bir çocuklukla ilgili, ardındaki (*Yönelişler*'den bu yana taşınmış) elli yıllık deneysel yükü hissettirmeyecek kadar sade bir imgeler kitabıdır.

Tabii bir de soruları var *Çocukluk*'un. Sözcüklerin kalıbına dökülmeden hissedilmiş olan çocukluk anlatılabilir mi? Yoksa çocukluk anıları, bellekteki hazır bir kalıbın geçmişe dayatılması mı? Çocukluk denen deneyimi yeniden canlandırmayı deneyen çoğu anlatıya gerilimini veren sorular. *Altı Ay Bir Güz*'de "Bu yoldan giderek o 'geçmiş'i kurabilir miyim?" diye sormuştu Bilge Karasu. Hür Yumer de "Mesed"de (*Ahdımvar* içinde) benzer bir endişeyi dile getirmişti: "Sana yazmaya başlamak bile sana kıymak aslında."

1981'de, Bilge Karasu'dan 50. yaşını anlatan bir yazı yazması istenir. O da "Kısmet Büfesi" adını taşıyacak (o sırada henüz yayınlanmamış) kitabının sonuna koyabileceği bir yazı olarak tasarlar bunu: "Bilge Karasu Adlı Birinin 50. Yaşı Üzerine Metin Taslağı." Belli ki zorlanmıştır kendini anlatırken, bu yüzden de imgelere getirir sözü: "Bu biri, örneğin, kırk dokuz yaşında, 'imgeler' diye tutturdu. İnsanın kendine göstermek istediği kendi imgesini, başkaları üzerine kurduğu imgeyi, başkalarının kendi üzerine kurmuş olabileceği imge üzerine kendi kurduğu imgeyi, inceden inceye ayırmağa çalıştı." Bu, kendini (hayatını, çocukluğunu ya da burada olduğu gibi yaşlılığını) anlatmaya başladığı anda yazarın zihninde başlayan süreç. Bir de okurunki var. Yukarıda sözünü ettiğim metinde, imgelerin oluşturduğu bu "çılgın halay" ın içinden çıkamayınca Karasu da buraya getirmişti sözü: "Yazar, kurar. Bu herkesçe bilinir. Okurlar, ne yaptıklarını her zaman düşünmüşler midir?"

Tabii kötü okuma hakkımız her zaman var. Otobiyografiler, anı kitapları, çocukluk öyküleri bulunmaz bir fırsat. Yazar kurar. Okur da kurar. Sartre'ın *Sözcükler*'inden bir yetim hikâyesi, Sarraute'un *Çocukluk*'undan üvey anne elinde büyümüş bir Külkedisi hikâyesi çıkarılabilir. Yalnız bir şeyi unutmamak lazım: Nasıl Karasu'nun "Bilge Karasu Adlı Birinin 50. Yaşı Üzerine Metin Taslağı" *Göçmüş Kediler Bahçesi*'nin anahtarı değilse, nasıl *1900'lerde Berlin Çocukluğu* sırf anılara yer verdiği için Benjamin'in daha zor metinlerini açacak bir anahtar değilse, nasıl *Paranın Cinleri* Murathan Mungan'ın şiirini, *Çocukluğun Soğuk Geceleri* Tezer Özlü'nün diğer anlatılarını açıklayabilecek birer okuma kılavuzu değilse, *Sözcükler* ve *Çocukluk* da Sartre'ı ya da Sarraute'u açıklayabilecek anahtar metinler değil. Onları böyle okumak, bu kitapları, onlara hayatiyet veren gerilimden uzaklaştırmak demek. ◆

Romantizmi reddeden kadınlar

İSKENDER SAVAŞIR

Yakında şiirleri Türkçede de yayınlanacak olan İrlandalı şair Nuala Ni Dhomhnaill'e, bir keresinde sormuşlar, "Ne üzerine şiir yazıyorsunuz?" diye... "Hayat, ölüm ve aradaki önemli şey hakkında" diye yanıtlamış. "Yani, seks."

Cinsellikle ilgili tabularını aştığını, seksin de yemek içmek gibi doğal bir ihtiyaç olduğunu sananlarımız, bu yanıtı yadırgayabilirler. Oysa,

Birbirlerini tamamlamak üzere varolanlar birbirini tamamlamıyor
(Birhan Keskin, *Cinayet Kışı + İki Mektup,* Göçebe Şiir Kitapları, 1996).

Bu yalın dizeleri genel olarak ilişkiler hakkında yapılmış bir yorum gibi okumak yanlış olur. Herhangi iki ya da daha çok sayıda, kendi içinde tamamlanmış şey, birbirleriyle ilişki içinde olabilirler. Kendi varlığımızın eksik, tamamlanmaya muhtaç olduğunu, bir başkası için varolmanın kaçınılmaz ve olanaksız olduğunu, önce cinsellik aracılığıyla kavrarız.

1980'ler şiiri için söylenebilecek şeylerden biri, şair imgesinin şiirin önüne geçtiğiydi. Oysa Birhan Keskin'in, Bejan Matur'un dizelerinde sanki şiir şairinin kimliğini inşa etme, onu bir şair olarak kurma görevinden azâd edilmiş gibidir. Yukarıdaki dizelere içkin olan anonimlik duygusunun kaynaklarından biri, bu olabilir.

Ama sadece anonim değil, Birhan Keskin'in şiiri sessizliğin de hemen eşiğinde duruyor:

uçurumu anladım
inadım bitti artık
uçurumu anlayan haklıdır
uçurumu anlayan susar. (a.g.e., s.19)

İki soru: 1) Nuala Ni Dhomnhaill'in yukarıda alıntıladığım sözlerinde, bütün imgeleri, işaretleri eşdeğer sayan postmodernist iklime karşı bir tepki de gizli gibi... Modernizm geri mi dönüyor?

2) Kadınlar aracılığıyla mı?

Julia Kristeva bütün şiirin, müziğin dişil

Nuala Ni Dhomhnaill
Selected Poems: Rogha Danta
New Island Books, 1993, 159 s.

•

Bejan Matur
Rüzgâr Dolu Konaklar
Avesta Yayınları
1996, 112 s.

•

Birhan Keskin
Cinayet Kışı + İki Mektup
Göçebe Şiir Kitapları, 1996

likle ya da hiç değilse erkekliğin henüz inşa edilmemiş olduğu, erkeklik organının ayrıcalıklı bir statü kazanmamış olduğu bir hayat evresi ile ilişkili olduğunu iddia etmişti. Birhan Keskin'in kitabının sunusu da bu doğrultuda okunabilir.

Kulağına, uzak zamanların sesi çalınanlar,
bir şekilde bu sesi taklit etmeye çalışırlar.
Benim yaptığım da bu.
İnsanın, kendi varlığından hoşnut olarak yaşadığı,
kendi varlığını haklı kıldığı ve kuşku yok ki, yeryüzü
ile barışık yaşadığı ve mutlu olduğu bir zaman vardı.
Yoksa bizler bugün, bu mutluluğun imgesi için bile
bunca telef olmazdık.

Ama şiir ötedenberi dişilliğe akraba idiyse, Birhan Keskin'in, Nuala Ni Dhomnhaill'in, Bejan Matur'un şiirlerinde farklılığını ısrarla duyuran tınının yeniliğini nasıl kavrayacağız?

Baudelaire kurucu bir jest gibi görülebilecek olan bir tanımla, modern olanın özünü "an ile ebediyeti buluşturma çabası" diye tanımlamıştı. Bu çabanın tarihi aslında daha da geriye, Faust'un "Geçme kal!" denebilecek kadar güzel bir ânın olasılığı uğruna ruhunu şeytana satmasına kadar geriye götürülebilir.

Romantikler ve onları varisi olan modernistler ânı, tarihin dehşetine, gündelik olanın kasvetine karşı yüceltiyorlardı. Andığım şairler, ama özellikle Birhan Keskin, sanki o romantizmle bir hesaplaşmaya girişmiş gibi... Tarihin dilsiz tanık ve kurbanları olmaktan, hızla medeniyetin aktif özneleri olmaya geçen kadınların devraldıkları mirasın, suçla, cürümle, ihanetle örülmüş olduğu bilincini dile getirmek istiyormuşcasına... Yüceltilen anlar bile birer tuzaktan ibarettir:

bir kereye mahsus yaşanan her an
kendi hatasını düzeltilemeyecek bir biçimde
içinde barındırır.

bana kanatlarımı bıraktırdılar.
bana ihaneti öğrettiler.

başka haber yok. (a.g.e., s.39)

Birhan Keskin'in kitabı kendisiyle ilgili, aynı zamanda bir soru olarak da okunabilecek bir saptamayla sona eriyor:

içime işleyen acıyı size değil
bir suya bırakmayı öğrendim
dal olmaktan vazgeçeli çok oldu
bu yüzden ne bir ağacım var
bana beden
ne de bir çiçek açacak benden.
(a.g.e., s.54)

Soruyu ben şöyle sorardım: İlenme yerini şükretmeye bırakacak, ağıt övgüye, mersiye kasideye dönüşecek mi? ◆

Kırgınlıklar Galası

MEHMET H. DOĞAN

Akif Kurtuluş'tan her zaman tek şikayet, az yazmasından, seyrek yazmasından olmuştur; kendisi de bilir bunu, 'cümle âlem' de, ama o yine bildiğini okur. Bugünlerde yeni bir kitabı yayımlandı: *Kırgınlıklar Galası*. 1983 tarihli *Yalan Şiirler*'den (Tan Yay.), tarihsiz *Tören Provası*'ndan (Eleştiri Yay.) sonra üçüncü şiir kitabı bu. Nerdeyse 15 yılda üç kitap. Bize az görünse de, gerçekten az olsa da, elimizdekiyle yetinmek zorundayız; sayılar aldatmamalı bizi, diyorum.

Akif Kurtuluş, '80 sonrası şiirin, daha en başından dikkati üzerine çeken şairlerinden biri oldu. Daha ilk şiirlerinde hem kendinden önceki şiirden hem de birlikte yola çıktığı 'yol arkadaşları'ndan ayrı, aykırı bir ses'i, bir dil'i bulmuştu. Şiirine 'ret cephesi şiiri', 'muhalif şiir' etiketini yapıştırmak isteyenlere –bu etiket övgü anlamında da olsa– ilk karşı çıkan kendisi oldu; çünkü her 'farklı' şiir tek başına ayrı bir 'dil' ise, ve şiirin kendisi bir ütopyanın hemen bugünden yaşanması ise, farklı olmak, ayrı olmak şiirin zaten doğasında olan bir şeydi. Şair, bir şiire ya da bir başka şaire değil, kabul etmediği, kendisine ters gelen bir edebiyat ya da 'şiir' ortamına karşı çıkardı. 1990'da kendisiyle yapmış olduğum bir görüşmede söylediklerinden çıkarıyorum bunları: "Şimdilerde pek öyle değil ama, son on yılın başlangıcında, edebiyat ortamı, bir tür 'acil yardım servisi' gibi çalışıyordu. Bense Nietzsche'nin deyimiyle 'komşularını kendilerinden fazla sevenler'de hep bir sahtekârlık buldum. 'Ben' (*birinci tekil kişi adılı, m.h.d.*), çok daha yakın geldi bana. Çok daha dolaysız geldi." (*Sombahar*, sayı 4, Mart/Nisan 1990)

'Ben' adılını kullanmanın şiirine bir kısıtlama getirmediğini ise şu sözlerle açıklıyordu: "Yo, hayır böyle bir kısıtlamayı hiç hissetmedim. Eh, *yaşadığımı da yazmadığıma göre*, bir rahatsızlık da yaşamıyorum." (a.g.y., italikler benim, m.h.d.)

Bu demek, daha başlangıçta, şiirin "kişisel yaşamın" bir yansıması, ya da "kişisel acıların, duygulanmaların" dile getirilmesi demek olmadığını bilen bir şair vardı karşımızda. Tarihe düşkün, daha doğrusu kendi sözleriyle söylersek, tarihe bulaşmadan edemeyen, ama bulaşınca da 'iyi bulaşan', bir ideolojisi olan bir şair: "*Tören Provası*'nın yazıldığı yıllar, bir yanıyla tarihe yazıldığım yıllardı. Bir yanda İttihat Terakki, Talat, Enver; öte yanda Türkiye'nin 20'li, 30'lu yılları, Troçki, Lenin; bunlar ne yer ne içerlerdi?" (a.g.e.)

Toplumcu Gerçekliğin tarihine, daha doğrusu Marksist sanat anlayışına bir merak taşıdı içinde hep; *Politika ve Sanat (Ekim Devrimi 1917-1932)* adlı bir araştırma–inceleme kitabı kotaracak kadar. Ama eleştirel bakışı da hiçbir zaman yitirmedi tarihe bakarken. Öyle ki, ideolojinin emrinde şiir gibi alışılmış kolay bir uygulamanın karşısına daha zorunu; şiirin emrinde ideoloji eğilimini koydu daha baştan. 'Acının arka yüzünde' dolaşır, âşıktır, dostları, yol arkadaşları vardır, onların acılarını, ölümlerini görmüş, yaşamıştır; ama bütün bunları onun şiirinden çıkarabilmek için epey ter dökmelidir okur. Çünkü o dünyadan, yaşamdan aldığının özünün özünü verir şiirlerinde; hemen yakalanıvermek, okunur okunmaz anlaşılmak Akif'in şiirine yabancı şeylerdir.

Yalan Şiirler, 'sabaha götürülecekmiş gibi sevişen', 'zayıf bilekleri bağlayan telleri kaldıramayan', 'dinamo çevrildikçe içine bir cayırtı yayılan', 'ardından resmi asılan işlek yerlerine kentin', kaba güce yenilmiş, yenilmişliğinin bilincinde, ama "alın şu tek mermiyi vurun şakağımdan kaza kurşunuyla/ bir kuş olur, kanatlarımda boş bir kovanla kalkarım avludan/ bir kız, eteklerinden güller düşürerek koşar cesedime" diyecek kadar acılı bir kuşağa bir tür ağıt idiyse; *Tören Provası*, küllerinden yeniden doğan bir phoenix'in isyan çığlığıdır; kendisiyle ve dünyayla sağlıklı bir hesaplaşmanın, doğurgan br umudun şiirleridir bunlar; "'yen içindeki her kolu kırma mevsimi'nde açılmış bu defter"de öfkeli ama alaycı da olan bir şairin sesini duyarız... "nefesliler girsin diye bu şarkıya kaç yıl" bekleyen, beklediği gerçekleşince de "–nefesliler başladı, adın ne güzel gidecek artık sana./ Akif," diyerek sevinç çığlığı atan bir şairin.

Kırgınlıklar Galası'ndaysa, yüzünü çıkaramadığımız, ama eski alaycı, öfkeli sesinden tanıdığımız bir insan var. Alay ve öfke bu kez kişilerden, tek tek olaylardan bütüne; istemesen de kendini dayatan bir yaşam tarzına yönelmiş. Yalnızlık ve gururun, mutsuzluk ve sevincin, aklın ve kalbin, aklın ve ruhun, aşkın ve ayrılığın birbirine karşı çıkarıldığı, kıyasıya dövüştürüldüğü bir yaşam biçimi. Bize hiç de yabancı gelmeyen imgelerden tanıdığımız, nicedir içinde yaşadığımız bir yaşam: kalbin ve ruhun kötüye kullanıldığı *medya, reklam kuşakları*, acıyı bile magazin kılacak trajediler, kanbankasının kadrolu tarihçileri, teşvik belgeleri, gökyüzünü görme patenti, güzel bir gelecek için ihtira beratı, ağaç dikme bayramları, gazetelerin eki olacak kadar güncelleşen ilk yardım çantası, vilayetin önünde legale çıkan beyaz önlükler, esas duruşta ruh, hayber kalesi içindeki kaçak yapılaşma, kan kalesi mukimlerine dağıtılan tapular, 'Yaşasın zafer, bitirdik bu işi' diyen pazarcılar... Ve bütün bunların ortasında 'mutsuzlaştıkça gururu artan', "hayatın diyorduk, geçen gün laf arasında/ hiçbir erdemi kalmadı gözmüzden kaçıracak" ya da "hayatın bizden sakınacağı bir anlam da kalmadı nasılsa" ya da "gül, yalnız gülün adıdır/ acı, sevincin yalın hali/ mutluluk: artık olurum" diyen insanlar... Akif Kurtuluş'un şiirinde baştan beri var olan, ama kendini örtüp gizlemesini de bilen öykü kurgusu içinde –kimi zaman bir film seti olur bu, kimi zaman bir cenaze töreni, bir toplantı salonu ya da bir tiyatro sahnesi– bu yoğun imge yağmuru, şiiri tarihin, toprağın belli bir yerine yerleştirir, somut kılar. Ve bir serçe çığlığıyla biter kitap: "kalbinden başka mülkü olmayanların/ yoktur rüyadan başka paylaşacağı."

Kırgınlıklar Galası'nı açıp açıp yeniden okuyorum ve her defasında dizelerin, sözcüklerin arasına gizlenmiş yeni yeni güzellikler buluyorum. Akif Kurtuluş, şiirimizi 2000'li yıllara taşıyacak, şiirin nabzını en iyi duyan üç beş şairden biri ise, *Kırgınlıklar Galası* da yılın en iyi şiir kitaplarından biri bence. ◆

Akif Kurtuluş
Kırgınlıklar Galası
Avesta Yayınları
1997, 48 s.

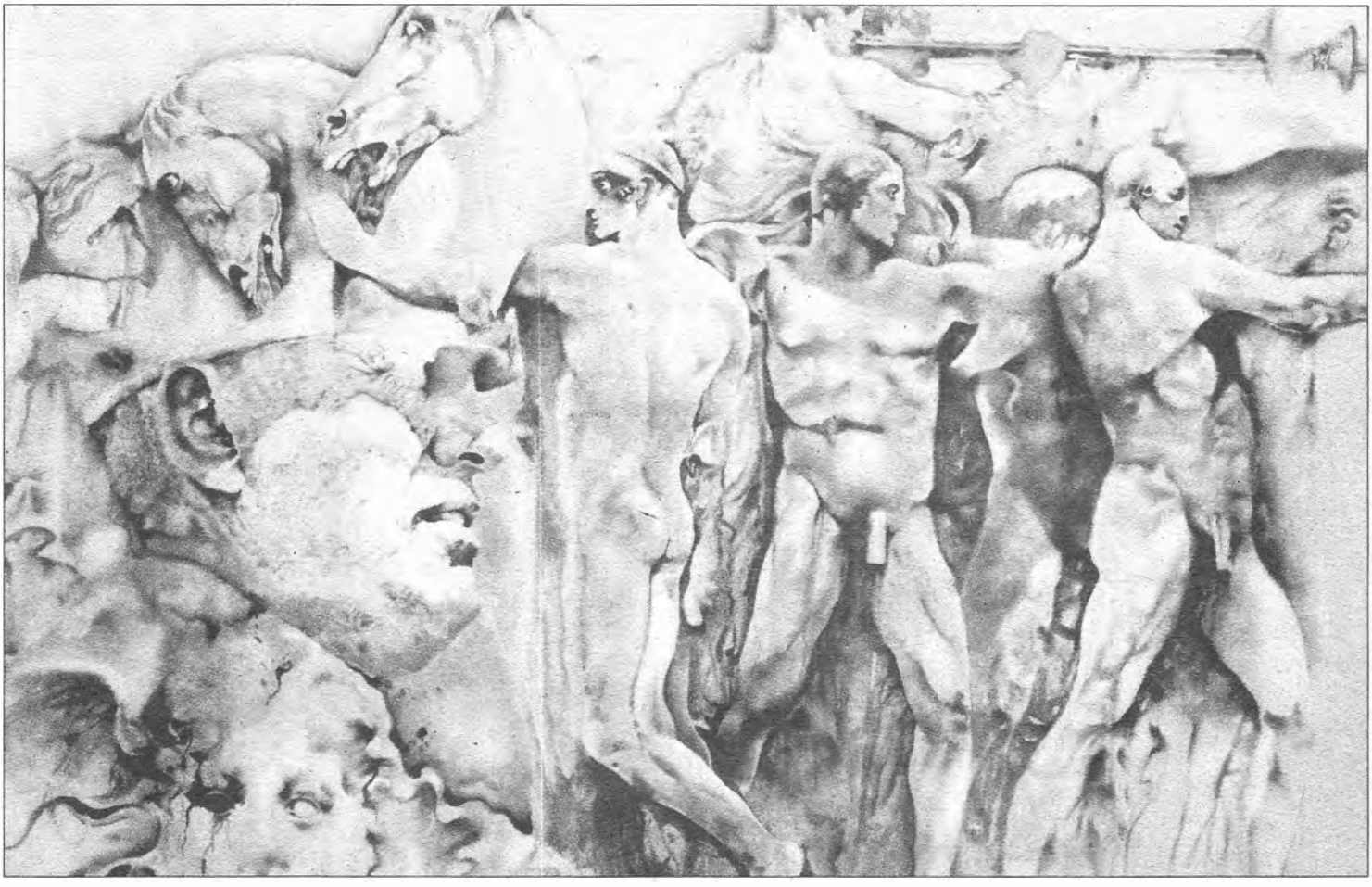

Ortak alanın cazibesi

İNCİ ÖZKAN

Başlık oldukça açıklayıcı: *Yurttaşlar Cemaati*. Ulusun ikili, çelişkili, gerilimli karakterini ortaya koyuyor. "Yurttaş" modern bir durum, "cemaat" ise, Tonnies'in "Gemeinschaft" (cemaat) / "Gesselschaft" (toplum) ayrımını yaparken belirttiği gibi yüzyüze, dolaysız, doğrudan ilişkilerin ağırlıkta olduğu, insanların birbirine organik nitelikli bağlarla bağlandığı, "somut", "gerçek" bir topluluk. Yurttaşlık gibi kurgusal, soyut bir kimlik ile cemaatin birarada kullanılması, ulusun gücünün ve kırılganlığının ortak noktasını oluşturup, yapısal özelliğini ortaya çıkarıyor. Yazar, kitabın çeşitli yerlerinde, pek çok kereler ulus fikrinin içinde barındırdığı gerilime dair örnekler veriyor.

Schnapper, "büyük olandansa küçük olana, yapay olandansa doğal olana" yönelik sempatinin arttığı ve ulusu mahkum etmenin moda haline geldiği günümüzde, tavrını açık bir biçimde ulustan yana koyuyor. "Ulusun temel ilke ve erekliliği, tüm yönetilenlerin devlete katılımıdır. (...) Çağdaş ulusu yadsımak, ebedi eşitlik talebinin siyaseten aktarımını reddetmektir" diyen Aron'a atıfta bulunarak, demokrasi fikri ile ulus fikrini özdeş bir biçimde düşünüyor. "Çağdaş demokrasi ulusal bir biçimde ortaya çıktı" *(s.17)*.

Ulus düşüncesinin mantığını açıklığa kavuşturmaya çalışan yazar, ulusun "her şeyden önce siyasal terimler doğrultusunda, yani ulusun kendisine temel teşkil eden ve devamını sağlayan tasarımlar ve kurumların önemini saptayarak" incelenmesi gerektiğini belirtiyor. Bu perspektiften hareketle, tarihsel bir topluluk ve kültürel özgüllüğe sahip olma özelliklerini taşıyan ancak siyasal olarak örgütlenmemiş olan etnik topluluk ile ulus birbirinden kolayca ayırdedilir. Ulusçuluk literatüründeki 'primordiyalist'ler ile 'modernist'ler arasındaki tartışma da bu yaklaşım sayesinde aşılmış görünüyor. Ulusu "ezelden ebede" bir öz olarak düşünen primordiyalistler aslında etnik topluluğa ulus niteliği atfediyor; "oysa ulusun ayırdedici yanı siyasal biçim olmasıdır." O zaman modernistlerin ileri sürdüğü gibi ulus; yeni, modern yani tarihsel bir yapıdır. "Demokratik çağın siyasal biçimidir" *(s.37)*.

Dominique Schnapper
Yurttaşlar Cemaati
Modern Ulus Fikrine Dair
Çeviren: Özlem Okur
Kesit Yayıncılık, 1995, 233 s.

Ulus ve ulusçuluğu inceleyen yazarlar, ulusun siyasal niteliğine gereği kadar önem vermemelerinden dolayı Schnapper'in eleştiri oklarına hedef oluyor. "İdeolojik bir hareket olan ulusçuluğu" kavramak "örgütlenmiş kültürler olan ulusu" kavramaktan daha kolay olduğu için, özellikle Anglo-Sakson gelenek içinde, geniş bir ulusçuluk yazını oluştu. Ulusu araştırma konusu yapan tarihçiler de önceliği olgulara, kurumlara vermektense, ulusçu düşünürlerin yazmış olduklarından hareketle ideolojilere ve doktrinlere vermeyi tercih etmişlerdir *(s.179, 180).* Toplumbilimciler ve siyaset bilimciler ise "sempati duydukları etnik topluluklar ile eleştirme eğiliminde oldukları ulus arasındaki ilişkilere daha fazla önem verdiklerinden, ulus ile devlet arasındaki ilişkiyi artık incelemiyorlar" *(s.188).*

Ulusun siyasal boyutunu vurgulayan Schnapper, onun devlet ile eş tutulmaması konusunda oldukça hassas davranıyor. "Demokratik ulusu, diğer siyasal birimler arasında kendine özgü kılan, devletten ayrı bir yurttaşlar cemaatinin varlığıdır" *(s.41).* "Devletin totaliter, baskıcı bir nitelik kazanması, ulusu kendi içinde eritir ve yurttaşlar cemaatini yokeder" *(s.42).* Ulusun varlığı için şart olan, içinde tikel mensubiyetlerin aşıldığı, kişisel çıkarlardan bağımsız, ortak bir siyasal alanın yani kamusal alanın ve bu alanın kurallarına uyulması gerektiğine yönelik inancın paylaşılmasıdır. Tikel mensubiyetleri yurttaş kimliği ile aşma ve somut görünümü, bağlılığı olmayan soyut bir yurttaş-birey oluşturma; ulusun iddiası, 'düzenleyici fikri'dir. Bu anlamda dini özellikleri özel alana iten, kamu alanını tarafsızlaştıran laiklik ilkesi ulus-devletin ayrılmaz parçasını oluşturur.

Toplulukların ortak kültür, dil, tarih, kan bağı gibi 'nesnel' özelliklerinin hiçbirinin ulus oluşturmada hem şart hem de yeterli olmadığını söyleyen Schnapper; Deutsch, Gellner, Wallerstein gibi ulusların oluşumunda teknik ve ekonomik şartlara önem verenlerin de fikirler ile siyasal kurumları yok saydığını belirliyor. Nesnel ve öznel ulus tanımları arasındaki fazla basit karşıtlığı aşmak üzere 'siyasal proje' kavramını öneriyor. "Siyasal proje, sürekli etkileşim halinde olan ve sayelerinde ulusal bütünleşme sürecinin yerine oturduğu düşünceleri –değer ve ideolojiler–, aynı zamanda da nesnel gerçekleri –toplumsal uygulama ve kurumlar– belirtir" *(s.61).*

Örneğin, İngiltere'nin siyasal projesinde özgürlüğü ve parlamenter rejimin kurumlarını icad ettiklerine dair inanç vardır. Parlamento krala "bu özgürlük uyruklarınıza miras kalmıştır" derken, özgürlükleri insan hakları gibi soyut ve modern ilkeler üzerinde değil, babadan oğula geçen haklar çerçevesinde meşrulaştırıyordu *(s.67).* Amerikalılar ise her tür etnik boyuttan bağımsız ve özgürlük idealini paylaşan herkese açık tek ulus olduklarından, kendilerini gerçek demokrasiyi icad edenler olarak görüyorlardı. Fransa'nın siyasal projesini, modern ulusu icad etme iddiası oluşturur. "Ulusu bölümler halinde keşfetmiş ve siyasal modernliği oluşturmuş olmak, ulusal efsanenin ve ulusal kibirin temel taşını oluşturuyordu (...) Siyasal proje yurttaşlık duygusu ve ideolojisi üstüne kuruluydu. İhtilalden itibaren farklı topluluklar (...) bu proje sayesinde bütünleştiler" *(s.74).*

> Siyasal alanın bir mücadele alanı olarak cazibesini yitirdiği, kültürel ve özel alandaki mücadelelerin önem kazandığı bir zamanda Schnapper, siyasal alana eski itibarını kazandırmaya çalışıyor, ki bunun değerli bir katkı olduğunu düşünüyorum.

Yukarıdaki üç örnekte parlamento, demokrasi ve ulus gibi siyasal icadlar, siyasal projenin kaynağını oluşturuyor. Oysa bu tür bir icad iddiasında bulunma ya da "hayal etme" konusunda yeterli tarihsel verilere sahip olmayan pek çok ulus var. 'Küçük' Avrupa uluslarının siyasal projeleri, bağımsızlık taleplerinden doğmuştu. "Portekiz'in, Hollanda'nın ya da İsviçre'nin siyasal projesi; İspanya'nın Almanya'nın ya da Fransa'nın eyaleti olmayı istememelerinden kaynaklanıyordu" *(s.76).*

Schnapper'in başlarken sözünü ettiğim, ulus fikrinin içinde barındırdığı gerilimleri, çelişkileri –ki bunların en başta geleni evrensellik ve özgünlük arasındaki gerilimdir– açığa çıkarma çabası, ulus ve ulusçuluk yazınında hakim olan, Batılı ulus-Doğulu ulus, siyasal ulus-kültürel ulus, seçimli ulus-etnik ulus, yurttaşlık-halkçılık, Aydınlanma çağı düşüncesi-romantizm, holizm-bireycilik biçiminde kavramsallaştırılan fazlasıyla basit olduğunu düşündüğüm karşıtlıkları aşmaya dönük bir perspektif sunuyor. "İki ulus düşüncesi 'teorisi', ulusun ilan edilen evrenselliği ile hükümet etkinliklerinin güçlendirme eğiliminde oldukları ulusal öncesi etnik topluluklar arasındaki gerginlik –ki bu ulusun oluşumundaki gerginliktir– üzerine kuruludur. Yurttaşlığa dayalı ulus taraftarları ve teorisyenleri yurttaşlık yoluyla belirgin kökleşmelerin aşılması tutkusu üzerinde dururken; etnik ulusu savunanlar, bu kökleşmelerin gücünü, değerini, otantikliğini dile getiriyorlar" *(s.176).* İkili modellerin en tipik örneği olarak sunulan Alman ve Fransa ulusçulukları arasındaki ayrım, somut bir sorunda, Alsace'ın kime ait olduğu mücadelesinde belirginleşiyor. Almanlar Alsace'ın etnik, dilsel ve kültürel Germenliğin dayatmasıyla ilhak edilmesini öngören Bismarck siyaseti doğrultusunda, burada oturanların isteklerini önemsiz görürken, yani 'seçim' olgusunu kabul etmezken, Fransızlar Alsace'ın "ulusallığı ve vatan duygusu ile Fransız" olduğunu savunarak "ulusların isteği", "halkların istenci" gibi devrimci ilkelere vurgu yapıyorlar. Alsace'a kadar ne Fransızlar'ın 'iradeci' ulus yaklaşımı ne de Almanlar'ın 'etnik', 'organik' ulus yaklaşımı bu kadar belirgin değil. İki devletin Alsace politikalarını meşrulaştırmak için ileri sürdükleri görüşler daha sonra, Hans Kohn'dan başlayarak Anthony Smith, J. Plamenatz gibi ulusçuluk kuramcıları tarafından birer gerçeklik olarak kabul ediliyor. Oysa, "olgulara bakıldığında her ulusal gelenek ikili"dir.

Kültürel alanın siyasallaşması, özel alana terkedilen tikel mensubiyetlerin –cinsel, dini, etnik, vb. kimlikler– kamusal alanda görünür hale gelmesi sürecinde, ulusal birimin karşı karşıya bulunduğu tehditleri, kültürel mensubiyet ile siyasal örgütün en azından ilke düzeyinde çakışmadığı bir siyasal örgüt tasarlamaya çalışarak aşmaya yönelik çabaları, örneğin Jürgen Habermas'ın "bir ulusun somut bütününe değil de aksine süreçlere ve

soyut ilkelere" dayanan 'oluşumsal vatanseverlik' görüşünü Schnapper, ulus fikrinin zaten içinde bunları barındırdığı gerekçesiyle bir kenara itiyor. Sıkı sıkıya sahip çıktığı ulus, bir gerçeklikten çok bir ideal, bir fikir.

Schnapper'in yüzü geçmişe dönük. Ulusu hep geçmişin siyasal birimlerine, değerlerine atıf yaparak, onlarla kıyaslayarak savunuyor. Bu açıdan bakıldığında, ulusun özgürleşme sürecinde önemli bir adım olduğuna kuşku yok. Ancak bu eşitliğin, bir düzenleyici fikirden, bir simge niteliğinden öteye geçmesi, yani kendini gerçekleştirmesi için yeni açılımlara, tasarılara, belki de sonu ulusun bitişine dek gidecek çabalara ihtiyaç yok mu? Çağdaş demokrasinin ulusal biçimde doğmuş olması, ulus ile demokrasinin mantıksal zorunluluk içinde olduklarını göstermiyor ki. Ulusun aşılması, eskinin hiyerarşik, parçalı, statü toplumuna geçiş dışında bir serüven olamaz mı? Schnapper bu seçeneğe hiç şans tanımıyor. Öyle ki, uluslararası hukukun tanıdığı ve şimdilerde geliştirmeye çalıştığı 'azınlık hakları'na oldukça mesafeli yaklaşıyor. "Kamu özgürlükleri, dernek kurma, dininin gereklerini yerine özgürce getirme ya da kendi dilini konuşma serbestliği verir. Ancak bu özgünlükler, kamu alanı içerisinde tanınan belirgin bir siyasal kimlik oluşturmamalıdır" *(s.109)*.

"Herkesin hukuki eşitliğinin ve siyasal haklarının tanınması, etnik topluluklara ya da azınlık gruplarına mensup olan, siyasal ve hukuki açıdan egemenlik altında tutulanlar için doğrudan bir çıkar teşkil eder" *(s.157)*. Schnapper bu sözleriyle sanki bizi, çoğunluğa mensup bir vatandaş olarak sahip olunan hakların azınlık haklarından daha geniş imkânlar sunduğuna ikna etmeye uğraşıyor. Azınlık hakları ile yurttaşlık haklarını birbirine alternatif haklar gibi düşünerek, Türkiye'de hiç de yabancısı olmadığımız bir hataya düşüyor.

"Hukuki ve siyasal açıdan azınlıkta olan topluluklar, kendilerini koruyanı diğerlerinden daha iyi anladıkları için demokratik yurttaşlık ilkelerine özellikle bağlanmışlardır" *(s.157)*. Modern demokratik-ulusal toplumun eşitlik şiarına azınlıkların –sayısal anlamda değil, egemen olmayan anlamında– daha fazla sahip çıkacağına kuşku yok. Ancak bir kez eşitlik meşru talep haline geldiğinde, eşitliği hayata geçirmeye yönelik çabaların noktasını koymak mümkün değildir. Bugün, giderek daha fazla gündeme gelen 'azınlık hakları'nı eşitleşmenin mantığına aykırı bir olgu olarak değil, eşitleşmenin özdeşleşmeye dönüşme rizikosunu aşmaya çalışan bir çaba olarak düşünmek gerekir.

Azınlık haklarının en popüleri olan dilsel haklar konusuna, özel alana hapsedilen bir hak olarak kaldığı sürece olumlu bakan yazar, kamusal alanda birden fazla dilin kullanılmasına fazlaca temkinli yaklaşıyor; özellikle ortak kuralların öğrenilmesi sürecinde belirleyici bir kurum olan okulda bölgesel, dinî, dilsel özelliklerin ifadelendirilmesine karşı çıkıyor.

Schnapper, evrensellik ve özgünlük arasındaki gerilimin, insan hakları, hukuk devletine saygı gibi soyut ilkelerin benimsenmesi yoluyla, en azından yakın bir gelecekte aşılacak gibi görünmediğini düşünüyor. Zaten, tam da bu nedenden ötürü, "ulus fikri, bir tek o ussal ve evrensel olan yurttaşlık tutkusu üzerine kurulamazdı, her ulusal kendiliğin tarihi ve kültürel özgünlüğüne bağlı heyecanını kullanmadan edemezdi" *(s.165)*. Ancak ulusun bu gerilimli karakterine eleştirel yaklaşmak gerekmez mi? Ulusal birimlerin tartışılır hale gelmesinin nedeni 'evrensellik' iddiası ile 'özgünlük' iddiasını aynı anda yaşatmaya çalışmaları değil mi? Bir ulus içinde belli bir etninin ya da sınıfın ya da daha tarafsız bir kavram kullanacak olursak, grubun; değerlerini, simgelerini, tarihini tüm ulusa ait kılmaya çalışan, onlara bir 'genellik' hatta 'evrensellik' atfeden ulusal kimlikler değil mi, ulus-devleti tartışılır kılan?

Schnapper, bireyin toplumdan toplumun da devletten önceliğini öne süren bir siyasal kültüre sahip İngiliz deneyiminden çok etkilendikleri için Karl Deutsch, Benedict Anderson, E. Kedourie gibi yazarları eleştirirken, kendisi de devlete ve kurumların gücüne fazlasıyla önem vererek Fransız deneyiminin etkilerinin belirgin olduğu bir çalışma ile çıkıyor karşımıza. Türkçe baskıya yazdığı önsözde, "1920-1930 yıllarında Atatürk tarafından modern bir ulusun bilinçli olarak kurulması müstesna bir zekanın ve iradenin ürünü olmuştur" *(s.9)* yargısıyla Jakoben geleneği ne denli sahiplendiğini açık bir biçimde ortaya koyuyor.

Soyut yurttaşlık ilkesini somutlaştırmaya yönelik çabaların ürünü olan refah devleti uygulamalarının terkedilmesi ve liberalizmin doludizgin at koşturması ulusa yönelik tehditlere verimli bir zemin hazırlıyor. Zorlu rekabet ortamında, rasyonalizmin başarısızlıkları kişiselleştirerek, insanları yalnızlaştırdığı bir ortamda, dini, etnik, ulusal ötesi ya da ulusal öncesi bir topluluğa mensubiyet, "insanın bir kişi olarak kabul edilme yönündeki temel ihtiyacına yanıt veriyor. Bireylerin başarısızlıklarına bir anlam vermelerini, üretim sisteminin ve toplumsal düzenin yarattığı değerlerin, siyasal toplumun ve yurttaşlığın soyutluğunun sonuçlarını gidermelerini sağlıyor" *(s.210)*.

Siyasal alanın bir mücadele alanı olarak cazibesini yitirdiği, kültürel ve özel alandaki mücadelelerin önem kazandığı bir zamanda Schnapper, siyasal alana eski itibarını kazandırmaya çalışıyor, ki bunun değerli bir katkı olduğunu düşünüyorum. Aynı şekilde, ortak kamusal alan ve kamusal çıkar fikrinin savunulmasına ilişkin yaptığı uyarılar dikkate alınmalı. Çünkü üzerinde durulan ortak bir zemin olmadığında farklılıkların da hiçbir önemi kalmayacaktır, daha doğrusu farklılık diye bir durumdan sözedilemeyecektir. Ancak demokrasi ile ulus arasında kurduğu özdeşlik, ulusal olmayan demokrasinin mantıksal olarak varolamayacağını iddia etmesi demokrasiye yönelik kurgularımıza, hiç de haketmediğini düşündüğüm bir sınır koyuyor. ◆

Geçmeyen milliyetçilik

ORHAN KOÇAK

Eric Hobsbawm, 1989'da yazdığı *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*'te, milliyetçiliğin hızını yitirdiğini belirtiyordu. 1960'lara kadar "tarihsel değişimin bir vektörü" olmuştu milliyetçilik; ama artık değildi. Ekonomik küreselleşme ve uluslararası kitlesel göç ulus-devletin zayıflamasına yol açıyordu. İnsanların çoğu henüz "vatanım ruy-i zemin, milletim nev-i beşer" diyecek durumda olmasa bile, ulus-devletin gerilemesiyle birlikte milliyetçiliğin de gerilemesi kaçınılmazdı. Şimdi unutulmuş olabilir ama o yıllarda yaygın bir kanıydı bu. Francis Fukuyama da çok tartışılan *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (1992) kitabında "Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliğinde beliren yeni milliyetçi mücadelelerin geçişsel bir nitelik" taşıdığını, "daha demokratik bir düzenin doğum sancıları" olduğunu söylüyordu. Fukuyama'ya göre asıl önemlisi, yeni milliyetçiliklerin hemen hepsinin bir "Türkleşme sürecine" girmiş olmasıydı: Başka uluslara hükmetmek yerine, "Atatürk'ün yolunu izleyerek geleneksel bir yurt üzerinde kendi ulusal kimliklerinin pekiştirilmesi ve arıtılması için" çalışıyorlardı.

Yugoslavya'da ulusal arıtma adına girişilen katliam da bu cümlelerin yazıldığı günlerde başladı. Milliyetçiliğin ofansif ve defansif türleri arasındaki ayrımı anlamsızlaştıran "mücadeleler" yalnız Balkanlarla, Kafkasya'yla, Afrika'yla da sınırlı değildi. Fransa'da Le Pen'in partisi tam da bu dönemde hatırı sayılır bir güç haline geldi, Avusturya ve İtalya'da neo-Naziler bu yıllarda iktidara yaklaştı. Tarihin devletler arasında sonu gelmez savaşlardan ibaret olduğuna inanan "realist" dış politika uzmanlarına yeniden gün doğmuştu. Camiadan H. Kissinger'in konferans ücretinin on bin dolara çıktığını bu dönemde işittik. Tabii, Huntington da var: Geçmişte hep başkalarına kaptırdığı ABD dış politika mandarinliğini "Medeniyetler Çatışması" şeyiyle bu dönemde yakalar gibi oldu.

Hobsbawm'un amacı milliyetçiliği tarihselleştirmekti: Gelişini ve geçişini betimlemek, geçici olduğunu göstermek istiyordu.

Tanıl Bora
Milliyetçiliğin Kara Baharı
Birikim Yayınları: İstanbul 1995, 318 s.

> Peki, geçmeyen milliyetçilikle yüzleşebilmek için tarihsel yöntem büsbütün terk mi edilmeli? Tanıl Bora'nın kitabı buna gerek olmadığını gösteriyor. Hiç mazeret aramadan dosdoğru bugünkü milliyetçiliğin üstüne gidiyor Bora.

Peki geçmeyen milliyetçilikle yüzleşebilmek için tarihsel yöntem büsbütün terk mi edilmeli? Tanıl Bora'nın son kitabı buna gerek olmadığını gösteriyor. Hiç mazeret aramadan dosdoğru bugünkü milliyetçiliğin üstüne gidiyor Bora; ama bunu yaparken realist veya doğalcı ("kan ve toprak") teorilere de pabuç bırakmıyor. Gerçi Sunuş'ta böyle teorilere (Bora'nın kendi deyimiyle, "özcü" teorilere) kapı açabilecek bir düşünceye rastlamak mümkün: "Ayrışmanın böylesine hız kazandığı bir dünyada [milliyetçilik de] yurtsuzlaşan, güvencelerini yitiren insanın kendini evinde hissetmesini sağlıyor. Marx'ın dini 'ruhsuz dünyanın ruhu' diye tanımladığı gibi, geç-modern dönemdeki milliyetçiliği 'yurtsuz dünyanın yurdu' diye tanımlayabiliriz. Tıpkı dinin tinselliği daraltması gibi, yurt hissine eşlik eden bütünlük tasarımını, güvenlik duygusunu ve dünyayla/insanlarla iletişim arayışını daraltan, kısır bir ikame." Marx'ın romantik-idealist damarını referans alan bu açıklama, milliyetçiliğin sahte bir cevap getirdiğini kanıtlarken bile sualin "sahici" olduğunu, demek doğru bir cevabın da ("yitirilmiş ama yeniden ele geçirilecek bir ev, bir öz") bulunduğunu varsayar gibidir. Böylece milliyetçiliğin görünümlerine karşı çıkılmış ama beslendiği köklü duygusal aldanışlar eleştiri dışında bırakılmış olur. Ama Bora'nın malzemesine yönelttiği dikkatin yoğunluğu (kendi konusuyla bu kadar "sıcak temas" kurabilen başka siyasal analizci var mı?) araştırmasını felsefi uçurumların üzerinden aşırtıyor.

Bora'nın asıl konusu Türk milliyetçiliğinin 90'lardaki serencamı. Kemal Can'la yazdığı ilk kitabı *Devlet, Ocak, Dergah*'ta (1991) MHP'nin 1980'den sonraki sarsıntısını inceliyordu. Yeni kitapta, milliyetçiliğin başka türleriyle birlikte ülkücülüğün de canlanışını Körfez Savaşı, Yugoslavya ve SSCB'nin bölünüşü gibi kilit olaylar çevresinde tahlil ediyor. Bora'nın ilk kitabında eksik kalan bir mukayese çerçevesinin *Kara Bahar*'da kurulduğunu görüyoruz: 90'ların Türk milliyetçiliği bir uluslararası bağlam (globalleşme ve Soğuk Savaşın bitişi) içinde Doğu ve Batı Avrupa milliyetçilikleriyle karşılaştırılıyor.

Batı Avrupalı yazarların çoğu için, 80'lerin milliyetçiliği Doğu'nun gecikmiş ya da olgunlaşmamış toplumlarına özgü bir zaaftı: Batı'da milliyetçilik "esas itibariyle" aşılmıştı. Ernest Gellner'e göre Batı Avrupa'da milli duygu sönerken birbirine düşman uluslaın yerini bir "inançsız tüketiciler enternasyonali" almıştı. Fukuyama'ya göre, bu duygusal sönümleniş neo-Faşist hareketleri bile kapsıyordu: "Almanya'da Schönhuber veya Fransa'da Le Pen gibi bugünün radikal milliyetçilerini ilgilendiren şey, yabancıları yönetmek değil ülkeden kovmak. Bu hayattan kâm alırken rahatsız edilmemek, dünya nimetlerine başkalarını ortak etmemek istiyorlar."

Bora'nın analizi, Doğu ve Batı milliyetçilikleri arasında yapılan bu katı ayrımın eleştirisiyle başlıyor. İkisinin de sosyoekonomik zemini aynıdır: Küreselleşme. Her şeyin kolayca birbirine geçtiği kaygan bir zemindir bu. Böyle bir sahnede, apansız patlak veren olaylar uzun dönemli gelişmelerden bağım-

sız bir etkinlik kazanır. Medya, olup biteni kaydeden edilgin bir cihaz değildir artık; Kardak'ta olduğu gibi, kendisi de başlatabiliyordur olayları. Bora'nın deyişiyle, "global geç-modern kültürün koşulladığı hızlı dolaşım, [milliyetçiliğin] dolaşımını da hızlandırmıştır." Geçmişte milliyetçiliği Doğu'ya öğreten Batı'ydı ama, şimdi çok-yönlüdür etkileşim. 1996'nın Teksaslı ayrılıkçıları, diplomalarını CNN açık üniversitesinden almışlardır. Hoca: Franjo Tudjman.

Öte yandan, daha yapısal bir bağ da vardır iki olgu arasında: 70'lerden itibaren devletin girdiği mali kriz. Devlet bu koşullarda gelir dağılımını "düzenleme işlevini terketmeye (deregülasyona) yönelmektedir". Deregülasyon her yeri etkileyen bir yöneliştir ama, toplumların zenginlik düzeyine göre farklı siyasal/kültürel sonuçları vardır. Zengin ülkelerde (ve bu ülkelerin içinde de en zengin bölgelerde), Gellner ve Fukuyama'nın da betimlediği "refah şovenizmi" ağır basarken, daha yoksul ülkeler/bölgelerde eriyen devletle ve ulusun mitik geçmişiyle özdeşleşme eğilimi güçlenmektedir. İkisinin de farklı görünümleri vardır. Yoksulların milliyetçiliği, Sırbistan'daki gibi "toplumsalın etnikleşmesi" biçimini alabilir: "Miloseviç'in bulabildiği kitle desteğinde, milliyetçi söylemi içindeki popülist devletçi hattın önemli rolü vardır." İtalyan neo-Faşizmiyse bir karma türdür: Kuzeyin ayrılıkçı "refah şovenizmine" karşı yoksul güneyin tepkisinden güç alırken, göçmenler karşısında güneyli kadar kuzeylinin de duyabileceği korkuyu kışkırtmaktadır. Öte yandan, "refah şovenizmi" Lombardiya gibi zengin bölgelerin "mikro-milliyetçiliğiyle" sınırlanamaz: Göç dalgasına karşı Avrupa'nın sınırlarını kapatma eğilimi de bir "makro-milliyetçiliğe" dönüşmektedir.

Kendini bir milliyetçilik olarak tanımlamaktan kaçınan "refah şovenizminin" eski milliyetçiliklerle benzerliği var mı? Bora bu konuda hep yapılmış olan ayrımı kaydediyor önce: Bir uçta "milleti vatandaşların ortak iradesi temelinde tanımlayan 'Fransız usulü' *politik milliyetçilik* ile [öbür uçta] milleti etnik ve/veya kültür-dil-tarih temelinde tanımlayan 'Alman usulü' *kültürel milliyetçilik* arasındaki ayrım." Bugünün Batı ve Doğu milliyetçilikleri arasındaki fark da 1930'larda Hans Kohn'un teorileştirdiği bu daha eski karşıtlığın izlerini taşımaktadır. Kohn'a göre Batı Avrupa'da milliyetçiliğin doğuşu daha çok siyasal bir olaydır; görece erken bir dönemde (18. yüzyıl öncesi) "günün siyasal gerçekliği ve mücadeleri içinde bir ulus kurma çabasının ürünü olarak doğmuş, geçmiş konusunda duygusallıktan büyük ölçüde muaf kalarak 18. yüzyılın Aydınlanma düşüncesiyle [en başta da *sözleşme* fikriyle] yoğrulmuştur." Oysa Orta ve Doğu Avrupa ile Asya'da milliyetçilik sadece daha geç değil, toplumsal ve siyasal gelişimin daha geri bir evresinde ortaya çıkmış ve bu yüzden de ilk ifadesini ancak kültürel alanda bulabilmiştir. "Bir politika oluşturma ve hükümet etme girişiminden çok, bir eğitim ve propaganda çabası" olan bu Doğu milliyetçiliği başlangıçta Batılı modellerin etkisi altındadır. Ama "bağımlılık yerli aydınların gururunu incitmekte, bu da sonunda 'ecnebi' örneğe ve onun liberal, rasyonel zihniyetine karşı bir tepkiye dönüşmektedir. Her yeni milliyetçilik, daha eski bir milliyetçilik tarafından bir kez harekete geçirildikten sonra, meşruluğunu ve farklılığını kendi geçmişinin mirasında aramaya başlıyor, Batı rasyonalizmine ve evrensel ölçülere karşı kendi geleneklerinin farklılığını, ilkel ve kadim derinliğini yü-

celtiyordur." Bir psikolojik boyutu da vardır bunun: Yeni milliyetçilik, yerel bir toplumsal ve ekonomik gelişimin ürünü olmayıp dıştan uyarıldığı için "öz-güvenden de yoksundur ve aşağılık kompleksini bir aşırı-güvenle telafi etmeye çalışmaktadır."

Bora, öykünün akışını bozacak kılçıklı episodları (ör: Alman milliyetçiliğinin 1830'larda liberal bir hareket olarak başlaması; Yunan milliyetçiliğinin Aydınlanma filozofu Korais'e dayanması; Nehru'nun düşüncesinde evrenselci öğenin yerelciliğe baskın çıkması; ırkçılığın ilk kuramcısının Fransız Gobineau oluşu) dışta bırakan bu kavramlaştırmaya cepheden karşı çıkmıyor ama çelişkisine işaret ediyor: Kendini Doğu'nun kültürel milliyetçiliğinden ayrıştırmaya çalışan "Avrupa *establishment*'ı", bugün bunu yine *kültürel* bir temel üzerinde yapabilmekte, "ırka veya milliyete değil de kültüre dayanan bir dışlayıcılığa" gitmektedir. Batı'nın kendini tanımlamak için başvurduğu demokrasi, özgürlük, hoşgörü gibi değerler, onu Batı-olmayandan mutlak biçimde ayıran özsel veya "ontolojik" sabitlere dönüştürülüyor ve "medeniyetler çatışması" gibi teyakkuz ideolojilerinin gerekçesi haline geliyordur. (Kohn'da da belirgindi bu çelişki: Batı milliyetçiliğinin "tarihe fazla takılmamakla" Doğu milliyetçiliğinden ayrıldığını söylüyor, ama sonunda bu farkın Batı kilisesi ile Doğu kilisesi arasındaki *1500 yıllık bölünmeyi yansıttığını* öne sürmek durumunda kalıyordu.) Bora, kültürel ve siyasal milliyetçiliklar arasındaki farkın "nitel bir fark" olmadığını belirtiyor. Hangisinin ağır basacağını belirleyen etken, sadece toplumların kültürel mirası değildir öyleyse; güncel koşullar da önemlidir. Bugünün "refah şovenizmi," faşist Le Pen'le sosyalist Jacques Delors'un Avrupacılıkları arasındaki farkı -dışardan bakanlar için- ihmal edilebilir bir marja indirgemektedir.

Öte yandan, bu ayrım, tam da özsel değil tarihsel (hatta konjönktürel) olduğu için Türk milliyetçiliğinin gerilim ve dönüşümlerini izleme imkanı veriyor Bora'ya. Türk milliyetçiliğinde, "yurttaşlık hukukunun baskın olduğu 'Batılı' milliyetçilik etmenleri ile etnik-kültürel bilincin ve tarihsel mitolojinin ağır bastığı 'Doğulu' milliyetçilik etmenleri arasındaki gerilim" (veya Taha Parla'nın sözleriyle "etnik-kültürel çoğulculuk ve defansif nitelikli hukuki milliyetçilik" ile "etnik teklik peşinde, üstün milli karakter anlayışına" dayalı şoven milliyetçilik arasındaki gerilim) belirleyici olmuştur hep. Bora, bu gerilime, bir yanda "özgüvenli bir varoluş" ile öte yanda "TC'nin varlığına iç ve dış düşmanlarca kastedildiği telakkisini kronikleştiren çok yoğun bir tehdit algılamasına" dayalı "bir *beka sendromu* arasındaki gerilimin eşlik ettiğini" belirtiyor: "Türkiye'nin istikrarlı ve çağdaş uygarlık düzeyine yönelmiş bir ülke oluşuyla övünürken her kriz anında TC devletinin ilelebet payidar kalacağı teminatı verme gereği duyan resmi söylem bu gerilimle maluldür."

Beka endişesi büsbütün temelsiz de sayılmaz: Milli devletin kuruluş süreci "bir dizi iç ve dış çatışma içinde yıkılan bir imparatorluğun bakiyesi üzerinde yine bir dizi iç ve dış savaşla" gerçekleşmiştir. Sayılarla da anlatılabilir bu: Nüfus tarihçisi Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethic Cleansing of Ottoman Muslims*, 1821-1922 (1995; Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Uğradığı Etnik Temizlik) adlı kitabında, 1821'le (Mo-

ra İsyanı) 1922 arasında "beş milyondan fazla Müslümanın topraklarından sürüldüğünü, beşbuçuk milyonun da savaşlarda veya göç sırasında öldüğünü" yazıyor. Eğer Renan'ın öne sürdüğü gibi insanları "ortak sevinçlerden çok ortak acıların birleştirdiği" ve "ulusal bellek için kederlerin zaferlerden daha değerli olduğu [çünkü insanlara bazı görevler yüklediği]" doğruysa, Bora'nın deyişiyle "beka sorunsalının her zaman canlandırılabilir bir 'dava' olarak milli hafızaya yerleşmiş" olmasına da şaşmamak gerekir.

Gerçek veya hayali felaketler geneldir ve başka ulusal mitolojilerin oluşmasında da rol oynamıştır, oysa bu kadar derine işlemiş bir beka kaygısına başka yerde rastlamak zordur. Geçmişin Alman ve bugünün Balkan milliyetçilikleri bütün saldırganlıklarına karşın bu ülkedekiyle kıyaslanabilecek bir yokolma korkusundan muaf görünürler. Bunun bir açıklaması, Bora'nın çok kurcalamadığı bir *çifte gecikmişlik* deneyiminde aranabilir. Türk milliyetçiliği sadece Batı'ya oranla değil, İmparatorluğun içindeki başka halkların milliyetçiliğine oranla da geç doğmuştur. Atsız'ın Bozkurt romanlarında ifadesini bulan bir "gafil avlanmışlık" duygusudur bunun sonucu: Son Türk devleti pusuya düşmeyecektir. Öte yandan, bu son devletin kuruluşu bir büzüşme ve içe çekilme sürecinin sonunda gerçekleşmiştir. Türk milliyetçiliğini yine bir felaketin (Büyük Kıtlık) ertesinde şekillenen İrlanda milliyetçiliğinden ayıran bir noktadır bu: 1845 "Patates Krizinden" sonra İrlanda nüfusunun yarısından fazlası Amerika'ya göç etmiş, bu da acının bir bakıma dağılmasını, yayılıp seyrelmesini sağlamıştır. Türk milliyetçiliğiyse nüfusun hep küçülen bir toprak üzerinde toplanması ve deyim yerindeyse "kederin yoğunlaşmasının" ürünüdür.

Bora, Türk milliyetçiliğinin "Batılı" yüzünün hiçbir zaman büsbütün silinmediğini ve özellikle 80'lerin ikinci yarısında "beka sendromunu atlatmış, özgüvenli, dünyayla bütünleşmeye öncelik veren bir milliyetçiliğin" oluşmaya başladığını belirtiyor. Özal yıllarının "çağ atlama" sloganı yeni liberal milliyetçiliğin özlü ifadesidir. SSCB'nin çözülmesiyle Türkiye'nin önce bir "bölgesel güç," daha uzun vadede de bir "dünya gücü" olacağı öngörülüyordur. Düşman ve tehdit takıntısından bir ölçüde sıyrılmış, "muasır medeniyete" yetişmek zorunda olmadığını çünkü zaten onunla bütünleştiğini düşünen kentli yeni orta sınıfların, uluslararasılaşan büyük sermayenin ve onunla iç içe geçmiş medyanın desteklediği bir milliyetçiliktir bu. Açıkça ilan ettiği hazcılığıyla hem Atatürk milliyetçiliğinden hem de ülkücülüğün ahlakçılığından ayrılır. Bora, liberal milliyetçilikle dolaşıma giren "Beyaz Türk" (hayattan tad almayı bilen ama Batılı olmaya çalışmayan çünkü çoktan Batılı olan Türk) imgesinin oluşumunu izlemek için Ertuğrul Özkök gibilerinin yazılarını bir tür "yakın okumaya" alıyor. Öte yandan, bu yeni dünyeviliğin liberallerle sınırlı kalmayıp MHP'ye bile sızdığını gösteren tabloda da "Kuşadası barlarında kadın turistleri cezbetme 'hizmetinde' çalışan ve sevişirken ezan okunduğunda saygısızlık eden kadını pataklamakla milli hislerini tatmin eden" ülkücü gençler görülmektedir. Eroin ticareti de bu noktada anılabilir.

Bora, liberal milliyetçilikle dolaşıma giren "Beyaz Türk" imgesinin oluşumunu izlemek için Ertuğrul Özkök gibilerinin yazılarını bir tür "yakın okumaya" alıyor.

Ama 80'lerden 90'lara geçilirken beliren bazı gelişmeler eski beka sendromunu yeniden canlandıracaktır. Bora, iki önemli etkene değiniyor burada. Birincisi, 1990/93 döneminde uluslararası konjonktürün "büyük güç Türkiye" iddiasını çürütmesidir. Orta Asya cumhuriyetleri Türkiye'nin "ağabeyliğine" katlanamayacaklarını belli etmektedirler. Türkiye Körfez Savaşından umduğunu bulamamıştır. "Refah şovenizminin" Avrupası, Türkiye'yi içermek istemediğini gizlemiyordur. Bütün bunlar TC'nin varlığına kasteden bir uluslararası komplo fikrini güçlendirecektir. Ama beka kaygısını besleyen asıl olgu, Özal'ın ölümünden sonra hızla rejimin çözüm ufkunun dışına kayan Kürt sorunudur. Savaş, "ülkücü hareket içinde dahi 1970'lerin ortalarından sonra çok gerilere itilmiş olan Türkçü ideolojinin" yeniden doğmasında başlıca etkendir. Bunlara, ilk kez Ahmet İnsel'in dile getirdiği bir olgu da eklenebilir: "Sendromun" kendini sürdüren ve pekiştiren yapısı. Beka kaygısı, sırf bu kaygıyla eğitilmiş bir gücün tüm iktidarı gaspetmesine zemin hazırlamakta, bu güç de bir kez iktidarı aldıktan sonra beka kaygısının daha da yaygınlaşması ve tek siyasal enerji kaynağı olarak kalması için elinden geleni yapmaktadır.

Bora'nın en canalıcı gözlemlerinden biri de 90'larda Türk milliyetçiliğinin farklı türleri arasındaki ilişkilerle ilgili. Farklı milliyetçi söylemlerin ("Resmi Atatürkçü milliyetçilik"; onun sol versiyonu olan "Kemalist ulusçuluk"; "liberal milliyetçilik"; ülkücülük; hatta "İslamcı milliyetçilik") bir hegemonya mücadelesi içinde birbiriyle etkileşerek "melezleştiği" bir dönemdir bu. 80'lerin ikinci yarısında hegemonya mücadelesinden üstün çıkacağa benzeyen güç, popüler kültüre damgasını vuran yeni liberalizmdi; radikal milliyetçilik de akıntıya kapılarak "poplaşır ve ehlileşir" gibiydi. Bu akıntı tümüyle durmuş olmasa da, 90'larda gündemi ve söylemleri belirleyen güç, beka sendromunun canlanışıyla titreyip kendine dönen "Doğulu" radikal milliyetçiliktir. Ülkücü hareket "poplaşmanın" ardından devletle ve resmi milliyetçilikle ilişkisini tamir etmeyi de başarmıştır bu dönemde. Beka kaygısının kışkırtılması, farklı milliyetçilik söylemleri birbirinden ayıran çizgilerin gittikçe silikleşmesine ve hepsinin "Doğulu" lehçesinin belirginleşmesine yol açmaktadır.

Bora'nın *Kara Bahar*'daki makaleleri yazdığı yıllarda bu benzeşme eğilimi "Aydınlar Ocağı'nda toplanmış milliyetçi/muhafazakar entelijensiyanın yabancı dillerde öğretime muhalefet ederek on yıllarca sol Kemalistlerin bayraktarı olduğu öz Türkçeciliğe sahip çıkması" ve "en kozmopolit sayılan Heavy Metalci gençlerde ayyıldız takılarının görülmesiyle" sınırlıydı. Bora'nın saptamasının daha geniş bir kapsamı olduğunu şimdilerde görüyoruz: "*Avrasyacılık*" kervanına katılanlar arasında *Aydınlık* dergisi de var. Gün, yıllardır solcuları da sağcıları da vatanperlik çizgisinde birleşmeye çağıran Rauf Tamer'in mi günüdür?

Tanıl Bora dimdik bakıyor o tarafa. Geçmesini umduğu milliyetçiliğin geçmeyişini anlatıyor. ◆

Siyasetten ticarete faşist üslup

CLAUDIA FOGU

Akademisyenlerin faşist estetiğe gösterdikleri ilgi bir süredir artmaktaydı; ama son zamanlarda açılan iki başarılı sergi (ve yayınlanan kataloglar), konuyu daha geniş bir çevrenin de gündemine soktu: Miami'deki Wolfsonian Vakfı'nın düzenlediği Modernliğin Tasarımı ile Londra'daki Hayward Galerisinde açılan Sanat ve İktidar: Diktatörler Altında Avrupa. Başka birçok yönden farklı olmalarına karşın, iki sergi de aynı mesajı veriyordu: Olgunun kendisinden elli yıl sonra, Berlin Duvarı da yıkılmışken, iki savaş arası dönemde Faşizm, Nazizm ve Stalinizm altında üretilen propaganda sanatına daha serinkanlı bir tavırla yaklaşabilecek kadar uzağındaydık yenilmiş düşmanlarımızın. Artık büyüleyici bir faşizmin etkisini (daha 1975'te Susan Sontag kendi dinleyicilerini bu büyülenmeye karşı uyarıyordu) hissetmeyen global köyün sakini, muzaffer bir kapitalizmin yere serdiği düşmanların ganimetlerini paylaşmaya çağrılıyordu böylece. Özellikle dikkat çekici olan, iki sergi ve katalogun faşist dönemin İtalyan sanatı hakkında aynı öyküyü anlatmalarıdır: Faşizm, öncü sanat hareketlerini boğarak gelmiş değildi iktidara, Nazizm ve Stalinizmden çok farklıydı bu açıdan; tersine, 20'ler boyunca Mussolini hem modernist hem de gelenekselci sanatçılara "oportünist" bir destek sunmuştu. Gelgelelim, 1929-35 yıllarında diktatoryal rejimin yerine oturmasıyla birlikte faşist siyasal hegemonyanın çoğulcu öğesi de gerileyecek ve faşizmin totaliter boyutu gemi azıya alarak stile littorio (taş üslubu) adıyla bilinen tam bir propaganda üslubu yaratacaktı. Mussolini'nin Fütürizm'e (Marinetti) karşı yaltaklanıcı tavrıyla bir ölçüde sulandırılmış olsa bile, stile littorio'da faşizm kendi anıtsal sözdizimine kavuşmuş ve gerçek bir Devlet Sanatı yaratarak totaliter kardeşlerinin arasına katılmıştır.

Akademik çevrelerde ve kamuoyunda geniş destek bulan bu öykünün önemli bir gerçeği bastırdığını ve sildiğini söyleyeceğim. "Faşist modernizm" sadece o dönemde stile littorio'ya meydan okumakla kalmadı; bugün de sanat tarihi pratiğine içkin olan bir anlayışa, üslubun o betimsel kavranışına meydana okumaya devam ediyor. Faşizmin "estetikleştirilmiş siyasetinin" (Benjamin) farkı, daha yumuşak bir totalitarizme indirgenemez; onu gerek Nazizm'in ırkçı gerekse Bolşevizmin sosyalist ütopyalarından ayıran asıl etken, modernist ütopyacılıktı. Umberto Eco'nun geçenlerde kök-Faşizm (ur-Faşizm) bahsinde söylediklerinden ("20. yüzyılda her türlü etnik milliyetçiliğin arketipi") yola çıkarak şunu önermek istiyorum: Faşizmi kök-Modernizm olarak, yani Modernizmin 'üslupsal bilinçdışı' olarak da düşünebiliriz. Bir üslup yaratmak yoktu faşizmin estetik ufkunda; "biçim ve içeriğin özgül bir bütünlüğü" anlamında bir üslup, faşist olarak tanımlanabilecek bir üslup bütünlüğü (tıpkı stile littorio'nun betimsel kavranışındaki gibi) yaratmak yoktu. Asıl yaptığı, kendini Üslup olarak gerçekleştirmekti ve burada üslup betimsel bir kategori olmaktan çıkarak normatif bir kavrama (farklılık ve özgüllük arayışı) dönüşüyordu. Sosyal Bilimler Ansiklopedisine yazdığı "Üslup" maddesinde Ernst Gombrich de normatif üslup kavramını tümüyle iradi bir kategori olarak tanımlar. Birbirine bağlı iki özelliği vardır: (1) Sanatçı, "sinestetik" (eşduyumsal) bir etki elde etmeye, seyircide bir dizi analojik çağrışım sürecini harekete geçirmeye çalışıyordur; (2) seyirci de, "bir performans veya ürünün, kendisini çevreleyen o 'farklılaşmamış' olaylar ve nesneler yığınından ayrışmasını sağlayan bir iç tutarlılığı ve göze batıcılığı" algılıyordur. Kısaca, Gombrich'e göre, normatif anlayış, 'üslup' terimini "bütün betimsel sıfatlarından" arındırmayı amaçlamaktadır.

Gombrich'in normatif üslup kavramı, 'faşist imgelem' üzerine yapılan çalışmalara daha güçlü bir yorum çerçevesi sağlıyor. İlkin, Fütürizm ve Faşizmin modernist düşünce içinde iki paralel çizgi olduğu ve bu çizgilerin estetik ve siyasal temsile yönelttikleri eleştiride birbiriyle kesiştiği savını (Andrew Hewitt, *Fascist Modernism*, 1993) destekliyor. Bu anlamda, normatif üslup kavramı, Fütürizm ve Faşizmi, ikisinin de kitle psikolojisi ve modernliğe bağlı gördüğü sinestetik alımlama süreçlerini uyararak bir mutlak 'farklılaşmışlık' politikası izleyen iki çağdaş modernizm olarak görmemize imkan veriyor. İkinci olarak, fascismo ile Ducismo arasındaki, bir yanda rejimin hiyerarşi ve disiplini anıtlaştırmasıyla öte yanda 'Mussolinyen farklılaşmanın' her an değişen imgelerinin kendiliğinden üretimi (ve bu imgelerle kurulan popüler özdeşleşme) arasındaki o tuhaf etkileşimin 20'ler boyunca faşist imgelemin dinamik merkezi olduğu iddiasına (Luisa Passerini, *Mussolini Immaginario*, 1991) güç kazandırıyor.

20. yüzyıl politikasında normatif üslubun incelenmesine Mussolini'nin gazetesi Il Popolo d'Italia'nın tahliliyle de başlanabilir ama, Marinetti'nin 1913 tarihli anti-sembolist manifestosu "Sözdizimini Yıkmak" bu

Dawn Ades v.d.
Art and Power: Europe Under the Dictators
Eric Hobsbawm'ın Önsöz'ü ile
Londra: Thames and Hudson, 1995

•

Wendy Kaplan
Designing Modernity:
The Arts of Reform and Persuasion
Palm Beach: The Wolfsonian, 1997

> Faşizm, öncü sanat hareketlerini boğarak gelmiş değildi iktidara; tersine, 20'ler boyunca Mussolini hem modernist hem de gelenekselci sanatçılara "oportünist" bir destek sunmuştu.

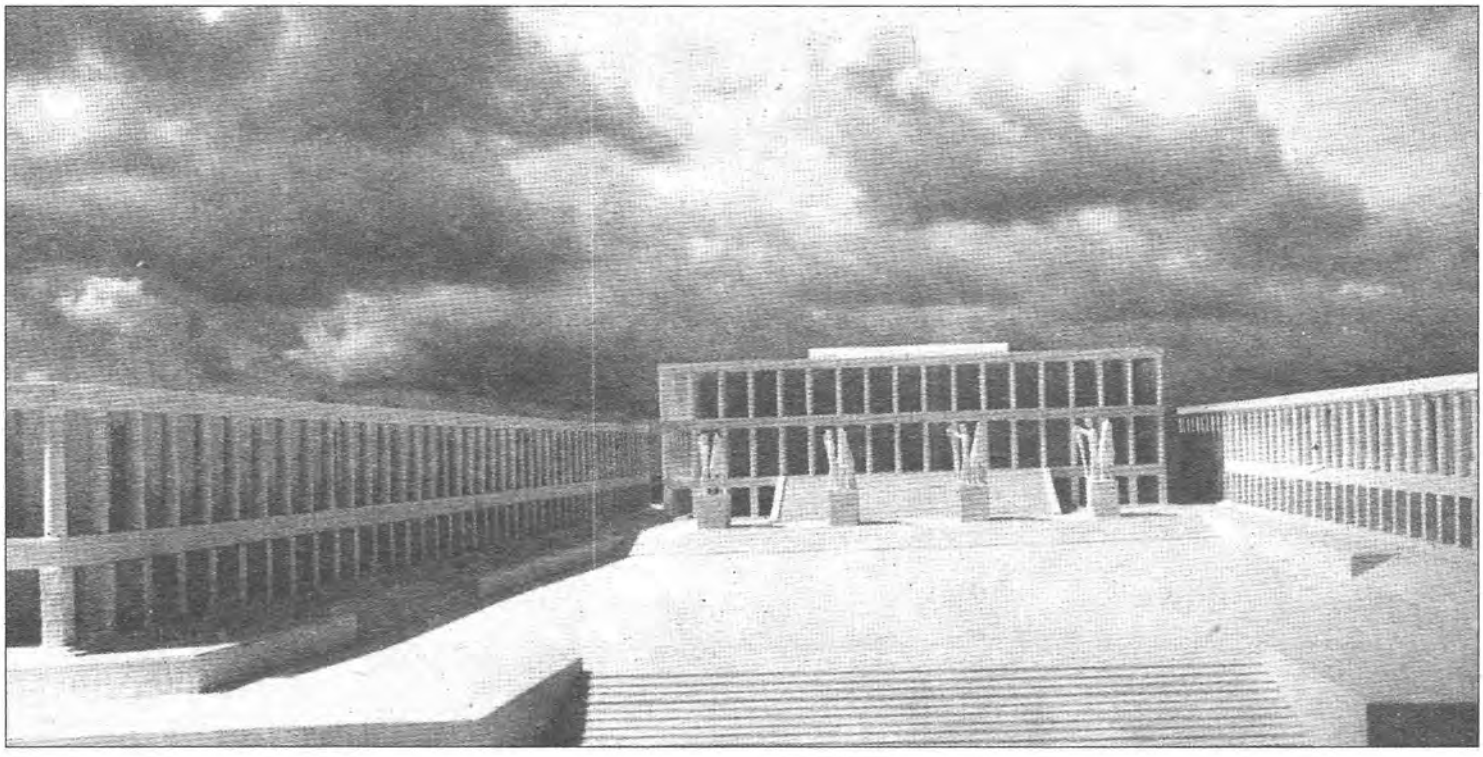

Mario de Renzi, L. Figini ve G. Pollini'nin İletişim ve Ulaşım Sarayı projesinin son hali...

tavrın ilk teorik ifadesi olmasıyla daha iyi bir çıkış noktasıdır. Bu manifestoda, "eski üslubun göz boyayıcı süslerine" karşı bir panzehir olarak analoji ilkesini ("çifte adlandırma") önerir şair. 1916'da Balla ve Depero'nun imzalarıyla çıkan "Evrenin Yeniden Kuruluşu" manifestosu da moderniteyi analojik bağlantılandırma ilkesiyle tanımlamakta, analojiyi sentez ve metafora karşı fütürist estetiğin temel ilkesi olarak yüceltmekte ve fütürist stilin sadece sanatı değil, modern hayatı da işgal etmesini sağlayacak silah olarak sinestetik nesneyi önermektedir.

Fütürist üslup evreni ele geçiremedi, ama 20'ler boyunca 'farklılaşmanın' faşist ideolojide merkezi bir yer tutmasını sağladı. Faşizmin 'etnik kimlik' politikasının, seyirlik kültürünün, aydınlar ve kitleler üzerinde yarattığı etkinin merkezinde hep bu olgu vardı. Şunu söylemek istiyorum: 'Faşist modernizm', öncü sanat akımlarının faşist politikaya dahil (ve alet) edilmesi olarak değil, rejimin normatif üslubunun bütün bu dönem boyunca kendini ortaya koyması olarak görülmelidir.

Başladığımız noktaya dönersek, Miami ve Londra'daki sergilerin seyirciyi çok önemli bir noktada körleştirdiğini söylemek gerekiyor: Sergi biçiminin kendisi. Fascismo-stile, 1930'larda kendi normatif üslubunun en belirgin göstergesi olarak sergi biçimini yaratmıştır. Ve totalitarizmin gelişmesi öyküsünde de buna hiç değinilmez. Oysa bütün önemli İtalyan öncü akımları (Fütürizm, Novocento ve Razionalismo) faşist üslupla en yüksek kesişme noktalarını, 1930'larda, hem Marinetti'nin manifestosunu hem de Mussolini'nin gazetiesinin normatif üslubunu miras alan bir gösteri biçimi olarak 'sergi-sanatta' bulmuşlardır.

1920'lerde sergi-sanatın gelişmesi sadece İtalya'ya özgü bir olgu değildi; ama 1932'deki Faşist Devrim Sergisi, bu sanat biçimini fascismo-stile'nin ayrıcalıklı mekanı haline getirmiştir. Mussolini'nin Roma'ya yürüyüşünün onuncu yılını kutlamak amacıyla açılan sergi, Fütürizmden Strapaese'e kadar bütün sanat hareketlerini temsil eden 34 sanatçıyla Mussolini'nin "ultra-modern bir sergi" yaratmakla görevlendirdiği iki küratörün ürünüydü. Bu "epik gösteri", faşist modernizmin erken fütürizme (özellikle de fütürizmin paradoks ve lirik çelişki tutkusuna) ne çok şey borçlu olduğunu açıkça ortaya koyuyordu.

Organizatörler, mimar ve ressamlardan "tarihi şimdileştirmelerini" istemişlerdi. Bunun için de Mussolini'nin deyişleri ve kullandığı söz sanatlarıyla oynayarak sözcükleri ve imgeleri bir "sinestetik kreşendo"ya dönüştürmeleri gerekiyordu. Sanatçı-tarihçiler, 3000'den fazla belgeyi alegorik resimlerle, fotomontajlarla, konstrüktivist resim kesikleriyle, Mussolini'nin Popolo d'Italia'sının analojik temsilleriyle ve gazetelere manşet olan sözleriyle karıştırarak, belge ile yorum arasındaki semiotik ilişkiyi tam anlamıyla tersine çevirdiler: Tarihsel belgeler, Mussolini'nin gazetedeki sözlerinin bir yorumuna dönüşmüştü sergide. Sergi, sadece tarihi estetikleştiriyor değildi; daha önemlisi, faşistlerin "tarihi yapma" iddiasına güçlü bir ikon sağlıyordu. Çevre salonlarda (A'dan Q'ya) 'devrimin' kronolojik gelişimi (1914'te Popolo d'Italia'nın kuruluşundan 1922'de Roma yürüyüşüne) temsil ediliyor, merkeze doğru gidildikçe tarih de 20'lerin sonuna geliyor, ama serginin merkez odasında kronolojik açıdan en erken olgu (Mussolini'nin fascismo stile'sinin orijinal biçimi olan Popolo D'Italia gazetesinin ilk tasarımları) yer alıyordu. Eylemle anlatı arasındaki geleneksel ayrım berhava edilmişti.

30'larda sanatçıların, eleştirmenlerin ve mimarların ortaya koyduğu tanıklıklardan da görülebileceği gibi, İtalyan sanatında köklü bir dönüşüme yol açtı Devrim Sergisi. Bir yandan Fütürizm ve Novocento'nun bütün görsel sanatlarda mimarlık öğesini öne çıkarma çabasını savunuyor ve geliştiriyor, bir

yandan da Rasyonalist mimarlara kendi iddialarını sergi tasarımı alanında kanıtlama fırsatı veriyordu. Sergi kurduğu etkinlikle, stile littorio'nun temsili sanata duyduğu eğilimin marjinalleşmesine yol açtı.

Bir örnek vaka olarak bir Palazzo Littorio inşası için 134-37 arasında açılan yarışmanın akıbetine bakabiliriz. Bu saray, hem Faşist Parti'nin merkezi hem de Devrim sergisinin daimi mekanı olacaktı. Aynı dönemde Libera, De Renzi ve Guerrini gibi Rasyonalist mimarlar da Roma'nın merkezinde Circo Massimo sergi kompleksinin tasarım ve inşasına girişmişlerdi. Yarışmayı stile littorio'nun en katıksız anlatımlarından olan bir tasarımla Enrico Del Debbio kazandı. Ama bu zafer bir çifte yenilgiyle sonuçlandı. Sadece sarayla birlikte stile littorio da Roma'nın kenar semtlerine mahkum olmakla kalmadı, aynı yıl Coliseum'un arkasında inşa edilen ultrarasyonalist Circo Massimo da Faşist üslubun muharrik merkezi haline geldi. Faşizm, bu mekanda açılan sergiler sayesinde İtalya'nın ekonomik otarkisini bir uluslararası tecrit durumu değil de bir tarih-yapıcılığı olarak sunan imgeleri üretebildi. (İtalya, 1935 Afganistan İşgali nedeniyle, Milletler Cemiyeti'nin uluslararası ekonomik yaptırımlarıyla karşılaşan ilk Avrupa ülkesiydi.)

Ancak, Fascismo-stile'nin tarihi, Circo Massimo'da devlet güdümüyle açılan sergilerle sona ermedi. Otarki koşulları altında, Mussolini'nin sergi politikası İtalyan sanatçılarını normatif üslubu nihai ütopik ufkuna, bir Italia-stile'ye doğru sürüklüyordu. En avant-garde sanatçıların 1935'ten sonraki söz ve eylemleri, Mussolini'nin otarki politikasını ekonomik yaptırımlara karşı bir cevap olarak değil, faşist normatif üslubun en sahih ifadesi olarak gördüklerini kanıtlar. Otarki, bir fırsattı sanatçılar için: İtalyan farklılığını ticari sanat ve tasarım yoluyla öne çıkarmak için bir tarihsel fırsat.

Fascismo-stile'nin Italia-stile'ye doğru geçirdiği normatif dönüşümü en iyi anlatan belge, Rasyonalist eleştirmen ve mimar Mario Pagano'nun 1941'de çıkan bir yazısıdır: Sergi-sanatın Rasyonalizm ile Novocento arasında fütürist bir sentez kurduğunu söyleyen yazar, bu sanat biçiminin en iyi ifadesini siyasal sergilerden çok "reklam mimarisinde" bulduğunu ekliyordu. Böylece estetik, politika ve ekonomi arasında benzeri görülmemiş bir bağlantı kurulmuş ve Faşist devletin işleyişi de kendine özgü biçimine kavuşmuştu. Yetkin bir idari yapının kurulmasını mümkün kılan şey, "bir sanatçının (Mussolini), iradesi ve mizacıyla muharebenin taktik komutasını ele alacak ve bir film yönetmenin mutlak otoritesini üstlenecek kadar güçlü bir sanatçının varlığı" idi. "Malzeme ve inşa konusunda mühendislik mülahazaları yerine mimar-ressamların şiirsel duygusu esas alınmış ve böylece üslubun en lirik anlamıyla olumlanması amacıyla pratik mülahazalar bir yana bırakılarak 'saf' değerler yüceltil[mişti]."

Pagano'nun sözleri, 1935'ten sonra ekonominin estetikleştirilmesini sağlayan iradeci ve normatif yönelişin en açık anlatımıdır.

> Korporatif kapitalizmin Gianni Versace'si, stilo littorio (taş üslubu) ile korporatif faşizm arasında kurulan anestetik özdeşlikten çok daha iyi anlatmaktadır faşist modernizmi.

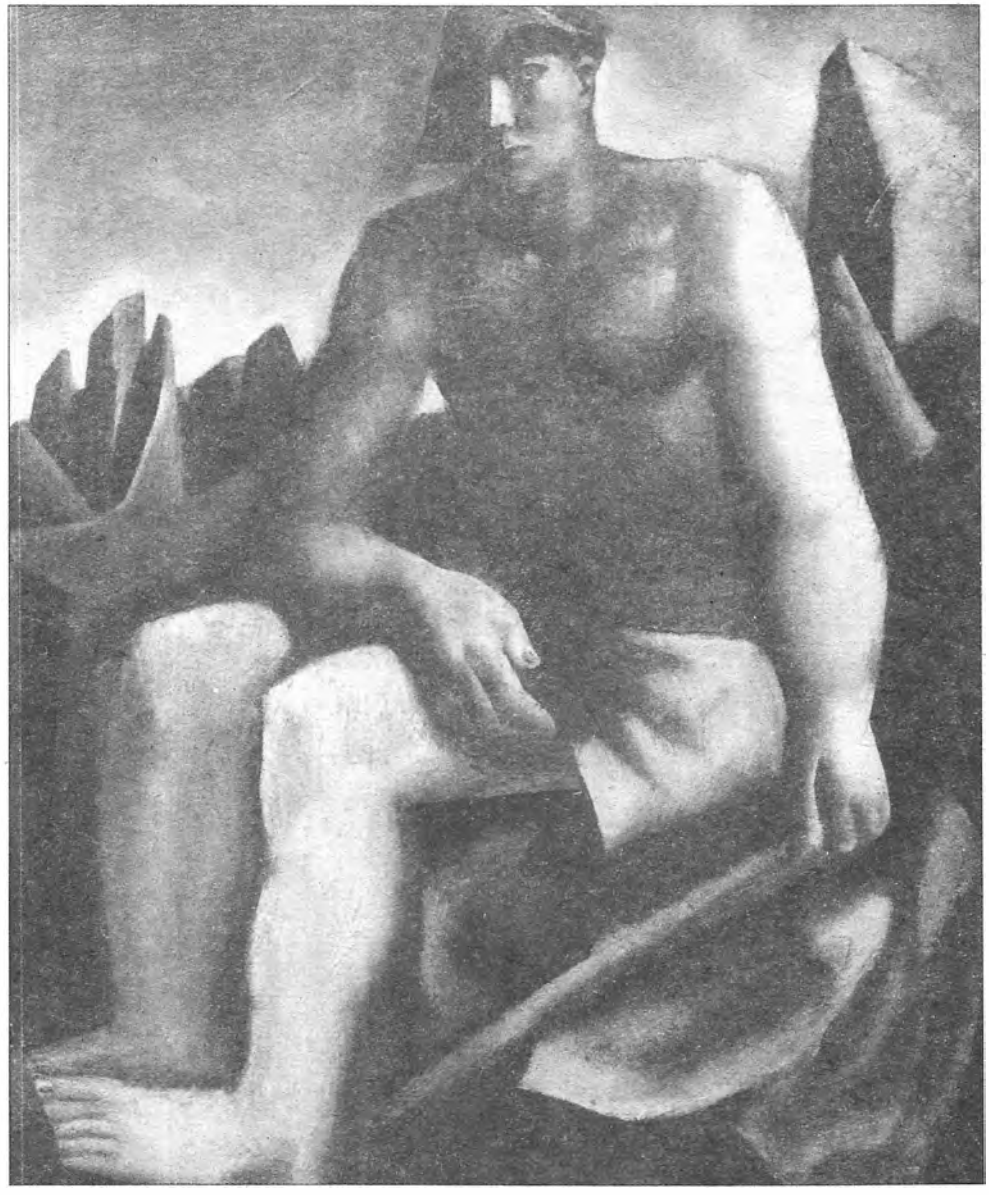

Mario Sironi'nin 1932 tarihli 'Çoban' adlı resmi

Ama Italia-stile'nin gelişimi, Novocento'nun itibarlı lideri Mario Sironi'nin kariyerinde de izlenebilir. Sironi, Popolo d'Italia'nın baş illüstratorü ve Faşist Devrim Sergisinin en etkili sanat yönetmeni olarak topladığı bütün simgesel ve siyasal sermayeyi bir anda tehlikeye atan bir jestle, İtalyan sanatçılarını burjuva tuvalden vazgeçerek faşist duvara geçmeye ve "büyük İtalyan duvar resmi geleneğine" dönmeye çağırıyordu. "Taş üslubunun" devrimci bir versiyonuydu önerdiği; ve Latin klasisizmini grotesk biçimlerle yozlaştırdığı gerekçesiyle ciddi bir muhafazakar tepkiye yol açtı. Duvar resminin bu kısmi yenilgisi anıtsalcılık, siyasal sanat ve stile littorio için de bir çözülüş anlamına geliyordu; ama Fascismo-stile için geçerli değildi bu. Sironi faşist duvardan vazgeçti ama tuvale de dönmedi: Enerjisini kapitalist modernitenin freskleri sayılabilecek olan reklam afişlerine ve fuar tasarımına yöneltti. İtalya'nın en güçlü kapitalist grubu FIAT için 1934-58 arasında 28 afiş ve 4 sergi pavyonu hazırladı.

Bu kariyer siyasal sanattan ticari sanata giden düz bir çizgiye indirgenemez. İlk yıllarındaki fütürizm deneyi, Mussolini'nin

gazetesine bütün ömründe bağlı kalışı, 20'lerin ortalarından itibaren sergi-sanatla sürekli ilgilenişi, Devrim Sergisindeki yönetmenliği ve taş üslubunun 'devrimci' bir türünü oluşturma çabası Sironi'nin normatif üsluba en az Marinetti veya Mussolini kadar bağlı olduğunu gösterir. Öte yandan, normatif bir üslup kavramının varabildiği nihai ufuk da (Italia-stile) bizi dosdoğru kendi postfaşist çağımıza taşımaktadır. Bu projeye katılan sanatçı ve sanayiciler, 'farklılık' kelimesini sadece İtalyan kimliğinin merkezine değil, tüketim kapitalizminin simgesel evrenine de kazıdılar. Benjamin'i izleyerek söylersek, faşist modernizmin en önemli sonucu, faşizm döneminde siyasetin geçirdiği o ikircikli ve şişinen estetikleşme değil, içinde bulunduğumuz dönemde "malların sinestetikleşmesidir." Korporatif kapitalizmin Gianni Versace'si, stilo littorio ile korporatif faşizm arasında kurulan anestetik özdeşlikten çok daha iyi anlatmaktadır faşist modernizmi. ◆

İngilizce'den çeviren: ORHAN KOÇAK

ALAN YAYINCILIKTAN YENİ KİTAPLAR

O YIL HİÇBİR YERDE DEĞİLDİK
Che Guevara ve Afrika Gerillası

Paco Ignacio Taibo II - Froilan Escobar Felix Guerra

Che 1965 yılının Mart ayında son kez Küba'da görülüp ortadan kaybolmuştu. 1967 yılında Bolivyada küçük bir gerilla grubunun başında ortaya çıkana kadar, Che'nin nerede olduğunu kimse bilmiyordu. Comandante Che, yaklaşık bir yılı bulan bu süre zarfında neredeydi, ne yapıyordu?

HZ. MUHAMMED VE ARAP KÜLTÜRÜ

Auguste Bebel
Çeviren Veysel Atayman

Ünlü Alman sosyalisti Auguste Bebel'in (1840-1913) "Kadın ve Sosyalizm", "Hayatımdan" adlı eserleri arasında unutulmuş olan bu çalışması (1883) Arap kültürünün İslamiyetle birlikte geçirdiği gelişmeleri, özellikle de Hristiyanlığın unutturduğu ortaçağ öncesi kültür mirasını Batı'ya "anımsatma" ve kültürün tarihsel sürekliliğini sağlama bakımından oynadığı önemli rolü anlatıyor.

GELECEĞİN SOLU SOLUN GELECEĞİ
Çevreciler-Feministler- Kemalistler-Sosyal Demokratlar ve Sosyalistler 2000'lere nasıl bakıyor

Metin Gülbay - Murat Ören

Bu kitap daha önce yaşanmış tüm deneyimleri göz önünde bulundurarak 2000'li yıllarda dünya sol hareketlerine ve Türkiye'ye "şöyle bir" göz atmayı deniyor. Söyleşi yapılan 19 kişi, Amerika kıtasından Afrika'ya, Orta Asya'dan Avrupa'ya sol parti ve özellikle hareketleri veriler elverdiğince ve zorunlu olarak "kısaca" ele alarak "kıssadan hisse çıkarma"ya çalıştı.

KAOS ve DÜZEN
Sırat Köprüsündeki Hayat

Friedrich Cramer
Çeviren: Veysel Atayman

Max-Planck Enstitülerinde idarecilik yapmış, nükleer tıp araştırmacısı F. Cramer, metne serpiştirdiği kurmaca felsefe konuşmalarında, Einstein, Wittgenstein, Heisenberg gibi ünlü düşünür ve bilim adamlarının, madde, nedensellik, düzen, kaos, raslantı, Tanrı, amaç, hayat, yaşlanma ve ölüm vb. konusundaki anlayış ve görüşlerini inanılmaz bir ustalıkla yansıtıp, tadına doyulmaz bir metin düzlemi kuruyor.
Cramer'e göre çağdaş insanın en önemli özelliği demokrat ve katılımcı olmak, bunun da tek koşulu var: Bilim alanında olup biteni izlemek ve hatta bilmek

...TÜYAP KİTAP FUARI A SALONU 29 NUMARADAYIZ..

Böyle Buyurun Gaz'a Bayanlar Baylar

ya da "Polisiye" bir edebiyat olayı

MAHMUT TEMİZYÜREK

Bayanlar, baylar! Sizlere bu yazıda edebiyat hayatıyla toplumsal hayatın kesiştiği yerde nadir yaşanabilecek bir olaydan söz edeceğim. Ben öğrendiğimde dünyada iyiliğin, vicdanın, yazıya, emeğe verilen kıymetin ortadan kalkmadığına dair bir kanıt bulduğuma sevinmiş, bu öyküyü eşime–dostuma anlatıp avunmuştum. İstiyorum ki siz de sevinesiniz. Bu ülkede, 12 Mart gibi, 12 Eylül gibi zulümleri görmüş insanlardansanız, polis tezgâhlarında yazdığınız bir yazıdan, söylediğiniz bir sözden, kapıldığınız akımlardan dolayı "akım" yemişseniz, bu yüzden içinizde biriktirdiğiniz o yitmez öfkeye de iyi gelecektir anlatacağım öykü.

Nereden başlayalım? En iyisi öykünün ilk kahramanı Polonyalı yazar Tadeusz Borowski'den başlayalım. Ukrayna ovalarındaki bir kasabada, Şitomir'de 12 Kasım 1922'de doğmuş Tadeusz Borowski. Herkesin kaderi doğduğu, büyüdüğü dünyasının koşullarıyla belirlenir ya, Tadeusz da gençliğinde dünyayı Nazi esiri haline getirmek isteyen güçlerle savaşmakta bulmuş özgürlük duygusunu. İkinci Dünya Savaşı yıllarının Anti–faşist direnişçilerinden olduğu için, 1943'te yakalandığında Nazilerce Auschwitz toplama kampına atılmış, insanlığın çarmıha gerilişini, gaz odalarında küllenişini görmüş; kendi ölümünün de bu yolla olacağını beklemiş. 1945'de kurtulduğunda ise, olağanüstü ince öyküler yazmış toplama kampındaki insanlık durumu üzerine.

Yazmak kimi kurtarır ki, sanki bir önceki hayatı unutmuş gibi bir umursamazlık içinde dönerken dünya, "içi de bir dışı da bir bu toplama kamplarının" demeye getirip yakışıklı bir protesto biçimi olarak intiharı seçmiş yazar Borowski. "3 Temmuz 1951'de, yirmisekizbuçuk yıl yaş, ömrün Polonya gibi ortasında, ölüme yuva kurmuş"tur. Primo Levi gibi, benzer bir karakter ve benzer bir kader işte. Biz Türkçe yaşayanlar, onu 1981'den tanırız. Borowski'nin öyküleri 1981 yılında Yazko yayınları arasında, *Taşlaşan Dünya* adıyla çıkmıştı, Zeyyad Selimoğlu'nun gayretiyle. Dünyada her iyi şey gibi, eğer sahipsizse unutulup gitmişti, bir süre sonra ve bir süre.

Tadeusz Borowski
Böyle Buyurun Gaz'a Bayanlar Baylar
Çeviren: Mete Tunçay,
Atilâ Türk'ün Önsöz'ü ve
"Siyah Süt" adlı incelemesiyle
Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, 249 s.

Gelelim olayın ikinci kahramanına. İkincisini hepimiz tanıyoruz. Özellikle sol tarih üzerine belgesel çalışmalarıyla karanlıklara ışık tutmuş, eskiden siyah sakallıydı, şimdi ak sakallı olmuş tarihçi Mete Tunçay'a. Tarihçi Mete Tunçay'la edebiyatçı Borowski'nin ne ilgisi var diyeceksiniz? Az durursanız söyleyeceğim. Tunçay, onca emek isteyen çalışmaları arasında, nasıl zaman bulmuşsa bulmuş, Borowski'nin öykülerini okumuş, İngilizce'den. Okumakla kalır mı böyle gani gönüllü bir insan, "Şunu Türkçe'ye çevireyim de, bilmeyenler de bilsin, anlasın dünyanın halini" diye, tutmuş çevirmiş. O yıllarda Ankara Siyasal Bilgiler'de hoca. Hoca ki nasıl hoca, kısaca "başı belalı" hoca. Okuldan uzaklaşmış, o zaman Kumrular'daydı, çalışmalarını Milli Kütüphane'de sürdürüyor. Çalışıyor ama, bir gözü yazıda, bir gözü ensesinde. Yakın dostları Tunçay'ı bulmak istediklerinde okula değil, kütüphaneye gidiyorlar. Yakın dostlarından biri de, öğrencisi Atilâ Türk. Öğrenci Atilâ Türk deyip de geçmeyelim; o daha öğrenciyken hem arkadaşlarınca, hem hocalarınca "Doktor" diye anılacak kadar sıkı bilimci. "Doktor" demelerindeki neden "Doktorcu" oluşundan değil, çalışkan, araştırmacı kişiliğinden. Yazı ilerledikçe belgelenecektir.

Olayımız, hoca Mete Tunçay'la öğrenci Atilâ Türk'ün kütüphanede karşılaşmasıyla başlıyor.

Mete Tunçay: "Atilâ, senin Türkçen iyidir, şu çeviriye bir bakıver."

Atilâ Türk: "Pekey hocam!"

Bir tomar çeviriyi Atilâ Türk'ün eline tutuşuran Hoca'nın içi rahattır. Gelgelelim dönem alaturka faşizm dönemidir, çok geçmeden Hoca bir yana gider, Atilâ Türk bir yana.

Atilâ Türk'ün kaçaklığı henüz başlamamıştır, Ankara'dan ayrılır, Eğridir'deki anneciği Vesilânım'ın yanındadır. Bir gün radyoda arananlar arasında adını duyar ve evde, yaşlı anasını, bir de daha sonra öldürülen sevgili kardeşi Selim Şavku Türk'ü bırakarak gaiplere karışır Atilâ.

Nereye mi gider? Bunun bir önemi yok, ama aşağı yukarı dünyayı şöyle bir tavaf edecek kadar gezer, dolaşır, diller, dinler öğrenir, aralarında *Alkış*'ın, *Gülüş*'ün, *Tütün*'ün tarihi de olmak üzere, dünyada ne kadar el atılmadık tarih konusu varsa araştırır, yazar, çekmecesine kilitler. (Yazmakta cömert, yayımlamakta cimri göçebe. Türkçe'de *Tarih ve Toplum* ile *Toplumsal Tarih* dergilerine yazdıkları dışında, *Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshası* adlı çalışması yayımlandı.) Yalnızca rüzgârın tarihini yazamadığından yakınabilir olsa olsa; bir türlü yakalayamaz onu çünkü. Şairliği de iyidir oysa! Ve o da herkes gibi bir yürek taşıdığı için, aradan 20 yıl geçtikten sonra yurduna konar, yaşlı annesinin kollarına döner. Mevsim ayvaların sarardığı, üzümlerin kızardığı, Eğridir Gölü'nün çarşaf olduğu mevsimdir.

Hasret, ağlaşma, kavuşma filan derken, kapı çalınır. Eğridir küçük bir kasaba, yaşlıca, ak saçlı bir adam, Atilâ'nın geldiğini duymuş, elinde bir gazeteye sarılı paketle içeri girer. Çekingendir. Çeleni Vesile Teyze tanır. Misafir, komşuları Eğridir'li bir polis emeklisi. Bizce olayın asıl kahramanı.

Atilâ Türk'ün yazısında "Vicdan Baba" adını koyacağı emekli polis, elindeki paketi Atilâ'ya teslim ederken şöyle der: "Buyrun emanetinizi Atilâ Bey. Yirmi yıllık bu suçtan, bu yükten kurtarın beni!"

Atilâ, açar bakar ki, bir de ne görsün; yıllar önce kaybettiği çeviri değil mi? Tek mül-

kü olan eşeğini kaybetmiş sonra da bulmuş yoksul köylüler gibi sevinir. Atilâ'yı aramak için, evleri polislerce basıldığında yazılı neyi var neyi yoksa alıp götürmüşlerdir; Atilâ sanmış ki, o çeviri de onlarla birlikte, bir daha dönmemecesine gitmiştir.

Şu an elindeki işte o çeviridir, yalnızca bir sayfası yırtılmış. Yırtılansa baş sayfa, hani şu adların yazılı olduğu sayfa.

Çeviri o polisin eline nasıl geçer? Yukarıda anlatmıştık, Atilâ evden ayrıldıktan sonra anacığının evini polisler basar. Gel zaman! İşte o baskın sırasında görevli polislerden biri karşısında oturmaktadır, 20 yıl sonra. Herşey çuvala doldurulurken işte bu "Vicdan Baba", daktiloyla yazılı kağıtları görünce, "yahu, yazdığı şeyler yüzünden bir insanın başı belaya girmesin bari!" diye düşünmüş olmalı ki, çeviri tomarını gömleğiyle kemerinin arasına yerleştirir, polis arkadaşlarından habersiz.

Sonra işte bu "Vicdan Baba" yirmi yıl boyunca sakladığı emaneti teslim edip bir acı kahve içimi oturduktan sonra, "sırra kadem" basar; yeni hayat biçimiyle körelmiş vicdanlıların arasına ve yeni deyimle sessiz yaşamına geri döner. Atilâ, konuğunu uğurlarken birazı içinden birazı dışından şu sözcükler dökülür: "Hoşçakal Vicdan Baba. Kendine iyi bak. O kadar azınlıksınız ki. Allah uzun ömürler versin. İçimden arkasından bir kova su dökmek geliyor."

Biz gelelim olayın İkinci ve Üçüncü kahramanına: Atilâ, müjdeyi Hocasına yetiştirir, Hoca'daki sevince diyecek yoktur. Velakin Hoca da hocalık huyundan vazgeçer mi, eski öğrencisine yeni bir ödev vermekte gecikmez: "Oldu olacak, bir önsöz yaz da yayınlayalım bari."

İşte Atilâ'nın Atilâ'lığı burada bir kez daha belirecektir. Hocası ödev verdi ya. Ne yapmalı ki iyi bir şey olsun? Aklına ve kalbine Polonya'da Tadeusz'un yaşadığı yerleri görüp, inceledikten sonra bir önsöz yazmayı koyar. Yapar da. Tam üç ay, "sessiz harfli insanlar"ın ülkesinde, Auschwitz tutanaklarını, Tadeusz'un şeceresini, fotoğraf albümlerini, inşaat işçisiyken aldığı yevmiyeleri bile çıkarır, her şeyi didik didik eder. Hatta, tutsakların giydiği o çizgili elbiselerin modelini çıkarır, terziye bir de kendisi için diktirir. (Biraz modeli değişik olmuş ama, olsun, yakışmıştı, bunları anlatan da gördü o giysileri.)

> Sonra işte bu "Vicdan Baba" yirmi yıl boyunca sakladığı emaneti teslim edip bir acı kahve içimi oturduktan sonra, "sırra kadem" basar...

Araştırmak nesnenin ruhuna girmektir. Atilâ, kapatılanın ruhuna girdi, giysisine büründü.

Atilâ, Polonya'dan döner ve yazmaya başlar bunları. Adı "*Böyle Buyurun Gaz'a Bayanlar Baylar*" olan, Göçebe Yayınları'ndan daha yeni çıkan kitaba Mete Tunçay kısa bir not düşer ve kendisinden önce davranıp Tadeusz'u çeviren, ama sonradan haberdar olduğu Selimoğlu'nu kadirbilirlikle selamlar. "Kısa" bir önsöz de Atilâ Türk yazar, 13 sayfalık, yukarıda bir kısmını anlattığım öyküyü işler, "Çevirinin Başına Gelenler". Sonra Borowski'nin öyküleri başlar.

Okuyunca görülecektir; insanlığın yaşadığı içselleştirilemeyecek düzeyde şiddetlerden birinin tanığı, mağduru Borowski'nin öyküleri insanlığı kendi iskeletiyle bir kez daha karşılaştıracak kadar derin, yaşanan her şey olağan bir hayatmış gibi yalın, bu yalınlıkla da okuyanı kıvrandıracak kadar tok, kesin vuruşlu öykülerdir. Türkçesine diyecek yoktur. Diyecek şu olabilir: Türkçe yazılmış gibi.

Öyküler biter ve Atilâ Türk'ün Siyah Süt adını koyduğu inceleme başlar. Yalnızca Auschwitz değil, bütün toplama kamplarının tarihçesini, toplama kampı edebiyatını, kamptaki sosyal sınıf düzenini, "aristokratları, paryaları, pembeleri, morları, siyahları, yeşilleri, kızılları, müslümanları, üçgenlileri, yıldızlıları, sarılıları", Nazizmin Türkiye ile ilgisini, toplama kampındaki Türkleri, Nazi toplama kampı kapatma biçimini ve daha nice konuları kuyumcu titizliğiyle incelemiş ve nefis bir Türkçe ile 64 sayfalık bölümünü kitaba koymuştur. Türkçesinin inceliği şaşırtıcıdır; şaşırtıcı olduğu için de başlangıçta yadırgatıcı. İyi bildiğimden söylerim: Atilâ'nın yaptığı araştırmanın yalnızca bir bölümüdür bu. Atilâ, Tadeusz'un öyküyle yaptığını, nefis bir dille, incelemesiyle yapar, Türkçe okurlarına hediye eder ve çekilir yıllar yılı yaşadığı, artık mutlaklaştırdığı uzaklığına, Frankfurt'a.

Kitapta Tadeusz Borowski'nin albümünden fotoğraflar da yer alır. Kitap bittiğinde solmuş fotoğraflara bakan okur, dünyada hiçbir kötüüğün unutulamayacağına, hiçbir iyiliğin de kaybolmyacağına inanır. Kıssadan hissesini çıkarır.

Evet, *Böyle Buyurun Gaz'a Bayanlar Baylar.* ◆

Gecekondu değil, 'Kentkondu'

TANSI ŞENYAPILI

Sema Erder
İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye
İletişim Yayınları, İstanbul
1996, 309 s.

Gecekondu üzerine çok yazıldı ama 'kentkondu' şimdiye değin ele alınmadı. Sosyalbilimci Sema Erder, MEAWARDS Araştırma Fonu desteği ile yürüttüğü bu çalışmasında 'kentkondu' üstüne eğiliyor, üstelik konuyu değişik bir yöntemle inceliyor. 1945'lerden bu yana yarım yüzyıl içinde gecekondu olgusu, kavramı, nitelikleri ve amaçları değişti. Değişen kentlerimizin en değişken kesimi belki de fiziksel, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutları ile gecekondu oldu. Erder'in önemli çabası, gecekondu ortamlarında yaşanan bu hızlı ve çok boyutlu devingenlikten işe başlayarak uzun yıllar salt bir 'konut' sorunu olarak nitelendirilen, homojen bir toplum yapısını yansıttığı varsayılan gecekondu olgusunun nice karmaşık, gerilimli, değişken ve beklenmedik ilişkileri içerdiğini sergilemesidir.

Erder'in çalışması geometrik bir titizlik ve üç boyutta kurgulanır: 1) zaman perspektifinde gelişme, 2) fizik mekân üzerine gelişme ve 3) soyut sosyo-ekonomik ve siyasal mekânlarda değişme. Bu üç boyutlu kurgu bağlamında Erder çalışmasının temel amacını "kitlesel göçün yaşandığı kentsel ortamda oluşan yeni tabakalaşma sisteminin dinamiklerini anlamak" olarak tanımlar. Türkiye'de siyasal sistem işleyişinde yerel politik grupların karar ve eylemlerinin kentsel sistemdeki meşrulaşma süreci ile yeniden oluşan yapısının farklı toplumsal kesimler için devingenlik ve dışlanma anlamına gelmesi, konut pazarının formel ya da enformel nitelik taşımasının farklı konut sınıflarına ve toplumsal katmanlaşmaya olası yansımaları sorgulanır ve toplumsal tabakalaşmanın konut pazarı ile ilişkisine ve özellikle de yerel politikanın bu oluşumdaki rolüne dikkat çekilir. Çalışmanın temellendiği alan araştırması kente göçenler ile kentin karşılıklı etkileşim dinamiklerini ve niteliklerini anlamayı, kentleşmenin ve göçün bugünkü evresindeki toplumsal dinamikleri açıklamayı hedeflemekte ve yazar bu nedenle araştırmanın yapıldığı yer ve dönemin siyasal ortamından soyutlanabileceğini iletmektedir.

> Erder'in önemli çabası, homojen bir toplum yapısını yansıttığı varsayılan gecekondu olgusunun nice karmaşık, gerilimli, değişken ve beklenmedik ilişkileri içerdiğini sergilemesidir.

Çalışma akademik bir kuramsal çerçeve içinde gelişir. Bu çerçeveyi yapılaştıracak yöntem ise, kente göçenlerin yaşadığı devingen yapı ve kanallar, enformel iş ve konut pazarlarında ve bu pazarların işleyişinde önemli katkısı olan *yerel politikalar* dikkate alınarak geliştirilir. Göçenlerin enformel iş pazarı içindeki konumları ve değişim süreçleri diğer alanlardaki değişmeler ile birlikte analiz edilir ve göçenlerin hangi kesimlerinin, hangi kanallar ile hangi kesimlere katıldığı, zaman perspektifindeki değişme ve farklılaşmalar, devingenliğin yarattığı fırsatlar irdelenirken enformel konut pazarında değişen kavramlar, dinamik süreçler, farklılaşan gruplaşmalar incelenir ve bu iş ve konut pazarlarının karşılıklı etkileşimi vurgulanır.

Kuramsal çerçeve dışında çalışma üç bölümde derlenir. 'Yerel İlişki Ağları ve Yöneticiler' başlıklı birinci bölümde mekânsal farklılaşma temelinde oturtulmuş kentsel toprak üretim süreci irdelenir ve çalışma alanı klasik fiziksel betimleme ya da mekânsal tarihsel gelişim süreci yerine *ilişkiler ağı* kanalı ile tanıtılır. Eski bir köy yerleşmesinden kaynaklanan gelişme *imarlı yerleşme, ticari amaçlı* ve *ticari olmayan işgal, siyasal örgüt destekli işgal, köy hukukuna dayalı işgal* ile oluşmuş karmaşık bir doku oluşturur. Bu oluşumda ortak payda kent hukuku dışında biçimlenmedir. Bu gelişim süreci kapsamında farklı güçlere sahip yerel liderler ortaya çıkmış ve kamusal sisteme, eklemlenme mücadelesinde kendi kurallarını, yöneticilerini, ilişki kanallarını geliştirmiştir. Yazar, alanı, alan nüfusunu ve bu iki öğenin tarihsel gelişim ve değişimini bu ilişki ağlarının oluşum süreci ile açıklar.

'Kurucu Belediyede Karar Vericiler ve İlişki Ağları' başlıklı ikinci bölümde, genelde gecekondu araştırmalarında pek yer almayan yerel yöneticilerin kökenleri, toplumsal konumları, kökenlerine bağlı ilişki ağları, karar verici olarak kurdukları yeni ilişkiler ve 'kurucu' belediyecilik anlayışı incelenir. Belediye sisteminin kurulması, hedeflenen meşruiyeti sağlamada önemli bir adımdır. Yazarın bu konuda vardığı ilginç bir saptama siyase-

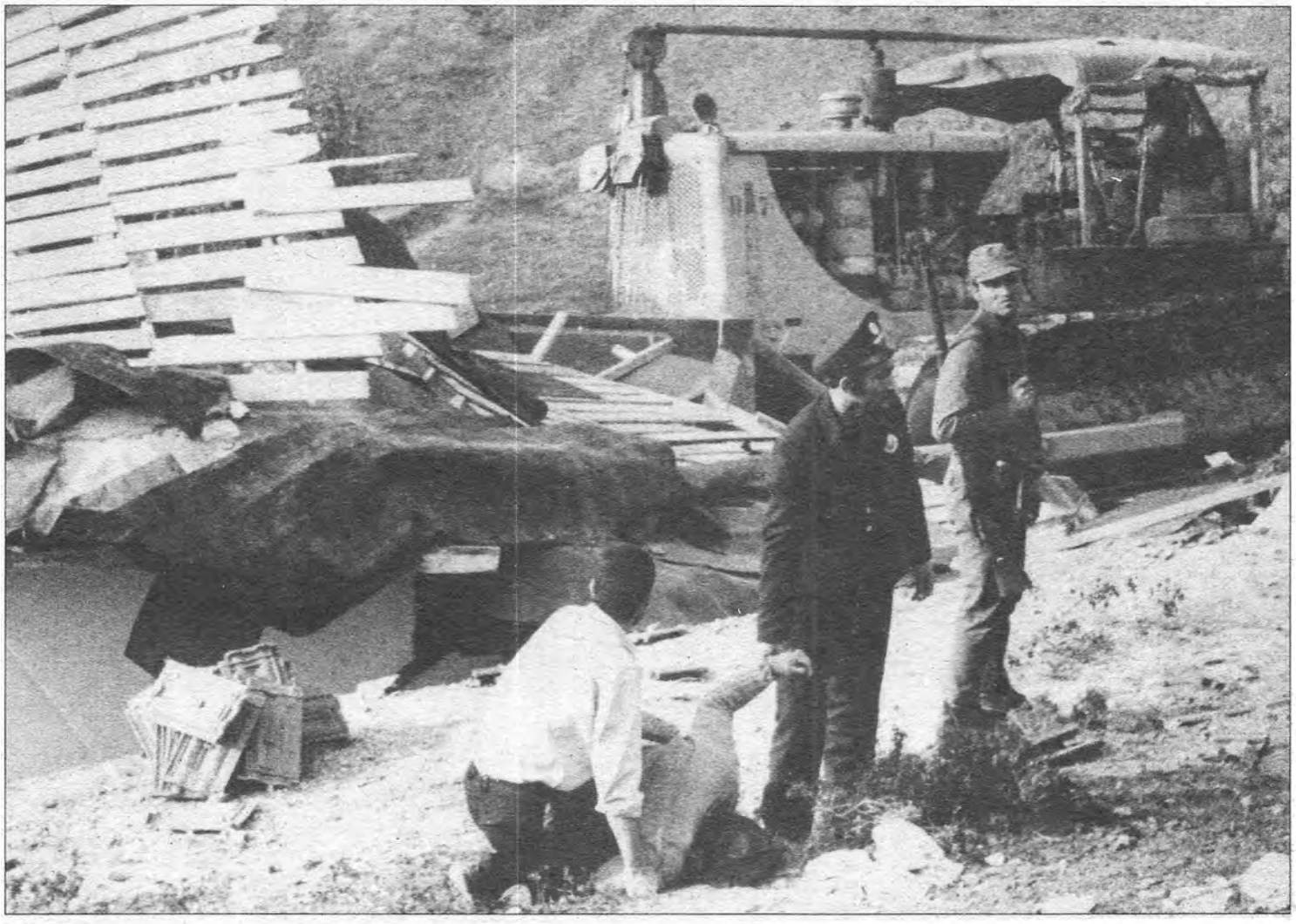

tin bu alanda genelde çatışma olarak algılanması ve 'kurucu' belediyecilik anlayışının formel kentsel sisteme girmeyi ve yerel alanın kurulmasını sağlamasına karşın bu alanları orta sınıf konut alanlarına çevirmesidir.

'Kente Göçenlerin İlişki Ağları ve Devingenlik Kanalları' başlıklı üçüncü bölüm, farklı tarihlerde yerleşmeye açılan birisi tapulu-tapusuz karışık konut dokusu içeren, birisi tümü imar planlı, bir diğeri ise genelde tapusuz konut içeren köyden dönüşen üç mahalleyi kapsayan alan araştırmasını içerir. Bu bölümde alana yerleşme süreci, sorun ve değerlendirme, göç ve toplumsal devingenlik, göçün canlandırdığı ilişkiler ve kaçak kentte yaşamanın getirdiği ilişki türleri ve niteliği irdelenir, incelenir. Ancak bu bölümdeki tartışma gecekondu yerleşmelerinin genelde bilinen toplumsal ve ekonomik özelliklerinin yinelenmesinin ötesine geçer; göç türü ve biçiminin toplumsal yapılaşması üzerindeki etkileri, iş ve konut pazarındaki devingenlik ile kökene dayalı ilişkilerin ilintisi, her iki pazara girişte kurulan yeni ilişkiler ve bu girişi sağlamada kamusal alandaki ilişkiler tartışmayı renklendiren örnek olaylar ile verilir. Bu bölümdeki tartışma, gecekondu toplumunun kendi içinde katmanlaşma ve devingenlik yarattığını ve bu özelliği ile heterojen bir toplum yapısı sergilediğini nedensel bağlantıları ile vurgular. Sonuç bölümünde ise kentsel ilişki ağları, devingenlik ve toplumsal katmanlaşma ilişkisi kurulur, çalışmanın amaçları ve vardığı sonuçların bağlantısı açılır.

Erder'in iki önemli katkısını vurgulamak gerekir. Birincisi kuşkusuz bu araştırma sonucunda vardığı saptamalardır. Kanımca bunların içinde en önemlisi, gecekondu toplumunun kentsel iş ve konut pazarlarına kent ile karşılıklı ilişki ağları kurarak, devingen süreçler bağlamında yerleşiyor olması, bu devingenliğin içinde heterojen bir toplum oluşturması ve her aşamada bu devingenliğin genel tasarımına önemli katkılar yapmasıdır. Erder'in vardığı çok önemli bir diğer saptama ise, zaman perspektifi içinde bu mekânlar arası devingenliğin ilişkileri giderek sertleştirdiği ve gerginleştirdiğidir. Bu veriler bu alanlara yönelik, geçmişte hedefine varmayan başarısız planlama çabalarının nedenlerine yeni bir ışık tutmaktadır.

Çalışmanın ikinci ve belki de en önemli katkısı zaman ve somut-soyut mekânlar arasında çok boyutlu kurgulanan metodolojisinden kaynaklanır. Genelde değişim ve gelişimin daha kolay izlenebildiği zaman boyutu ile karşılıklı hızlı ve değişken devinimler içinde yapılanan gecekondu toplumunu tek boyutlu bir konut sorunu içinde yorumlamanın somut sonuçları bugün ortadadır. Zaman ve mekânlar kurgusu ise bu çalışmanın saptamalarında izlendiği gibi gecekondu toplumunun belirli örüntüler içinde, çok boyutlu, devingen, değişken yapısını gerçek işleyişi ile ortaya çıkarır.

Özetle, Erder'in bu çalışması vardığı sonuçlar ve getirdiği yöntem ile sosyalbilim ve özellikle de planlama alanına önemli bir katkı oluşturmaktadır. ◆

Çorbacı Şekispir ile Hoca Nasrettin

FEZA KÜRKÇÜOĞLU

Halide Edip Adıvar
Maske ve Ruh
Remzi Kitabevi,
İstanbul, 1945, 96 s.

Kitabın ismi, *Maske ve Ruh*. Yazarı, Halide Edip Adıvar. Bu "Fantazi Piyes" 1945 tarihinde Remzi Kitabevi tarafından İstanbul'da basılmış, ama İkinci Dünya Savaşından önce, 1935'te yazılmış. "*Maske ve Ruh*'u yazalı on yılı geçti. Fakat dünyaya Nasreddin Hoca gözü ile bakan bir eser yazmak emeli gönlümden yirmi üç kusur sene evvel Akşehir'de doğdu." Önsözde oyunun hikâyesini böyle özetliyor Adıvar: "Ve harpten evvelki medeni dünyayı ve medeniyeti tehdit eden meselelerin verdiği yorgunluk bana bunlara biraz Nasrettin Hoca gözü ile bakmak arzusunu verdi. (...) İşte bu zihniyetle ve bilhasa istikbale hâkim olabilecek kıymetlerin birbirine zıd gibi görünmeleri bana cihet tayin ettirmeyen bir fikri pusulasızlık verdiği için kahramanı Nasrettin Hoca olan bu fanteziyi yazdım. İtiraf ederim ki harpten önceki yıllara çöken karanlık ve kargaşalık zavallı Nasrettin Hoca'nın serin kafasını bile bazen bulandırdı, fakat fanteziler ekseriyetle bulanık olurlar, okuyucular kusura bakmasın."

O yılların gerçeküstücülük hareketinden etkilendiği belli olan Halide Edip, oyunun epeyce karışık bir örgüsü olduğunu baştan "itiraf" eder okura. Aslında bu itirafa gerek de yoktur: Bir prolog, beş perde, 24 sahneden oluşan *Maske ve Ruh*, aynı zamanda dört farklı zaman diliminde geçer: 14. yüzyıl, 21. yüzyıl, 22. yüzyıl ve "Ahret zamanı". Mekânlar da değişiktir, Akşehir, Londra, Düşsel kent Kalopatya, Ahret...

Kişilere gelince, karşımızda renkli bir kadro var: Esas oğlan Nasretddin Hoca, "Şekispir", İbni Haldun, Timur, Eflatun, Sokrat, hayvanlar, ruhlar ve elbet melekler...

Prolog "maske" ve "ruh" üzerinedir. "Yerde alay alay maskeli makine- adamlar. Kadınları ve erkekleri hep eş... Yalnız etekliklerinden cinsiyetleri fark ediliyor. (...) Arada bir kızıl ışık çakıyor, bütün maskelerin üstünde bir örnek bir sırıtış hâsıl oluyor. Kurşuni ziyada maskeler ölü gibi hareketsiz ve mânasız. Gayet kalın bir ses bir şarkı söylüyor, değirmen taşını çeviren alayın pat pat

eden adımları bu havaya uygun."

Burada Nazım'ın "Trak, tiki, tak" diye başlayan "Makinalaşmak" adlı şiiri devreye girer. Nazım'ın 1923'te yazdığı şiiri, Halide Edip 4. perdede maddeci görüşü ("maske"yi) ya da Batı hayranlığını mahkum etmek için tekrar kullanacaktır. (Elbet Nazım'ın ismini zikretmeden!)

Sahne birdenbire kararır. Beyaz bir perde iner. Perdenin önünde kalan dar yerden beyaz cübbeli, beyaz sarıklı bir ihtiyar yükselir. (...) İhtiyar mırıldanır gibi söylenir: Maskeler veyahut ruhlar?.. İnsan için kudret elile çizilmiş, müddeti mezara kadar süren bir et maskesi mi olmak daha faydalıdır, yoksa ebediyet tehlikesine maruz bir ruh olmak mı daha iyidir? (İhtiyar elini halka uzatır) Bu meseleyi siz düşünecek, siz halledeceksiniz!"

Olmak ya da olmamak!. İşte burada da "mesele" bu... Adıvar'ın oyununda "çorbacı" Şekispir, yani "İnsan İşleri Cemiyeti şairler mümessili, cenneti arayan kişidir; "O altın kapının eşiğine varır, bu beyiti tekrar eder fakat geçmiye cesaret edemez, geri döner."

Akşehir'de ise Nasretddin Hoca ölmek üzeredir, son iki isteği karısını bir daha hiç görmemek ve eşeği Bozoğlan'ı da alarak cennete gitmektir. Hoca ölür ama Bozoğlanı'nı yanına alamaz. Aramaya yeryüzüne iner, Timurlenk ve İbni Haldun ile tanrı üzerine söyleşirler. Gökyüzü ile yeryüzü arasında gidip gelir Nasretddin Hoca.

Gökyüzünde "çorbacı" Şekispir'le tanışır, İnsan İşleri Cemiyeti'nin Kongresi'ne katılırlar. Üçüncü perdede kongreyi şöyle betimler Halide Edip: "Ortada büyük bir kürsü. Arkasında Eflatun'un büyütülmüş bir resmi. İki tarafında iki loca. Birinin üstünde "Peygamberler Locası" yazılı, içi boştur. Ötekinin üstünde "Fikir Şehitleri Locası" yazılı, içinde yalnız Sokrat vardır." Reis İbni Haldun'dur. Dünyanın kurtulması için tartışmalar yapanlar üçe ayrılırlar; Aklar, demokrasi ve sulh yanlısıdırlar, "fâninin kabiliyet ve zekâsı" onlar için önemlidir. Kızıllar, "hakkın liyakat ve Zekâya değil ihtiyaca dayanmasını teklif" ederler. Eflatunlar, "dünyanın kargaşalığını, fanileri bir örnek, bir et maskesi haline sokmak teşebüsünden, ruhun kaldırılmasından doğduğunu söylüyorlar"... İbni Haldun ve Şekispir Eflatuncuların "ideolog"u olurken, Hoca da, üç renkli cübbesi ile "Karnım açıkırsa yerim, ruhum sıkılırsa dua ederim." diyerek tipik 'Hoca tavrını' koyar.

Hoca ile çorbacı, 21. yüzyıla, yeryüzüne inerler. Akşehir'e hocanın türbesine gelirler. "Modernleşme" ile "eski değerleri" savunanlar karşı karşıyadırlar. Çingene müziği ve rakı, caz ve viski ikilemi olarak yaşanıyordur çelişki... Batıcılar çoğunluktadırlar ama "Nasrettin Hoca'nın Çömezleri"isimli gizli örgüt direnmektedir!..

Ve "bilinmeyen zamanda", "bilinmeyen kent'teyiz: Kalopatya. Beşinci perde Kalopatya'yı betimleyerek başlar: "...havada, taksi tayyarelerin ışıkları boşlukta muhtelif şekiller yapıp bozan müteharrik bir yıldız alayı gibi. Suyun üstünde kano otomobillerin zi-

yaları aynı halde. Bu makinelerin sesleri duyulmuyor. Stüdyonun duvarları ve tavanı krem renginde, döşemeleri nar çiçeği gibi kızıl. Büyük bir ocak içinde odun ateşini taklit eden elektrik alevleri..."

Beşinci perdede oyunun en sıkı tiradını dinliyoruz: "Mesut eden değil, meşgul eden medeniyet. Kafasının içinde fikir, kalbinin içinde his bırakmayan, mütemadiyen uçuran, koşturan, yediren, içiren medeniyet...Bir an durup düşünen adam burada bu medeniyetin sırf insanları harekete esir eden bir esir tüccar olduğunu hissediyor. Düşünmeye meydan vermemeli, durmamalı... Çünkü dursak içimizde yemekle doymayan, su ile harareti gitmeyen bir açlık ve susuzluk olduğunu hissedeceğiz." Okuduğum en güzel kapitalizm tasviri...

Okurken bizi şaşırtan şu satırlara ne demeli? "Çoçuk kadından doğmayacak, şişede, lâboratuvarda böcek yetişir gibi yetişecek." Biraz daha zorlansa, bu çocuğun adını da koyacak: Tüp bebek...

Bu fantastik oyun, absürd ve gerçek üstü betimlemelerle, uzun tasvirlerle süslenmiş. Bazen kantarın topuzu kaçmış, "maske" de, "ruh" da "fikri münazaraların" arasında kayboluvermiş.

Türkçenin en çok basılan romanı *Sinekli Bakkal*'ın yazarı Halide onbaşı, 1916'da yazdığı *Kenan Çobanları* isimli oyunundan sonra *Maske ve Ruh* ile fantaziyi, ütopyayı ve bilimkurguyu bir güzel harmanlamış. Şekispir'in lakabının çorbacı olması boşuna değil; oyun tam bir çorba kıvamında...

Maske ve Ruh sahnelenmeyi bekliyor... Cesur yönetmene Allah kolaylık versin. ◆

METİS YAYINLARI
SONBAHAR 97 YENİ KİTAPLAR

Yüzüklerin Efendisi
Birinci Kısım: Yüzük Kardeşliği,
J. R. R. Tolkien
Oyunlar İntiharlar Şarkılar
Murathan Mungan
1929
Ahmet Sipahioğlu
Bilge Karasu Aramızda
Yazılar, Metis Edebiyat
2000 Yılında 25 Yaşına Basacak Olan Yunus
John Berger, Alain Tanner
Ecel Terleri
Kara Üçleme III
Léo Malet
En Son Kale
Jack Vance
Hukuk Gladyatörü
Pohl ve Kornbluth
Tekeşlilik
Adam Phillips
Postınodernliğin Durumu
David Harvey
Deli Dumrul'un Bilinci
"Türk-İslamRuhu" Üzerine
Bir Kültür Pisikolojisi Denemesi
M. Bilgin Saydam
Bolşevik Devrimi
Sovyet Rusya Tarihi, İkinci Cilt: Ekonomik Durum
E.H. Carr
Unutkan Tarih
Sovyet Sonrası Türkdilli Alan
Derleyen: Semih Vaner

Metis Yayınları, İpek Sokak 9, 80060 Beyoğlu, İstanbul

YENİ TELEVİZYON DÜZENİ

Pierre Bourdieu,
Televizyon Üzerine
Çeviren: Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, 1997

Olimpiyatlar, Etiyopya'da açların durumu, U2'nun Sarajevo konseri, Leydi Di'nin cenaze töreni, Körfez Savaşı, Şampiyonlar Ligi maçı, Milli Güvenlik Kurulu toplantısı, Berlin Duvarı'nın yıkılışı, Kırıkkale Silah Fabrikası yangını... Bütün bu birbirinden çok ayrı gibi görünen olayların tek bir ortak noktası var aslında; küçük bir kutu sayesinde evinizin orta yerinde cereyan etmesi!

Tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadar hızlı bir değişimin yaşandığı yüzyılımızın son çeyreğine damgasını vuran televizyon, her gün, her saat birbirinden çok ayrı yerlerde olup bitenlerin gözbebeğimizde yaşanmasını sağlıyor. Kuşkusuz, televizyon sadece bir 'kutu', eğlence aracı, iletişim harikası değil ya da öyle olmadığı, 'televizyon-dışı' bir görüntüsünün de varolduğu farkediliyor zaman geçtikçe.

Televizyon hiç kuşkusuz ki, sadece ve sadece bir 'aygıt' ve onun 'Televizyon-dışı görüntüsü'nü yaratan 'biz'leriz. Ve 'biz'ler onun kendi dışında bir 'kimlik' edinmesini de sağlıyoruz. Sonuçta, onun 'dış görüntüsü' de 'biz'leriz aslında. O zaman kendi dilini, değerlerini oluşturan ve bunları 'seyirci'sine empoze edenlerin kullandığı bir 'aygıt' diye tanımlayabiliriz televizyonu. Büyük bir sektör, kendi ekonomik kurallarını getiren bir pazar aynı zamanda.

Günümüzde, televizyon ve onun içini dolduran görüntüler günlük hayatımızın en önemli parçalarından biri haline geldi. Yine de, televizyonun 'kimliği', bu kimliğin vardığı, varacağı nokta, tamamıyla büyük bir tartışma konusu. Kahvelerdeki halka, gazetecilere, sanatçılara, sosyologlara kadar pek çok tarafı var televizyon tartışmasının.

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün geçen yıl Fransa'da büyük 'etik' tartışmalara neden olan konuşması ve ardından çıkan kitabı '*Televizyon Üzerine*', 'televizyon'un televizyon dışı görüntüsü aynı zamanda. Bourdieu'nün önce üniversitede ders olarak verdiği sonra da Paris Premiere kanalında iki bölüm halinde yayınlanan konuşmaları ve sonradan eklenen iki bölümden oluşan *Televizyon Üzerine*, sadece Fransa'ya özgü olmayan, 'Yeni Dünya Düzeni' ile her yana yayılan bir durumun değerlendirmesi.

Bourdieu, kitabın adının aksine sadece 'televizyon dünyasını' da eleştirmiyor; hatta eleştirinin önemli bir bölümü gazetecilere ve gazetelere de dönük. Çünkü, mekanizmalar üç aşağı beş yukarı aynı. Her değerlendirmenin olduğu gibi, *Televizyon Üzerine*'nin de kabul edilir, edilmez yanları var. Bunları bir kenara bırakıp baktığınızda, Türkiye'ye de çok uyan durumlarla karşılaşabilirsiniz. Hatta Turhan Ilgaz'ın –kitap kadar önemli olduğuna inandığım– 'Sunuş'unda da 'ima' ettiği gibi, her gece karşınıza çıkan yüzleri bu kitabın sayfaları arasında da görebilirsiniz.

'*Televizyon Üzerine*' zaman zaman sizi zorlasa da zevkle okunabilecek bir kitap, hele kendinizi kaptırıp hayal gücünüzü çalıştırdınız mı, bulacağınız benzerlikler oldukça eğlenceli olabilir.

TUNÇ ÖZGÖRENER

İLHAMİ BEKİR TEZ'DEN MEKTUP VAR!..

Refik Durbaş
Mektup Var
İlhami Bekir'den,
Piya Yayınları,
1997, 109 s.

Cemal Süreya, 'Afrika arslanı' der onun için. İlhami Bekir Tez, kendininki ile Tevfik Fikret'in oğlu Haluk'un nasibi arasında benzerlik kuran bu şair, berberi kökenli, sonradan "Türk" ve bu topraklarda hep yetimdir. Toplumcu-gerçekçi ilk şair kuşağındandır. Nazım Hikmet'in akranı, ölümüne kadar da yakın dostudur. İlk şiirlerini yayımladığı 1924'den yetmişlerin sonuna kadar yazmaya devam eder. Türkçe'de serbest nazımı kullanan ilk şair olarak bilinir, müstezatdan dönmedir yaptığı, Nazım Hikmet ise, Mayakovski'den esinlenir. Bu yakın dostluk, onun içtimai konulu şiirlerine zorunlu ve gönüllü bir etki olarak da yansır. Şiirleri, proleter ve yeni Türkçe'nin kazandığı muharebelerden biri olarak övülürken, Halit Ziya Uşaklıgil'e göre de ıstırabın çocuğudur, biçarelerin, sefillerin, aşksız ve ışıksızların matemini haykıran bir şairdir. Ama, yazma etkinliği elli yıldan fazla bir zamana yayılan İlhami Bekir Tez'in yapıtlarının akibeti hazindir; kitapçılar yok etmiş, sansürde ve yangında telef olmuştur. Kimi kitabı ise bizzat kendisi tarafından sakıncalı görüldüğü için, basıldıktan sonra aylarca yemek masasında örtü olarak kullanılmıştır. Kimisini ise sadece birkaç yüz kişi okumuştur ve bir nüshası bile yoktur.

En yakın arkadaşlarından bile bazı şeyleri saklamak zorunda kalan, sürekli gözetim ve baskıya maruz bırakılan bir kuşağın mensubu olarak Tez'in tarihsel tanıklığı da önemli. Nazım Hikmet'in boyun eğmediği, Şevket Süreyya Aydemir ve Vedat Nedim Tör'ün dönerek *Kadro* dergisini çıkardığı yıllar...

Şiiri vazife gören, geçmişini düşünüp mutlu olan, Nazım'ın örgüt arkadaşı, anlatabildiklerini unutmuş olan, unutamadıklarını da anlatamayan eski tüfek bir şair...

İki söyleşi, makaleler ve bir şiir seçkisinden oluşan kitap, editörünün (Refik Durbaş) açıkladığı amaca tam olarak ulaşamasa da umarız kendi okurunu bulur.

SALİM ŞAHİN

HER ÖLÜM BİR KIYAMETTİR!

Melih Ergen
Tünel
Can Yayınları, 1997, 111 s.

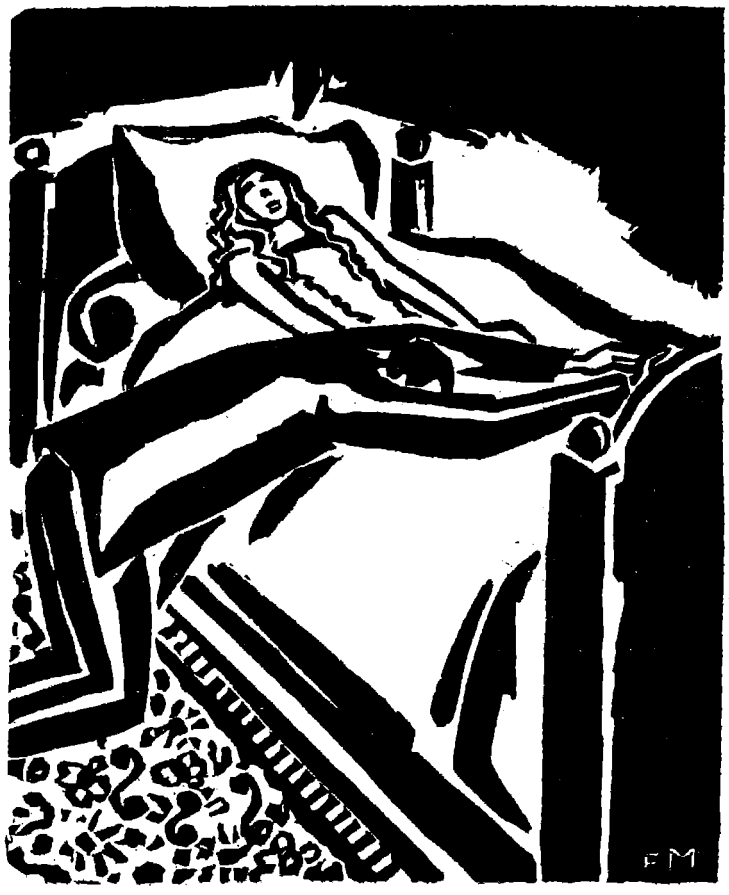

Daha önce aynı yayınevi tarafından yayınlanan *Fotoğrafın Arka Yüzü*'nü ilk romanı olarak niteleyen Melih Ergen'in ilk öykü kitabı *Tünel*, Can Yayınları arasından geçtiğimiz günlerde çıktı.

Yazarın, kitabın başına 'önsöz niyetine' yazdığı 'Ölüme mi, Hayata mı?' başlıklı denemesinde 'eksiköyküler' diye nitelendirdiği *Tünel*, ölüm temasını işleyen sekiz öyküden oluşuyor.

Tam ölüm anını, ölüme biraz kalayı ve ölümden az sonrayı, tam da o ölümleri yaşamakta olanların ağzından aktaran öyküler, bir anlamda bilinmeyene, hiç bilinemeyecek olana, muğlaklığa ve sırlarla dolu bir alana atılmış adımlar gibi. Yalnız çıkılan ve geri dönüşsüz bir yolculuğun, geride kalanlara asla aktarılamayacak olan deneyimlerini seslendirmeye çalışmak da denebilir yazarın çabasına.

Çoğu kez ölenden, gidenden çok, arkada kalanların duyguları, hisleri, acıları, anlatımları üzerinden 'önem kazanan', kayda geçen ölüm, Melih Ergen'in öykülerinde, karşı tarafın, gidenin yani yolcunun izlenimleri aracılığıyla anlatılıyor.

Ergen'in öykülerinde en kayda değer ve orijinal noktalardan birinin, ölüme dair yakaladığı o dinlenme, istirahat, artık geç kalınacak ya da yetişilecek hiçbir şeyin, hiçbir yerin olmadığı duygusunun varlığı olduğu söylenebilir.

Hiçbir acelecilik yok. Soluk alan bedenin kendine bakması, biraz sonra da kadavranın kendine, içine dönmesi. "...ölünce, morarmadan önce, insanın teni, önce sararıyordu demek ki!" *(s. 67)*

Yaşlılık, anıların sağanağı, ölümün farkına ve bilincine varma, ölümle karşılaşma, ölümü kabullenme ve bir de ölümü isteme: İntihar.

Melih Ergen'in karakterlerinin ölümle kurdukları ilişkide bekleme, karşılama, olgunlukla kabullenme, anlama, farkına varma ve nihayet boyun eğme hali hakim. İsyan, başkaldırı, korku ya da ayak direme yok. Beklenenin, mutlak gelecek olanın, giderek yaklaşanın, yaklaşılanın karşılanması söz konusu.

Cenaze merasimine gelen konukları ilk defa kendini bir ev sahibesi gibi hissetmeden, hizmet etmek, koşuşturmak, yorulmak zorunda kalmadan inceleyebilen ölmüş kadının çaresiz ve artık 'önemsiz' iç çekişi: "Artık hiç kimse sesimi duyamayacak; bir önemi de kalmadı zaten, hiçbir zaman duymadılar ki..."

Bu memnuniyetsiz ölünün sözlerinde de isyandan çok bir serzeniş saklı değil mi?

Yazarın, ölümün yalnızca biyolojik bir olay değil, hep bir ucu açık kalan metafizik bir kavram olduğunu ve üzerine söylenecek sözlerin hep eksik kalacağını düşündüğü için 'eksiköyküler' adını da verdiği bu öykülerde ölüm, düşünerek değil yaşanarak öğrenilen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkıyor. Öğrenenler okura anlatıyor. Okur zaman zaman, 'özetleseydiniz' diye düşünmekten kendini alamasa da, dinliyor.

Son söz olarak *Tünel* için, gücünü anlatandan ya da anlatma şeklinden daha çok anlatılandan alan bir kitap denebilir. E. B.

HARPUT'TA BIRAKILAN GÜVERCİN

Hamasdeğ
Güvercinim Harput'ta Kaldı
Aras Yayıncılık, 1997, 134 s.

Tarihin yıkımlarının, acılarının kefaretini ödemekten kaçınmak her zaman mümkün olmuyor. Kıyımların ağırlığı, yoğunluğu oranında kefaretin de çok çeşitli biçimlerde ödenmesi söz konusu olabiliyor. Türkiyeli okura da, atalarının Ermeni tehciri politikalarından düşen pay, aradan uzun yıllar geçmiş de olsa, Ermeni edebiyatının neşeli, eğlenceli örneklerinden genellikle mahrum kalmak oluyor. Ermeni edebiyatından örnekleri yayımlayan Aras Yayınları'nın bastığı kitapların çoğunda, Ermeni edebiyatını tanımaya hazırlanan Türkiyeli okur, hep kendi cephesinden anlatılan bir tarihin boşluklarıyla karşılaşmaktan başka, hikayenin hüzünlü atmosferiyle de sarsılıyor. Ermeni edebiyatında esas olarak taşra-köy temalarını işlemesiyle tanınan Hamasdeğ'in kitabı da bu çerçevenin dışında tutulabilecek gibi değil. Eserlerini, doğup büyüdüğü topraklardan çok uzaklarda, Amerika'da yazan Hamasdeğ (asıl adı Hampartsum Gelenyan), "hayatının yarım yüzyılına sinmiş olan köyünün ruhsal haritasını, yollarını, insanlarını" öyküleriyle kendine ve herkese hatırlatmaya çalışıyor.

"AYNI ZAMANDA İSTANBUL FÜSUNUNUN BİR METHİYESİ"

Pierre Loti
Aziyade
Çeviren: İlhan Arda, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, büyük boy, 152 s.

Aziyade, İstanbul'a ve doğuya bir tür bakışın simgesi haline gelmiş olan 'Türk dostu' Pierre Loti'nin ünlü aşk romanı. Abdülhak Şinasi Hisar'ın ifadesiyle Loti'nin "*Aziyade*'ye aşkının romanse edilmiş hikâyesi değil, aynı zamanda İstanbul füsununun bir methiyesi".

Pierre Loti'nin bütün eserlerinde olduğu gibi oryantalist bir bakışın hakim olduğu roman, her şeyden önce tarihî bir değer taşıyor: Eski İstanbul'u anlatan belgesel niteliğinden ötürü değil tabii. Gerçi Eyüp, Balat, Pera, Tophane, Haliç... semtlerin hepsinden sık sık yolu geçiyor Loti'nin; romanda ayrıntılı tasvirlere rastlamak da güç değil, ama onun gördüğü İstanbul'un o sıralarda da varolup olmadığı kuşkulu. Loti, eskiye, eskiyi temsil eden her şeye ilgi duyanlar gibi, kendi aradıklarını bulur, özlediklerini görür, İstanbul'da hayalî efsunlar bulur. Ona göre "Türk musikisi yürek parçalayıcı bir neşenin nöbetleridir" *(s.124)*, tutkunu olduğu Aziyade için "Türkiye'de yetişen bütün kadınlar gibi o da tembel; bununla birlikte nakış işlemesini, gülsuyu çıkarmasını ve adını yazmasını biliyor" der *(s.52)*.

Aziyade'yi ziyadesiyle sever çünkü "... Avrupalı bir kadında can sıkıcı olabilecek bu ifade tarzı onda Doğulu bir cazibe unsuruna dönüşmektedir" *(s.52)*. Kendini modern hisseden bir dünyadan gelip Doğuda hiç varolmamış nostaljilerini hissetmek ister, İstanbul'un hiç değişmemesini, anayasanın ilan edilmemesini kuvvetle arzular, bir yandan da bu 'durağanlığı' sürekli olarak içinden geldiği toplumla karşılaştırmaktan geri duramaz: "'Antika' anlamına gelen bu 'eski' sözcüğü saygı ile telaffuz ediliyor ve Türkiye'de, geçmişin âdetleri kadar eski kumaşlarla eskinin giyim biçimi için de kullanılıyordu. Türkler geçmişi, hareketsizliği ve durgunluğu çok seviyorlardı" *(s.61)*.

Pierre Loti, daha sonraları, yirminci yüzyılın ikinci yarısında iyiden iyiye yaygınlaşacak bir tutumun, bir turist tavrının ilk habercilerinden sayılabilir. Asla bir gezgin değildir; gittiği her yere kendini götürür. O kadar ki, İstanbul hakkında söylediklerini, ayrıntılı tasvirler hariç, İstanbul'a hiç gelmeden, orada yaşamadan da yazabilirdi, denebilir...

Öte yandan, *Aziyade*'yi oryantalist ve egzotik havasından ötürü bir kalemde atıp geçemeyiz; incelikli bir aşk romanı olmasının dışında, tarihî öneminden bahsetmiştik: *Aziyade*'nin 'belgesel' niteliği, o günlerin İstanbul'una karşı artık hepimizin az çok Pierre Loti'nin konumunda oluşumuzdan kaynaklanıyor. Bu, üzerinde ayrıca uzun uzadıya durulması gereken bir konu.

KEREM ÖNCÜL

ARİSTOTELES

Aristoteles
Fizik
Çeviren: Saffet Babür
Yapı Kredi Yayınları, 1997, 461 s.
Aristoteles
Nikomakhos'a Etik
Çeviren: Saffet Babür
Ayraç Yayınevi, 1997, 286 s.

Araştırmanın başlangıç noktasını saptamak, nesneyi kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koymak, incelemeyi herhangi bir boşluk, gedik bırakmaksızın sürdürmek, çıkarımların nerelere vardığını düşünmek, konuya ilişkin görüşleri eleştirmek... Bunlar, Aristoteles'in hiç atlamadığı, her metninde bulunabilecek işlemler. İki temel yapıtında, *Fizik* ile *Nikomakhos*'a *Etik*'te, ele alınan konular kadar, soruşturma, inceleme, akıl yürütme biçimi de önemli. Bu açıdan bakıldığında, düşünme alışkanlıklarındaki değişmeleri ve değişmezleri yakalamayı olanaklı kılan kitaplar bunlar. İki bin üç yüz yıldır pek çok bilgi dalını uğraştıran iki metni, haklarında söylenenlerle karşılaştırarak okuma fırsatı da cabası. Aristoteles'e ya da doğa bilimlerine meraklı okurun şimdiye değin yalnızca başkalarının dilinden geçmiş haliyle, aktarmalardan, göndermelerden tanıdığı *Fizik*, belki de öncelikle düşünce tarihinde geçirdiği maceralardan ötürü ilginç. "Boşluk" gibi, "devinim" gibi kavramların peşine düşenler içinse bir cennet. Aynı şey, ilk beş kitabının çevirisi 1987'de yayımlanan, dolayısıyla *Fizik*'ten daha çok tanınan *Nikomakhos'a Etik* için de geçerli; kavram avcılığını sevenlere...

Yunanca metinlerle birlikte yayımlanan bu iki kitabın çevirmeni Saffet Babür; önümüzdeki ay Dost Kitabevi Yayınları'ndan çıkacak olan *Gökyüzü Üzerine* de gene Saffet Babür'ün çevirisi. "Türkçe Aristoteles'e yaraşmış" dedirten kitaplar.

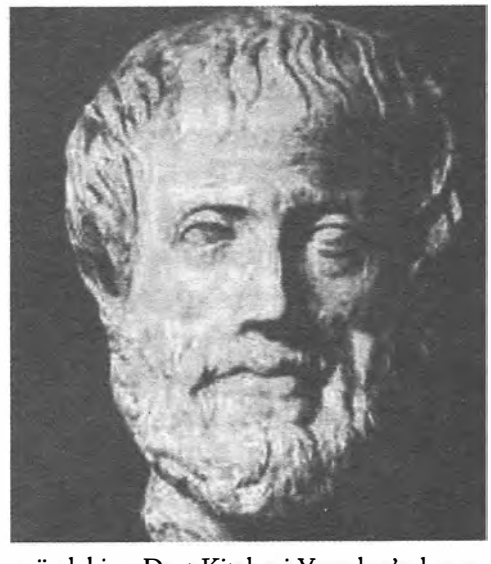

KİTAPLARIMIZ ASLA KORSAN KİTAPLAR KADAR UCUZ OLMAYACAK

Ortalığı korsan kitaplar sardı. Caddeler, meydanlar, geçitler korsan kitap tezgahlarıyla doldu. Korsan yayınlar edebiyattan araştırmaya, ders kitabından yabancı yayınlara her alanda yaygınlaşıyor.

Korsan kitap satıcıları düşünce ve sanat emeğinin hakkını veren, vergisini ödeyen, esere özenli, okura saygılı yayınevlerinin geleceğini, yasal çalışan dağıtıcıların, kitapçıların varlığını tehdit ediyor. Korsanlar ucuz kitap satmalarına rağmen çok büyük paralar kazanıyorlar.

Böyle giderse, ucuz korsan kitaplar bu ülkenin kültür hayatına çok pahalıya malolacak. Ve yasal yayıncılar asla korsanlar kadar "ucuz işler" yapamayacak.

Biz yazarlara, çevirmenlere, eser sahiplerine telif hakkı ödüyoruz. Korsanlar emek hırsızlığı yapıyor.

Biz vergi veriyor, sigorta primi ödüyoruz. Korsanlar vergi kaçırıyor, sigortasız işçi çalıştırıyor.

Biz belgesiz, kayıtsız tek bir kitap basmıyor, fişsiz faturasız tek bir kitap satmıyoruz. Korsanlar fatura kesmiyor, fiş vermiyor, kayıt dışı çalışarak yasal ve kayıtlı iş yapan herkesin sırtından geçiniyorlar.

Biz her kitabı editörü, redaktörü, düzeltmeni, dizgicisi, grafikeri, montajcısı ile özenle hazırlıyor, idare, muhasebe ve satış elemanlarımızın onca çabası ile okura ulaştırıyoruz. Korsanlar hazıra konup, hepimizin göznurunu, alınterini çalıyorlar.

Biz kâr amacı gütmeden, ticari getirisi olmayan kitaplar da yayımlıyor, ülkenin fikir ve sanat hayatına katkıda bulunmaya çabalıyoruz. Korsanlar yalnızca çok satan, ticari riski olmayan kitapları basıyorlar.

Biz genç yazarlara, araştırmacılara, yeni çevirmenlere imkan tanımaya çalışıyoruz. Korsanlar genç yazarların, araştırmacıların, çevirmenlerin "yarın"ını çalıyorlar.

Peki ne olacak bu işin sonu? Korsan yayıncılık mutlaka bitecek! Ama nasıl bitecek? İki yol, iki ihtimal var.

Bu böyle sürerse;

Yazarlar, şairler, araştırmacılar için eserlerini bastırmak boşa zahmet olacak, kitap çevirmek anlamsız hale gelecek.

Yayınevleri dara düşecek, yeni kitap yayımlayacak imkanlardan yoksun kalacak, dağıtımcılar batacak, kitapçılar sadece kırtasiye ve oyuncak satacak.

VE BİR GÜN, KORSAN BASKISI YAPILACAK KİTAP KALMAYACAK, KORSAN YAYINCILIK BİTECEK.

Bu böyle gitmezse;

Yazarlar, şairler, araştırmacılar, çevirmenler emeklerine sahip çıkacak.

Yayınevleri yasal haklarını sonuna dek kovalayacak, dağıtımcılar, kitapçılar korsan kitap satıcılarına imkan tanımayacak.

Hırsızlığı, vergi kaçakçılığını, sahtekarlığı önlemekle, kovuşturmakla yükümlü güvenlik ve belediye görevlileri, mali denetim elemanları, savcı ve hakimler görevlerini yapacaklar, yasal sorumluluklarını yerine getirecekler.

VE EN ÖNEMLİSİ, OKURLAR KORSAN KİTAP ALMAYACAK, KORSAN YAYINCILIK BİTECEK.

Yaratan, üreten herkesin emeğinden çalarak, kültürümüzü kemirerek sağlanan "ucuzluk", korsan kitap almanın mazereti olamaz. Kitap okurları emek hırsızlığına, vergi kaçakçılığına katkıda bulunamaz, düşünceye, sanata saygısızlığın, kültürel kuraklığın sorumluluğunu paylaşamazlar.

Herkesin kendi vicdanı ile hesaplaşmasını gerektiren bir mesele bu. Korsanlar yalnızca yayınevlerinin ve eser sahiplerinin emeğini çalmıyor; kültür hayatımızın geleceğini de gaspediyor. Hangi fiyat farkı bu hırsızlığa alet olmaya değer ki?

İletişim Yayınları

TEKEŞLİLİK

Adam Phillips
Tekeşlilik
Çeviren: Bülent Somay, Metis Yayınları, 1997, 133 s.

Son yıllarda istatistik, demografi gibi sosyolojinin alt dallarının en gözde araştırma alanlarından birinin de aile kurumu olduğu söylenebilir. Evlenme-boşanma oranları gibi istatistiki bilgilerin, bazı eğilimler ya da kestirilebilir sonuçlar ortaya çıkarabileceği de düşünülür hatta. Ama, bu tür araştırmaların göz ardı ettiği ya da daha doğrusu açıklanan vargıların "bilimselliğinden" kuşkulanmamıza yol açması gereken bir boyut daha var; bireysel alanın ve bireylerarası ilişkilerin psikolojisi. Daha önce, *Öpüşme, Gıdıklanma ve Sıkılma Üzerine* (Ayrıntı Yay., 1996) ile *Flört Üzerine* (Ayrıntı yay., 1997) adlı kitapları Türkçeye çevrilen İngiliz psikanalist Adam Phillips bu kez başka bir kitabıyla bizimle. Ona göre, "şurası kesin: Tekeşlilik hakkında konuşmak, önemli olabilecek hemen hemen her şey hakkında konuşmak demektir." Dürüstlük'ten görev'e, arzu'dan aşk'a, gizlilik'ten ihanet'e, suç'dan ceza'ya kadar pek çok etik, psikolojik ve sosyal kavramı kadın erkek ilişkisindeki anlamlarıyla ele alan kitap, kısalı uzunlu aforizmalar biçiminde yazılmış. Okumayı da kolaylaştıran bu biçimin arkasında tekeşliliğin psikanalitik çözümlemesi bulunuyor.

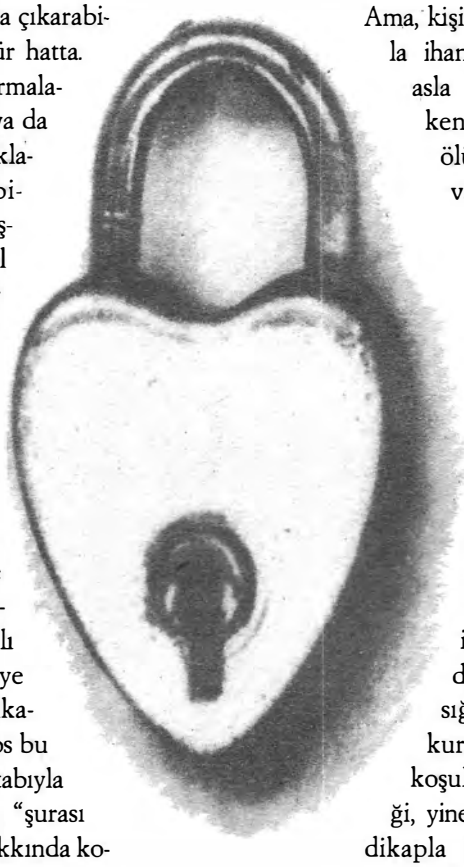

Tekeşliliğe inanmak Tanrı'ya inanmak gibi bir şeyse, Tanrı'nın öldüğünün çoktan beridir ilan edildiğini hatırlayacağımızdan olsa gerek, belki de sadakatsizliği veri alarak tekeşlilik hakkında düşünebiliriz, diyor A. Phillips. Tekeşlilik veri alındığında ise, sadakat gibi tanımı epey güç bir sorunla karşılaşılırdı tabii ki. Bir de, kişinin kendisini beslediği, kendisine karşı olan türden bir sadakatsizlikten söz eder. Ama, kişi kendine çok fazla ihanet etmez çünkü asla kaçamayacağı kendi içinde gelişen ölü bir gövde de vardır.

Modern toplum içindeki bireyin, iletişim teknolojilerinin harika (!) aletlerinin çok da işe yaramadığı, ama asıl, dil işaret etmesi gereken kendi nesnesinden dolaysızca koptuğu için, yalana ya da doğru-olmayana sığınarak iletişim kurmaya çabaladığı koşullardaki tekeşliliği, yine benzer bir handikapla karşılaşır; yalan söylemek. Adam Phillips, "sadakatsizlikten korkmak, dilden korkmaktır" der.

Zenginler mi, yoksullar mı tekeşliliğe daha uygundur? Arzu mu, taklit mi kolay? Dostlar mı, sevgililer mi daha çok şey paylaşır? Tekeşlilik gerçekçilik mi, hayalcilik mi? Eğer seçmek zorundaysam ne kaybedeceğim? Sevgilim mi yoksa yaşlılık ve ölüm arkadaşım mı? İhanet, dans etmek değil mi? Sevgilim eşimden çok daha sadık değil mi? Bu ve benzeri pek çok soruyu Adam Phillips, bazen tuhaf bazen de acımasız bile olsa yanıtlar. Okursanız, hep düşünmeye devam edeceksiniz.

S. Ş.

BEN BİR FEMİNİSTİM!

Simone de Beauvoir,
Ben Bir Feministim, A. Schwarzer'le Konuşma lar,
Çeviren: Ayşe, Minu,
Sedef, Pazartesi Kitapları, 1996, 70 s.

Pazartesi adlı feminist dergiyi çıkaran kadınlar, yaklaşık on yıl önce Kadın Çevresi Yayınları tarafından basılan *'Ben Bir Feministim'* adlı kitabı yeniden bastılar. "Türkiye'nin ve başka kadınların hayatını feminizmle değiştirmek için çaba harcayan kadınlara yararlı olacağı ümidiyle"10 yıl sonra yeniden basılan söyleşi, ağırlıklı olarak, Avrupa'da hala yeni-feminizmin öncüsü sayılan Simone de Beauvoir'in kendisini 'feminist' olarak tanımlama sürecini konu alıyor.

1986'da yayımlanmasından çok kısa bir süre önce Simone de Beauvoir ölmeseydi eğer, belki de *'Ben Bir Feministim'*i yazarın önsözüyle okuma şansımız olacaktı. Aradan bir on yıl geçince, bazı politik pozisyonların değişmesine de çok fazla şaşırmamak gerekiyor herhalde. Yeni baskı için yazılan önsözde, Beauvoir'le söyleşi yapan Alice Schawarzer'in Almanya'da çıkan *Emma* adlı derginin editörü olduğunu ama, hareket içindeki eski çizgisini artık muhafaza etmediğini de öğreniyoruz.

Söyleşinin çıkış noktasını Beauvoir'in, 1949'da yayımlandığında "feminizmin İncil'i" olarak değerlendirilen ve sadece Amerika'da bir milyondan fazla satan *'İkinci Cins'* adlı kitabı oluşturuyor. Beauvoir, kadın olmaktan kaynaklanan sorunların sosyalizmle çözülebileceğine inancını yansıtan 'İkinci Cins' kitabında kendisini feminist olarak tanımlamadığını da söylüyor. Schwarzer'i asıl ilgilendiren de zaten sürecin bundan sonraki kısmı.

O daha çok, ilk olarak 1972'de kendisine feminist diyen yazarın görüşlerindeki değişimin sebeplerini merak ediyor. Beauvoir ise hem onun hem de okurun merakını giderecek değişimin, esas olarak sosyalist ülkelerde de kadın erkek eşitliğinin sağlanamadığını ve sol örgütlerde bile kadının konumunun erkekten geride olduğunu görmesinden kaynaklandığını söylüyor.

Beauvoir ile Sartre arasındaki ilişkinin ele alınması da söyleşinin odaklandığı konular dolayısıyla kaçınılmaz gibi görünüyor. Schawarzer'in Beauvoir'i, "hayatımın en büyük başarısı Sartre'la olan ilişkimdir." şeklindeki ifadesinden dolayı sıkıştırmak istemesi de hissediliyor elbette. Beauvoir ilişkilerini açıklarken bir de itirafta bulunuyor aslında, Sartre ve kendisi arasındaki ilişkiye giren üçüncü kişilere zaman zaman haksızlık yaptıklarını söyleyerek.

A. Ç.

GÖLGEDE KALAN YILLAR
Memet Fuat
Adam Yayınları
1997, 620 s.

"Yalnız Piraye'nin, Nazım'ın çevresinden ünlü sanatçılar değil... Erenköylüler, Çamlıcalılar... O güzel insanları gönlümce anlatabildiğimi sanmıyorum. Anlatabilmem için dinleyen de ben olmalıyım... Herkesin kendi güzel insanları var, okurken ister istemez onları okuyacaklar... Yapabileceğim bu kadar!".

İMZA: BİR DOST
Metin Üstündağ
Parantez Yayınları
İstanbul, 1997, 123 s.

Metin Üstündağ ya da halk arasında bilinmeyen ismiyle, kısaca Met-Üst. Ece Ayhan'a göre sıkı şair, Aziz Nesin'e göre mizahımızın suyunu değiştirdi. Leman ve Öküz okurlarının iptilası. Met-Üst, tarzını değiştirmeden yoluna devam ediyor. Karikatür ve mizahla şiir arasında gidip geliyor. Yani bir devam kitabı...

ANDY WARHOL
Sabri Kaliç
Yapı Kredi Yayınları
1997, 75 s.

Pop-Art'ın fabrikatörü Andy Warhol'un sineması üzerine dilimizde ilk ve tek kaynak... Chelsea Girls, Sleep gibi sinema seyircisinin sınırlarını zorlayan, seyirciyle birlikte sinemanın da 'kuyusunu kazan' Warhol'un filmlerini izleyebilmek nasip olmuyor gerçi, ama önce işin teorisini edinmek istiyorsanız, o başka...

SEVDİM SENİ EY İNSAN
Salah Birsel
Adam Yayınları
1997, 71 s.

"Dileğim tüm kentlerde yaşamaktı
Her evin yatağında uyanmak
Maske geçirip yüzüme
Sokaklarda soyunmaktı...
Pembeler laleler arasında
Solmalıydı benim rengim
Susuz kalınca su çıkarmak
İsterdim insan köklerinden"

OFELYA
Arthur Rimbaud
Çeviren: Faruk Sür
Opus Yayıncılık, 1997

Bu kitapta, şiiri kadar fırtınalı hayatıyla da ünlü Rimbaud'nun hem koşuk şiirlerini, hem *Illuminations*'dan hem de *Une Saison en Enfer*'den (Cehennemde Bir Mevsim) çeviriler bulacaksınız. Şiir çevirilerinde Sabahattin Eyüboğlu, Orhan Veli, Cemal Süreya, İlhan Berk, Erdoğan Alkan'ın çevirilerine de yer verilmiş. Bir bakıma, Rimbaud özelinde Türk şair ve çevirmenleri antolojisi...

ŞEYHLER MÜRİTLER VE YALANCI PEYGAMBERLER
Hulki Cevizoğlu
Çeviren: Faruk Sür
Opus Yayıncılık, 1997

Bir "televizyon kitabı": 11 Ekim 1996 gecesi, TV programcısı Hulki Cevizoğlu'nun sunduğu, peygamberliğini ilan eden Erol Evrenosoğlu ile Profesör Doktor Yaşar Nuri Öztürk'ün katıldığı, Ceviz Kabuğu programının hikayesi ve kendisi...

EN ŞAŞIRTICI 100 POLİSİYE OLAY NASIL ÇÖZÜLDÜ?
Colin Evans
Çeviren: Füsun Doruker
Sabah Kitaplar
1997, 293 s.

Kayıp bir insanın cesedi tam kırk yıl sonra bulunuyor ve katilin kim olduğu açıklığa kavuşturuluyor. Bir maden parçası, Panam Havayolları'nın 103 sefer sayılı uçağının düşüş sebebinin ortaya çıkmasını sağlıyor. Bir zanlının yüzü, bilgisayar yardımıyla yaşlandırılıyor ve işlediği cinayetten tam on sekiz yıl sonra yakalanıp cezalandırılıyor. Köpek balığının karnından çıkan sindirilmemiş bir kolun kime ait olduğu aranıyor. Bütün bunlar bir polisiye öykünün parçaları değil; ayrı ayrı 'yaşanmış' polisiye hikayeler. Özellikle polisiye romanlarına düşkün olanlar için bazen gerçeğin kurmacadan çok daha garip, daha inanılmaz olduğunu gösteren 100 entrika.

TOPRAK EROZYONU
Lester E. Brown
Çeviren: Berrak Gültekin Kocabıyık
Tübitak Yayınları,
1997, 73 s.

Kamuoyunu çevre konusunda bilinçlendirmeyi amaçlayan Worldwatch Enstitüsü tarafından hazırlanan kitap, erozyon tehlikesinin boyutları üzerinde dururken, erozyonla bağlantılı çevre sorunlarını da gündeme getiriyor.

VEJETARYENLİĞİN YARARLARI
Sadık Hidayet
Yapı Kredi Yayınları
1997, 73 s.

Modern İran edebiyatının büyük ustası Sadık Hidayet'in Yoga'dan etkilenerek kaleme aldığı Vejetaryenliğin Yararları, yalnızca kişisel bir tercihi değil bir dünya görüşünü naklediyor: "İnsan kan döküyor, zulüm tohumu ekiyor. O halde sonuçta savaş, acı, yıkım ve toplu kıyım biçecek. İnsanlık ilerlemeyecek, huzur bulmayacak; mutluluk, özgürlük ve barış yüzü görmeyecek etobur olduğu sürece."

TÜRKİYE'DE KENT YÖNETİMİ
Korel Göymen
Boyut Yayınları
1997, 191 s.

Korel Göymen'in 1979-1997 yılları arasında, yerel yönetim ve kent yönetimi konularında yazdığı ve çeşitli toplantılarda sunduğu, dolayısıyla bir bölümü basılmış, bir bölümü ise basılmamış sekiz çalışma... Şehirciliğe dair teorik olmaktan ziyade pratiğin içinde şekillenmiş yazılar bunlar.

DÜNYA KARİKATÜRÜ
Hıfzı Topuz
İnkılâp Yayınları
1997, 263 s.

Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü, kendi alanında Türkiye'de yayımlanan ilk kitap olma özelliğini taşıyor. Topuz, karikatürün ilk çağlardan bugünlere uzanan çalkantılı serüvenini çok geniş bir coğrafya kapsamında ve değişik örnekler vererek anlatıyor.

EDEBİYAT

Halil Cibran
Bir Damla Yaş ve Bir Gülümseyiş, Lazarus ve Sevgilisi
Anahtar Yayınları, 1997, 191 s.

•

Thomas Bernhard
Soğukluk-Bir Dışlanma
Çeviren: Nadide Amasyalı
Mitos Yayınları, 1997, 123 s.

•

Thomas Bernhard
Soluk-Bir Karar
Çeviren: Ebru Omay
Mitos Yayınları, 1997, 106 s.

•

Thomas Bernhard
Bir Çocuk
Çeviren: Kemal Boztepe
Mitos Yayınları, 1997, 130 s.

•

Gaston Leroux
Operadaki Hayalet
Çeviren: Olcay Kunal
Mitos Yayınları, 1997, 346 s.

•

Julian Barnes
Benimle Tanışmadan Önce
Çeviren: Serdar Rifat Kırkoğlu
Mitos Yayınları, 1997, 194 s.

•

Erich Hackl
Elveda Sidonie
Çeviren: Kemal Boztepe
Yapı Kredi Yayınları, 1997, 88 s.

•

Ahmet İnam
Filiz, Nerdesin (Bir Yaşama Albümü)
Zed Yayın, 1997, 191 s.

•

Refik Durbaş
Ahmed Arif Anlatıyor– Kalbim Dinamit Kuyusu,
Piya Kitaplığı, 1997, 86 s.

•

F. Kafka
Ottla'ya ve Ailesine Mektuplar
Çeviren: Kâmuran Şipal
Cem Yayınları, 1997, 224 s.

•

Elizabeth Smart
Merkez İstasyonu'nda Oturup Ağladım
Çeviren: Alev Bulut
Telos Yayınları, 1997, 115 s.

•

Leo Malet
Ecel Terleri
Çeviren: Haldun Bayrı
Metis Yayınları, 1997, 155 s.

Catherine Clement
Şeytanın Orospusu
Çeviren: Rifat Madenci
Telos Yayınları, 1997, 465 s.

•

Isaac Asimov
İmparatorluk
Çeviren:Gönül Suveren
Altın Yayınları, 1997, 285 s.

•

John Hawkes
Tatlı William
Çeviren: Ayşe Gül Güve
Can Yayınları, 1997, 355 s.

•

Gabriel Josipovici
Dokunma
Çeviren: Kemal Atakay
Ayrıntı Yayınları, 1997, 196 s.

•

Yeşim Salman
Zaman Kitabı
Adam Yayınları, 1997, 59 s.

•

Danilo Kis
Ud ve Yara İzleri
Çeviren: Gül Akgerman
Can Yayınları, 1997, 107 s.

•

Burhan Günel
Ateş Uykusu
Öteki Yayınları, 1997, 308 s.

•

Jeanette Winterson
Tutku
Çeviren: Pınar Kür
İletişim Yayınları, 1997, 196 s.

ŞİİR

Şiir Erkök Yılmaz
Enayi Bir Aşk
Yapı Kredi Yayınları, 1997, 106 s.

•

Ünal Ersözlü
Okyanusların Not Defterinden
Piya Kitaplığı, 1997, 79 s.

•

Ünal Ersözlü
Gidiyorum, Adım Unutuluş Olsun Diye
Piya Kitaplığı, 1997, 79 s.

•

Fergun Özelli
Aşkıya
Piya Kitaplığı, 1997, 63 s.

Ece Ayhan
Çanakkaleli Melahat'a İki El Mektup ya da Özel Bir Fuhuş Tarihi
Piya Kitaplığı, 1997, 102 s.

•

Akgün Akova,
Aşk ve Kuyruklu Yıldız,
Çınar Yayınları, 1997, 109 s.

İNCELEME

Peter Handke
Tuna, Sava, Morava ve Drina'ya Bir Kış Yolculuğu –ya da Sırbistan'a Adalet– Bir Kış Yolculuğu'na Yaz Eki
Çeviren: Sezer Duru
Telos Yayınları, 1997, 130 s.

•

Michael Parenti
Kirli Gerçekler
Çeviren: Ali Tartanoğlu
İmge Yayınları, 1997, 315 s.

DİĞER

Refik Durbaş
Yasemin ve Martı İkisi de Beyaz
Adam Yayınevi, 1997, 191 s.

•

Cemal Şener,
Şaha Doğru Giden Kervan– Alevilik Nedir,
Ant Yayınları, 1997, 80 s.

•

Gordon Clanton&Lynn Smith
Kıskançlık
Çeviren: İdil Gürbüz
Kuraldışı Yayıncılık, 1997, 232 s.

•

Isabel B. Myers&Peter B. Meyers
Kişilik
Çeviren: Hüsnü Ovacık
Kuraldışı Yayıncılık, 1997, 296 s.

•

Harry Magdoff
Emperyalizm Çağı
Çeviren: Doğan Şafak
Sosyalist Yayınlar, 1997, 320 s.

•

Aung San Suu Kyi
Başkaldırının Sesi/ Alan Clements'la Söyleşiler
Çeviren: Filiz Nayır
Varlık Yayınları, 1997, 240 s.

•

Jak Deleon
200 Bale ve Dans
Yapı Kredi Yayınları, 1997, 752 s.

Mauric Herbette
Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi, Moralı Esseyit Ali Efendi (1797–1802)
Çeviren: Erol Üyepazarcı
Pera Yayınları, 1997, 214 s.

•

Ebubekir Hâzim Tepeyran
Zalimane Bir İdam Hükmü
Yay. Haz: Faruk Ilıkan
Pera Yayınları, 1997, 194 s.

•

Cihan Demirci
Geyik Muhabbetleri
İnkılâp Kitabevi, 12. baskı
1997, 148 s.

•

Cihan Demirci
Kuşku Burnu
İnkılâp Kitabevi, 1997, 128 s.

•

Bartolome de Las Casas
Kızılderililer Nasıl Yokedildi?
Çeviren: Meryem Ural
Şûle Yayınları, 1997, 119 s.

•

Zehra İpşiroğlu
Eğitimde Yeni Arayışlar
Adam Yayınları, 1997, 219 s.

•

Asteriks/Oburiks ve Şirketi
Resimleyen: Uderzo
Çeviren: Eray Canberk
Yay. Haz: Ömer Erduran
Remzi Yayınları, 1997, 48 s.

•

Tarık Dursun K.
Göl Hafif Çalkantılı Olacak
Bilgi Yayınevi, 1997, 237 s.

•

Jerry P. King
Matematik Sanatı
Çeviren: Nermin Arık
Tübitak Yayınları, 1997, 266 s.

•

James Finn Garner
Siz Hala Ananızın Masallarını mı Okuyorsunuz?
Çeviren: Behiç Gürcihan
Güncel Yayınları, 1997, 90 s.

•

Pascal Boniface
Güçsüzlük İsteği
Çeviren: Alp Tümertekin
Yapı Kredi Yayınları, 1997, 186 s.

•

Kürşat Başar
İğreti Yaşamlar
Can Yayınları, 1997, 167 s.

Gecikmiş bir vefa borcu

FÜSUN AKATLI

'Benim Kahramanlarım'ı düşündüğümde ister istemez birçokları düşüyor aklıma. Birini seçip yazsam? Camus'nün Meursault'su (*Yabancı*) değil de, Dr. Rieux (*Veba*) olabilir mi acaba? *Karamazov Kardeşler*'in en küçüğü Alyoşa, ya da o sevgili "*Budala*": Prens Mışkin mesela? Yıllarca gönül tahtıma kurulup orada kalan Useppe (Elsa Morante-*Tarih Devam Ediyor*), en 'kahraman' o muydu? Attila İlhan'ın "Kaptan"ını anımsamamış gibi davranmak riyâ olmaz mı? Yoksa asıl yazmam gerekenler, adlarını kendi kahramanlarıymış gibi (!) anacak olan muhtemel başkalarından kıskandığım ve paylaşmaktan nefret ettiğim için yokmuşlar gibi davrandığım *Küçük Prens* ve Büyük Prens (Danimarka'nın soylu prensi) mi olmalıydı? Akıl baliğ olduğum çağlardan sonra hayatıma derin çentikler atanlar bunlar... ve gölgeleriyle birarada yaşadığım birileri daha... Evet, birini seçip yazsam? Yok! Elim gitmiyor...

Benim kahramanlarım, onlardan çok önce, onları daha tanımazken, "kahraman"lık benim için henüz kutsalken, aşk ete kemiğe bürünmemişken, kimlerdi? Kırk yıl geriye gitmeli ve onları, kırk yıldır kapılarını açmadığım en eski, en naiv, ama izlerini en derine bırakmış olan küskün kahramanlarımı çağırmalıyım buraya şimdi. Çok gecikmiş, hatta "kadük" olmuş bir vefa borcum var onlara. Mahsuben: On ciltlik "*İki Çocuğun Devrialemi*"nin Yanik'i! Hattı Üstüva Afrika'sında ağaç gövdelerine, sahra kumlarına adlarımızı alt alta yazdığımız maceralı günlerin –Jano'su değil ama– Yanik'i.

Sonra, (bir çocuktan o kadar gözyaşı çıkabilmiş olmasına ancak bugün hayret edebiliyorum) Alphonse Daudet'nin değirmeninin yanından geçmemişken, Altın Beyinli Adam'ı, M. Seguin'i hiç tanımamışken, duygusal dünyamı altüst eden "*Küçük Şey*". Romana adını (lakabını) veren Petit Chose. Önce onunla, sonra o olarak yaşadığım sevgili çocuk.

Şaka –hele kaba bir şaka– olarak algılanmasından korka korka yazıyorum: Adeta özdeşleştiğim kahramanlarımdan biri de Cadichon'du o dönemimde. Comtesse de Ségur'ün "*Bir Eşeğin Hatıraları*"nda ne kadar insani, ne kadar edebi anlattığı canım Cadichon.

Bir de Louisa May Alcott'un *Küçük Kadınlar*'ı vardı. Hemen hemen benimle akran dört kızkardeşi anlatırdı. Beth, Meg, Jo (Dördüncünün adını unutmuşum). Dört ayrı karakter. Jo, oğlan çocuk oyunları oynayan, kitap okuyan ve yazar olmak isteyendi. Yanik, Petit Chose ve Cadichon en çok Jo'yu severlerdi.

"Tanrı yoksa her şey yapılabilir"

MAHİR ÖZTAŞ

Onu romandaki adı olan Meursault'dan daha çok '*Yabancı*' olarak tanırız. Neredeyse bütün bir kuşağı etkilemiş ve varoluşçu düşüncenin bir simgesine dönüşmüştür.

Şimdi gençliğimin en hareketli döneminde bu edilgen roman kahramanında beni etkileyenin ne olduğunu anımsamaya çalışıyorum. Bunun en önemli nedenlerinden biri '*Yabancı*'nın geri planında kendisini duyuran o Albert Camus'ye has felsefeydi sanırım.

'Yabancı' her şeyden önce bir tanrıtanımazdır ve bu yanıyla "tanrı yoksa her şeyi yapmaya izin vardır" biçiminde özetlenebilecek yaklaşımın en canlı örneğidir. Öte yandan sözgelimi Dostoyevski kahramanları gibi acı çekmez o, en azından onlar gibi yapmaz bunu, yaptığına pişman değildir ve tutuklu kaldığı süreyi derin düşüncelere dalması için uygun bir dönem olarak değerlendirir. Meursault, tutuklu bulunduğu süre içinde kendisini daha iyi tanımaya çalışır, acı çekmemek için geçmiş anılara dalmanın yollarını öğrenir. Bunu kısaca, "İnsan her şeye alışır," diye anlatır. Daha da önemlisi insanın evrenin karşısında ne kadar önemsiz olduğunu anlar. Kısacası 'Yabancı'nın tanrıtanımazlığı, yalın ve inandırıcıdır.

Yabancı yalnızca varoluşçu felsefeyi işleyişiyle değil, bir roman olarak da başarılıdır. Dostoyevski'de olduğu gibi etik bir tartışmaya girmez, önemli olan Yabancı'nın suçlu olup olmaması değildir. Aslında hiçbir şey önemli değildir, çünkü dünya ve yaşam, hemen her şey anlamsızdır. Camus bunu, metafor boyutuna fazla yaslanmadan, yalın bir anlatımla başarmıştır.

Meursault mahkeme karşısında Bay K. gibi davranmaz. Çünkü o her şeyden önce bir yabancıdır; devlet ya da otoritenin yasaları onu ilgilendirmemektedir. Zaten bütün mahkeme boyunca daha çok annesinin cenazesinde hemen hiç ağlamaması, ölümün ertesi günü sevgilisiyle buluşup denize gitmesi tartışılır. Meursault'nun en genel anlamda yasaları önemsemeyişinde başkaldıran bir yan vardır. Ölümü serinkanlılıkla, neredeyse bir arınma duygusuyla karşılar. Yabancı'nın ölüme karşı tutumu anarşistlerin tutumunu andırır. Anarşistler en genel anlamda özgürlüğü yasaların üzerine alarak ölmeyi, bir anarşiste yakışan ölüm biçimi olarak yüceltmişlerdi. Camus'nün 'Başkaldıran İnsan'ı her şeyden önce 'hayır' diyen biridir ve mahkeme başkanı ölüm kararını okuduktan sonra bir diyeceği olup olmadığını sorduğunda Meursault 'hayır' der.

Dostoyevski'nin '*Ecinniler*' adlı romanının kahramanı Kirilov'un başkaldırdığı yetke 'Tanrı'dır. Albert Camus de *Sisifos Efsanesi*'nde, Kirilov'un özgür olduğunu kanıtlamak için kendini öldürdüğünü belirtmişti. Oysa Meursault bir tanrıtanımazdır, günahın ne olduğunu bilmez, ona yalnızca suçlu olduğunu söylemişlerdir. Kendini haklı görmektedir ve hücresine gelenpapazı yine tanrıdan söz etmek istediği için uyarmak ister. Çünkü çok az vakti kalmıştır; bunu da Tanrı üzerine konuşarak yitirmek istemez.

Meursault aânını yaşayan bir roman kahramanıdır, yaşamın sonuçlarına katlanır, geçmiş oradadır, o andadır ve geçmişin farkına varır. Kendisini her şeyi yeniden yaşamaya hazır hisseder. Gelecek de oradadır, yaşadığı ve düşündüğü o andadır.

Yaşamak, Meursault'nun yaptığı en yalın anlamıyla budur. Çünkü dünyanın tatlı kayıtsızlığının kendisine, kendi kayıtsızlığına benzediğini anlamıştır.

Aşk, edebiyattır

YILDIRIM TÜRKER

Bana kalırsa Aşk, edebiyattır. Aşk, hem edebi bir uğraş hem de edebi ürünün ta kendisidir. Orta yaş cehennemine isteksizce adım atıp, şimdiye dek bir aşktan diğerine geçen yaşam düzeninden uzun yürek tatillerine, dolayısıyla aşk üstüne soğukkanlı fikirler üreterek, düşünerek geçirilen zamanlara vardığımdan beri bu önermenin loş ışığındayım. Aşk, yaşanırken üçüncü şahıslarla pek paylaşılmayan, en azından ilk kamaşma dönemi atlatılmadan bu konuda üretilen sözcüklerin yazıya dökülmesine 'tenezzül' edilmeyen bir uğraş. Sözünü ettiğim 'tenezzülsüzlük' dış dünyaya karşı elbette. Aşk, bütün edebi yaratılar gibi, dünyaya karşı ve yalnız üretilir. Kurgulanır. Aşk, eninde sonunda bir kurgudur. Malzemesi sözcükler olan, sözcük dağarcığınızın zenginliği oranında yaşayabildiğiniz, kendinize yaşatabildiğiniz bir kurgu. Dolayısıyla aşk, şu dünyada sizin damganızı taşıyan, en çok size ait olan, parmak iziniz kadar benzersiz olan tek şey. O, sizin ürününüz. Başka aşklarla, başka dizelerle, başka yangınlarla benzerlikleri olmasına karşın, sonuçta biricik. O, sizin kurgunuz. Dilden ödünç aldığınız bütün terimleri, coşkunuzu, ilişkinizin aritmetiğini yazmak için başvurduğunuz bütün kalıpları kendi biricik haz kodlamanıza göre dizen, kesip biçip art arda sıralayan, sizin o dille olan özgül ilişkiniz. Burada düşülen seçkincilik tuzağı gözümü korkutmuyor. Aşk'ın da her kurgu gibi hayatın ve tanıkların sınavından geçen, seçkin bir uğraş olduğuna inanıyorum. Tanıksız Aşk olamayacağı gibi, tanıklara rağmen kurgulanan Aşk'ın yangın metaforuyla tanımlanabilecek 'aşkın' bir düzlem olduğu konusunda neredeyse hiçbir kuşkum yok. Benim de herkes gibi aşkla kurduğum 'okuma' ilişkimi belirleyen, bana yaşamış olduğum ya da yaşamakta olduğum aşkları 'hatırlatan', bana o aşkları kişisel tarihime kaydetmem için yeni sözcükler armağan eden dizelere, kitaplara olan ihtiyacım. Aşk, ancak yoğun bir emekle yanıbaşımızda kalıyor. Her aşk, bir öncekini kapsayan ama daha yetkin bir kurguya çalışan bir yaratı sonuçta. "Ben sende bütün aşklarımı temize çektim" diyen Murathan Mungan'ın muradı da bu. Bu yüzden zamanla aşkların arası açılıyor, aşk beklentilerinin çıtası yükseliyor. Gönüllü yanmak için daha harlı ateşler bekleniyor. Aşkın nesnesini daha zorlu oyunlara çekmenin güçlüğü yıldırıyor kimileyin. O zaman da "İhtiras Tramvayı"nın düşkün yolcusu Blanche'ın deli güllabicileri tarafından tutunamadığı hayattan koparılıp atılırken, son gurur kırıntısıyla başını kaldırıp ettiği o söz: "Hep yabancıların şefkatine inandım." Tamamıyla kendi içine kakılmış, açık bir yara gibi gezinen o kadının sonsuz kırılganlığıyla bildiği, Aşk'ın aslında her yerde olduğu. Havayla yüzleşince kavruluveren negatif film gibi, hayatın tartısına çıkana kadar, karşındaki yabancı adına da kurgulayacağın bir gecelik aşk. Kısa ve yoğun bir öykü. Geçmişini katmadığın, geçmişini bilmeyen, geçmişini bilmediğin yabancıların hızlı şefkati.

Yıllarca başucumda duran, nereye gitsem cebimde taşıdığım bir kitap çevrildi yakın zaman önce. Marguerite Yourcenar, Sosi Dolanoğlu'nun aşkla çevirmiş olduğu *Ateşler*'inde Phaidra'dan Magdalalı Meryem'e, Patroklos'dan Sappho'ya çok öykü tutuşturuyor. "Feux", "nar-ı aşk" demek. Kitabını Hermes'e adamış. Kitabın gizli alınlığında Racine'in Andromakhe'ye aşık olan, Troya'yı yakan Pyrrhus'a söylettiği "Yaktığımdan daha büyük ateşlerde yandım" dizesi duruyor. Yourcenar, önsözde, "'Yaktığımdan daha büyük ateşlerde yandım' dizesi bu umutsuz aşığın arkasında Troya'nın cayır cayır yanışını bize göstermiyorsa ve zevk sahibi insanlara büyük Racine'e yakışmayan yavan bir teşbih gibi görünen şeyde, bir zamanlar merhametsiz olan ve acı çekmenin ne demek olduğunu öğrenmeye başlayan adamın geçmişiyle yaptığı karanlık muhasebeyi hissettirmiyorsa, bu Racine'in değil bizim suçumuzdur." diyor. Aşk, işte o karanlık muhasebe. Aşığın kendisiyle, dünyasıyla, aşkının nesnesiyle yaptığı koyu hesaplaşma.

"Aşk, bir cezadır. Yalnız kalmayı beceremediğimiz için cezalandırılıyoruz." *Ateşler* 1935 yılında, Yourcenar otuz iki yaşındayken, bir aşk bunalımının sonucunda yazılmış. "Bu haliyle eser hiçbir yorum gerektirmez, çünkü kurbanına hem bir illet hem bir temayül olarak kendini dayatan mutlak aşk, en eski zamanlardan beri, tecrübe edilmiş bir olgu ve edebiyatın en çok işlenmiş konularından biri olmuştur." diyor Yourcenar.

Evet. Dünyanın ve kendimizin öte tarafına bakmaktan döndüğümüzde, edebiyatın esrarlı bahçesine adım atıp, sonsuza dek yitirdiğimiz bir ülkenin anısıyla kavrularak, bir zamanlar burun büktüğümüz, şimdi iyice azmanlaşmış, bizi yutuveren dünya karşısında boynumuz bükük, itiraflara soyunduğumuzda başlıyor aşkın yazıyla paylaşılması. Yaşarken kurguladığımız, arzunun ve hazzın kibirli uzaklığıyla yanarak iyice uzaklaştığımız dünyaya yeniden düştüğümüzde sunduğumuz itiraflar. Orada, öte tarafta yaşadığımız hatalar, düş kırıklıkları, yürek ağızda beklemeler, sonsuz özveriler, ölümün, tükenmenin kıyısında tattığımız delilik, dile dökülüp dünyaya görücüye çıkıyor.

Herkes Aşk adına kendi büyülü dizesinin yanında durup oradan tutuşuyor. Mesela Turgut Uyar benim adıma binlerce keredir "Sevgim acıyor\ Kimi sevsem\ Kim beni sevse" diyor. ◆

BOYUT CD-KİTAP

http://www.boyut.com

■ CHE

Kendini insanlığa adamış
bu efsane devrimcinin
öldürülüşünün üzerinden tam
30 yıl geçmiş!
Ama o öldürüldüğü günkü
kadar genç, öldürüldüğü günkü
kadar güzel ve öldürüldüğü
günkü kadar inançlı...

■ DİANA / ELTON JOHN

Diana'nın yaşamı ve ölümü bütün
dünyayı
ilgilendiren bir anlam kazandı.
Neydi onu kitlelere böylesine
sevdiren özellikleri?
Yüzyılın son mitleri...

■ MADONNA

Önce sıradan tiplyle nasıl ünlü
olduğuna şaşırdık.
Sonra sürekli değişerek, olaylar yaratarak
dünyayı şaşırtmayı sürdürdü.
En son da bebeğiyle gündeme geldi.
Öyküsü ve seçme parçalarıyla...
Özetle: Madonna!

■ Anatolian Pieces-AHMET KANNECİ

Gitarın Anadolu topraklarındaki varlığı
Hitit ve Asurlar'a kadar dayanıyor.
Kültürümüze Arap etkisiyle ud olarak da
yansımış ve uzun bir geçmişi vardır.
Günümüzde, Türk eserlerinden
oluşan gitar dağarının evrensel boyuta
ulaşmasında önemli katkıda bulunan bir
yorumcunun adına rastlarız;
Ahmet Kanneci.

■ EVITA

Bir masal kahramanı...
Sosyolojik bir vaka...
Ve bir sanat olayı...
Evita.
Yaşam öyküsü ve
müzikalin unutulmayan müziği.

■ MÜZIKA-I HUMAYUN'DAN CUMHURBAŞKANLIĞI SENFONI ORKESTRASINA

Şef: Gürer Aykal
Çağdaşlık bir konser salonuna
sığmaz ama çağdaşlık bir konser
salonundan başlar...
Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel.

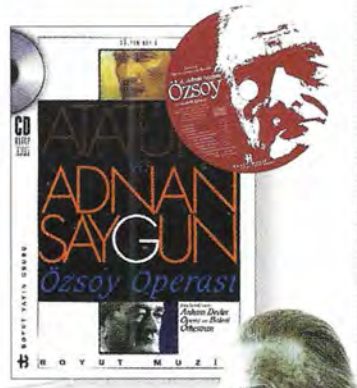

■ ATATÜRK ve ADNAN SAYGUN

Atatürk, yeni Türk toplumunun
dinamizmine yaraşır,
ulusal bir musiki istiyordu.
Bu musiki en güçlü ifadesini
Türk bestecilerinin yaratıcılığında
bulacaktı...
'Özsoy' Cumhuriyet tarihimizin
seslendirilmiş ilk operası bizzat
Atatürk tarafından Saygun'a
sipariş edilmişti.

■ THE COLORS OF MUSIC*
İSTANBUL MÜZİĞİN RENKLERİ

Ortodoks-Rum, Ermeni,
Musevi ve Müslüman
Cemaatlerin Dini ve Dindışı
müziklerinden örnekler

BOYUT YAYIN GRUBU

■ Eşkıya

Fırat'la başlayan
İstanbul'da
noktalanan bir destan,
Türkiye izleyici rekor-
ları kıran bir filmin
anatomisi. Perdesiz
gitarın mucidi
Erkan Oğur'un
müzikleriyle...

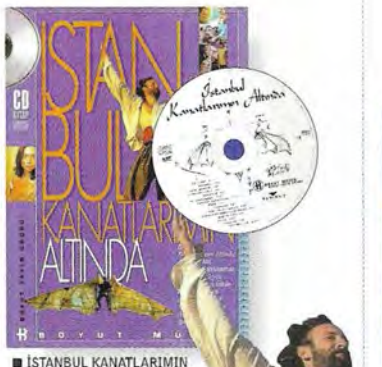

■ İSTANBUL KANATLARIMIN ALTINDA

Olay yaratan Filmin kitabı
ve müziği...
İstanbul Kanatlarının Altında, 17.
yüzyılda, IV. Murat döneminde,
uçmayı düşleyen ve bu düşünü
bütün engellere karşın
gerçekleştiren bir Türk'ün,
Hezarfen Ahmet Çelebi'nin
öyküsü...

■ KLASİK MÜZİK KOLEKSİYONU

Dahilerin yaşamları, yapıtları, aşkları ve eşsiz eserlerinden oluşan birkoleksiyon.
30 Klasik Bestecİ, 30 Özel CD, 30 Özel Cilt İçinde...

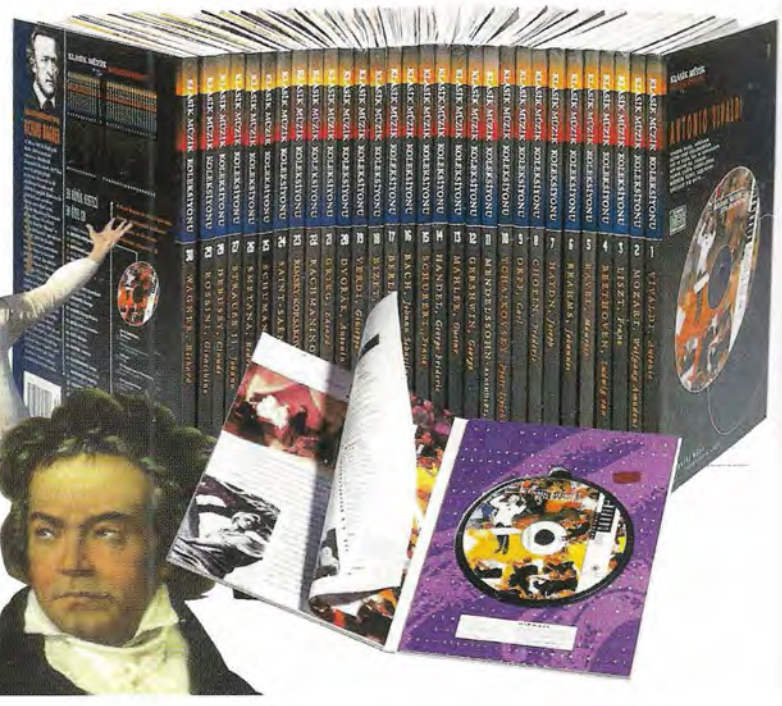

BOYUT MÜZİK

MAS-SİT Matbaacılar Sitesi No.115
(Milliyet Gazetesi Arkası)
Bağcılar 34554 İstanbul
Tel. 629 53 00 (30 Hat)
Fax. 629 05 74-75

Tüm dünyanın değişim felsefesi yaptığı bir çağda, bir kalemin 33 yıldır değişmediğini söylemek çok ciddi bir iddia.

Bunun için çok özel bir gerekçe öne sürmek gerek.

Scrikss